2026. 2.

NYELVÜNK ÉS KULTÚRÁNK

A Magyar Nyelv és Kultúra
Nemzetközi Társaságának folyóirata
Alapítva 1970-ben

NYELVÜNK ÉS KULTÚRÁNK
A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága (Anyanyelvi Konferencia) folyóirata
LVI. (56.) évfolyam, 225. szám, 2026/2. szám.

Szerkesztőbizottság:
Adamikné Jászó Anna (nyelvész, retorikus, ELTE), Hidasi Judit (szemiotikus, BGE), Cs. Jónás Erzsébet (nyelvész, NYE), Kövecses Zoltán (nyelvész, ELTE), Lőrincze Péter (közgazdász, Vállalkozók és Munkáltatók Országos Szövetsége), Maior Enikő (irodalmár, Óbudai Egyetem, Partiumi Keresztény Egyetem), Már Orsolya (magyartanárdíjas magyartanár, Antos János ÁI, Réty, Románia), Szűts-Novák Rita (irodalmár, EKKE), Temesi Ferenc (Kossuth-díjas író, Magyar Művészeti Akadémia), Várady Tibor (jogász, író, Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia)

Szerkesztették: Imre Samu (1970–1989), Ginter Károly (1990–1991), Beke György – Ginter Károly – Kolczonay Katalin – Kulcsár Katalin (1992–1996), Beke György (1997–2000), Komlós Attila (2001–2005), Cservenka Judit (2006–2012), Balázs Géza – Pomogáts Béla (2013–2022), Balázs Géza (2023–)

Főszerkesztő: Balázs Géza (balazs.geza@gmail.com)
Szerkesztő: Minya Károly és Pölcz Ádám
Munkatárs: Barta Éva, Takács Róbert, Vesszős Balázs
Tördelés, arculat: Fancsek Krisztina

Elektronikus változat: E-NYÉK (www.mnyknt.hu)

Együttműködő partnerek:
Bolyai Műhely Alapítvány
Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda
Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport
Magyar Szemiotikai Társaság

Megjelenik a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával

Nemzeti Kulturális Alap

ISSN 0133-2066

Kiadja:
a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága
Felelős kiadó: dr. Arató Balázs
Cím: 1072 Budapest, Rákóczi út 38. I. em. 2.
E-mail: irodavezető@mnyknt.hu
Honlap: mnyknt.hu

Tartalom

Párbeszéd
Létezik még a finn csoda? A boldog Finnország vége. A 40 éve Finnországban élő Kádár György ének-zene tanárt Balázs Géza kérdezi 2

Kapitány Gábor: Károli Gáspár emlékezete 19

Páros írás
Légli Géza: Borivóknak bort készíteni nem kunszt 20
Balázs Géza: A bortalanság filozófiája 21

Nyelv, nyelvi tájak
E. Bártfai László: Csendtárgy 22
Aniszi Kálmán: Múltba néző: Bukarest 36
Várady Tibor: Belgrádi magyar egyesület 42
H. Tóth István: Asszonynépekről a proverbiumok tükrében 47
Már Orsolya: Sepsikőröspatak (háromszéki) község helyneveinek etimológiai vizsgálata 52
Szűts-Novák Rita – Tampu Krisztián: Anyanyelvi oktatás és nevelés a moldvai csángók körében 57

Folklór, irodalom, művészet
Gáll Zoltán: A vőfélység nekem hivatás 66

Könyv
Barabás László: A székely leleményesség epikus éneke. Deák-Sárosi László *Három sing a jutalom…* című kiseposza Fábri Géza megzenésítésében 69
Bodnár Ildikó: Új, újabb, legújabb. Napjaink magyar szókincsének szótárairól 72
Deák-Sárosi László: Égő kommunista propagandafilmek füstje és lángja. Szigethy Gábor *Filmtűznéző* című könyvéről 82

Emlékezés
Balázs Géza: Egy barátság utolsó évei (Szilvási Csaba, az utolsó nagy szatmári irodalmár emlékére) 97
Tuba Márta: „Némacsend” – s a többi (Nádasdy Ádám emlékére) 110

Hírmondó
Minya Károly: A Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda postaládájából 113
Balázs Géza – Minya Károly: Új szavak, kifejezések 116

Szerzőink 119

A 40 éve Finnországban élő Kádár György ének-zene tanárt Balázs Géza kérdezi

Létezik még a finn csoda? A boldog Finnország vége

Van-e még „finn csoda”? Boldogok-e a finnek? Hogy élnek valójában a finnek? Milyen a sokak által csodált és mintának tartott finn iskolai oktatás? Mennyire jó ma Finnországban élni? Az irodalomoktatás megszűnt, 2-3 évtizede már a Kalevalát sem oktatják. Az iskolákban a szünetekben a gyerekek már többnyire angolul beszélnek. A finn iskola nemhogy sokkultúrájúvá vált volna, de a még meglévő finn kultúra is eltűnt. A tanuló-tanár viszony felborult, a diák 12-13 évesen dönthet arról, hogy neki mire lesz szüksége az életben, a rendszer implicit azt mondja neki, hogy ő jobban tudja, hogy mire van szüksége, mint a tanár. Kudarc lett a „falak nélküli iskola” programja. Az iskolákban rendkívüli mértékben megnőtt mind a tanárokkal szembeni, mind a diákok közötti bántalmazások s az ezzel járó rendőrségi beavatkozások, pszichológiai zavarok, hiányzások, iskolakerülések száma. Az oktatás színvonala a leggyengébb tanulók szintjére esik. A finn iskolát belülről ismerve különös arról olvasni, hogy a finn gyerekek a világ legjobb szövegértői. A finnugor nyelvrokonság tudata már nyomokban sem létezik. A finn–magyar barátság a múlté.

Évek óta hallani a „finn csodáról”. Van-e ilyen? Nemrégiben olvashattunk róla,[1] hogy a finn a legboldogabb nép a világon. Így van ez?

A „finn csoda” igaz történet, nagyon nagy csoda volt, valóban létezett, s az is lehetséges, hogy valamilyen mércék szerint a finn a legboldogabb nép, de félő, hogy ennek most látjuk a végét. Ez a nép évszázadokon keresztül, egész a legutóbbi időkig igen mostoha természeti körülmények között, a természet kénye-kedvének kiszolgáltatva, ráadásul svéd uralom alatt élt. Elég belenéznünk a hatalmas, 34 kötetből álló finn népköltészeti gyűjteménybe (*Suomen Kansan Vanhat Runot*, 1908–1948, 1997), amelyben ott találjuk ennek a nemrégen még erdőlakó népnek az 1800–1900-as években is virágában élő pogány néphagyományát, runóit. Erről a még nem is olyan régi kalevalai finn világról August Ahlqvist (1826–1889) finn nyelvész – talán kissé romantikusan eltúlozva, de – így ír: Ez a sámánisztikus-pogány világ „azon az elképzelésen alapul, hogy az embert a természetben olyan hatalmak és szellemek veszik körül, akiknek szándéka és célja, hogy ártsanak neki és elpusztítsák őt, s hogy e veszély elkerülése érdekében ezeket a gonosz szellemeket imákkal és áldozatokkal kell megpróbálnia megnyugtatni.” A természeti kör-

[1] https://www.worldhappiness.report/, 2026. március 18.

Kádár György

nyezet adta finn sors mellé társult, hogy még mielőtt az önálló finn államiság létrejöhetett volna, a finnek lakta vidékeket a svéd keresztes hadak elfoglalták (1100–1300-as évek), s attól fogva mint alattvaló néppel bántak. A közigazgatás, a törvénykezés, az oktatás-, a hadügyek, sőt még részben az egyház is, a teljes finn élet svéd irányítás alatt volt. A luteránus egyház is igen keményen tartotta a népét. A svéd hadsereget, ha a király délre vagy keletre hódító háborúba indult, a finneknek kellett elszállásolniuk, de a különben is ritkásan lakott s gyakran éhínségtől és járványoktól sújtott finn vidékekről rengeteg finnt vittek el katonának. Innen származott a délebbi Európában ismert hakkapeliták kifejezés, mely a félelmetes finn lovas katonákat jelentette, s akiknek ez volt a csatabuzdítása: Hakkaa päälle! (Csapd le a fejét!)

Valamelyes könnyebbség csak a napóleoni háborúkat követő időkben köszöntött be, amikor Finnország nagyhercegségként – de a svéd elitje vezetésével – a cári birodalom részévé vált. A finnek a teljes önállóságot csak a cári birodalom összeomlása után, 1917-ben nyerték el. A szovjetek ellen már önálló államként harcolnak. A finn–szovjet háborút védekezésbeni győzelemként (*torjuntavoitto*), hatalmas hadi sikerként értékelik, olyan sikerként, amely után kétségtelenné vált, hogy ettől kezdve ők (is) egyenrangúak a többi európai néppel. Az ily módon megerősödött finn nemzeti öntudaton az sem változtatott, hogy a háborút követő párizsi békében (1947) az 1920-as tartui határokról mégiscsak le kellett mondaniuk.[2] A nemzeti öntudat megerősödésében nagyon nagy szerepe volt Väinö Linna Az ismeretlen katona (*Tuntematon sotilas*) című, erősen közép-európaias szemléletmódú regényének. Linna nem egy a szovjet ellen harcoló, néven nevezett „hős" finn katonáról ír, hanem a fronton harcoló, egyszerű finn emberről, aki önzetlenül védi a hazáját, harcol érte, a családjáért, s aki kártyajátékban dönti el az éjszakakai őrséget, aki együtt, ugyanabban a sátorban szenved a tetvektől a feletteseivel, s aki fél a lövészárokban, az erdő közepén, ahol nem lehet tudni, honnan fognak lőni. Linna nem csinál a hőseiből – amerikai és szovjet mintákra – halált megvető hőst. A finn televízió az ebből a regényből készült filmeket (több is van belőlük) minden év függetlenségi napján (december 6.) bemutatja. A megmaradt Finnország a békekötést követő hatalmas gazdasági, politikai és kulturá-

[2] Ez azt jelentette, hogy Karjala (Karélia) keleti felét és más finnek, illetve finnségi népcsoportok által lakott vidékeket át kellett engedniük a szovjetnek. Mindemellett nagy hadisarcot kellett fizetniük. Azt azonban sikerült elérniük, hogy a karjalaiak – ha akartak – (mintegy 420 000 ember) áttelepülhettek a mai Finnországba. Sokan azonban a határ túloldalán maradtak.

lis fellendülést az ún. Paasikivi–Kekkonen-féle politikának köszönhette. Ez az új típusú politika szakított a korábbi finnországi svéd (*suomenruotsalainen*) elitnek a birodalmi politikából eredő régi nézeteivel[3], s az Oroszországgal/Szovjetunióval szembenálló politika helyett egy közép-európai, finn szemléletű, az ország geopolitikai helyzetét messzemenően tekintetbe vevő politikát valósított meg: „A Szovjetunió Finnország szomszédja, és az is marad. Esélyünk sincs megváltoztatni a helyünket, akár tetszik, akár nem, a Szovjetunió szomszédjaként kell élnünk. Amikor egy nagy nemzet és egy kis nemzet határ menti szomszédként él, természetesen a kis nemzet érdeke, hogy jók legyenek a szomszédsági kapcsolatok. A nagy nemzet nem szenved még akkor sem, ha valahol az érdekei kissé megsérülnének, de a kis nemzet élete már ennyitől is hamarosan lehetetlenné válhat" – írta a Suomen Kuvalehtiben, még csak Pekka Peitsi álnéven 1944-ben, a moszkvai ideglenes békét követő egy hónappal, Kalevi Urho Kekkonen (1900–1986), Finnország későbbi köztársasági elnöke. A háború előtti és utáni, mélyszegénységben élő Finnország a Finn–Szovjet Barátsági, Együttműködési és Segítségnyújtási Egyezmény (1948) előnyeit kihasználva az 1960-as évek végére rendkívül intenzív gazdasági fejlődésbe kezdett. A finn emberek, akik (nagy)szüleinek az iskolában még azt is meg kellett tanulniuk, hogyan kell éhínség idején fenyőfakéregből kenyeret (*pettu, pettuleipä*) készíteniük, most egyszeriben tágas, meleg lakást, házat, biciklit, autót (kezdetben Moszkvicsot), modern síléceket vehettek, beutazhatták a világot, s az üzletek tele voltak áruval. Énektanárként hadd említsem meg, amikor már nem volt mit venniük, akkor jött divatba zongorát venni. Majd minden házban és lakásban volt zongora, csak éppen zongoratanár nem volt hozzá elegendő, így ez a zenei művelődésen nem sokat segített. Aztán kiderült, hogy olyan mélységekben mégsem érdekli az embereket a művészet, s manapság a budapesti zongoratermek telis-tele vannak Svéd- és Finnországból behozott, nagyon jó minőségű olcsó zongorákkal. Mindeközben semleges országként világszerte nagy nemzetközi tekintélyre tett szert. 1952-ben már olimpiát rendezhetett, majd 1973-ban Kekkonen kezdeményezésére a világ országai Helsinkiben tartották meg az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferenciát. Nekünk, magyaroknak mindamellett fájó emlék, hogy az ENSZ 1956-os szavazásán Finnország volt az egyetlen nyugati ország, amelyik tartózkodott. Finnország magatartása elkeseríthette az inkerieket, az orosz oldalon maradt karjalaiakat és az észt testvéreket is, de erről nem szabadott beszélni (finlandizáció), a semlegességi politika mellett napjainkig kitartottak.

Ez és a jóléti társadalom (új iskolák, egyetemek, kórházak, bankok, finn üzletláncolatok, gyárak stb.) létrejötte – s mindez jórészt önerőből – nagy nemzeti büszkeséget és soha nem látott boldogságot hozott. Az így megszületett – s az ilyen, de csak

[3] Finnország az 1808–1809-es finn háború (*Suomen sota*) után a mintegy 7-800 éves svéd uralmat követően nagyhercegségként ugyan Oroszország része lett, de svéd törvényeit, gazdasági, politikai és kulturális vezetését megőrizhette. Ezáltal a finn nemzetté válás a svéd elit vezetésével valósult meg.

ilyen értelemben fiatalnak mondható – Finnország mind állami, mind egyéni szinten mélyről jövően *törvénytisztelő* (*lainkuuliainen*), *megbízható* és *becsületes* (egyetlen finn szóval: *rehellinen*) volt. E tulajdonságok kialakulásának a néplélek milyenségén kívül az egyházi tanításoknak és a történelemnek volt nagy szerepe. A törvény tisztelete, a becsületesség és a kiszámíthatóság a cári önkény korában az önállóság megtartásáért folyó harc fegyvere volt. Amikor ugyanis Finnországot 1809-ben nagyhercegségként a cári Oroszországhoz csatolták, akkor a finnek azt az ígéretet kapták, hogy a korábbi (svéd) törvényeiket megtarthatják. S emellett, mint az egyezményekben előírt törvények mellett, ők mindvégig következetesen és becsülettel kitartottak. Összegzésképpen azt mondhatjuk, hogy:

a) a mélyszegénységben leélt évszázadok,
b) a szovjettel szembeni Dávid és Góliát harcok után,
c) a jóléti állam igen gyors léptékű megteremtésével, s
d) az immáron önálló ország nagy nemzetközi tekintélyének létrejöttével valóban egy hatalmas csoda történt.

Fontos látnunk, hogy mindez egy több évszázados élet-halál harc eredménye volt, mely nem hasonlítható egyetlen más nyugati ország csodáihoz. Ez utóbbiak jobbára csak előre megjósolható gazdasági csodák (pl. Németország) voltak. A finn emberek számára ez az időszak valódi – a) lélekbeni és b) anyagiakbani – boldogságot hozott. Ez a szinte határtalannak tűnő boldogságérzet a finn emberek egy jó részénél még mind a mai napig tart. E tekintetben a finnek sok más népnél sokkal boldogabbak.

Ha az ember azonban ennél is többre kíváncsi, s módja van még alaposabban is megismerkednie a finn emberekkel, betekint a finn kultúra világába, akkor lehet, hogy meglepődik. Ott talál egy más világot is. Mintha létezne egy másik Finnország is. Karácsony Sándor (1940: 16–7.) 1926-os finnországi találkozásai kapcsán rábukkant erre: „Finn előkelőségek ülnek nemzetközi előkelőségekkel vegyest egy nagy emelvényen.[…] Zsakettes finn szónok következik. Korrekt mondatokat mond, folyékonyan és hibátlanul beszél, csak a kiejtése sejteti, hogy finn. […] Mintha csak valamelyik debreceni előkelőség szónokolná: Zájenzi dafon ibercájgt, májne herren. […] A meglepetés tovább tart. Ahogy ott ülnek, állnak az európai nagy együttesben atyánkfiai, mégjobban beleegyformásodva a többiek tömegébe, élesen kiválnak azok közül. Másformák. […] Olyanok […] nem merem kimondani… Olyanok, mintha szülőfalum előljárósága, vagy presbitériuma, […] választmánya zsakettbe, cilinderbe vágta volna magát, és most Bojtor József gazda olvasná lefele egy papíroslapról, hogy zájenzi dafon űűbercájgt, vagy ibercájgt, májneherre.” Vagyis van egy olyan Finnország is, amelyre nem illik se a cilinder, se a zsakett. Talán nevezhetjük ezt Németh Lászlóval mély-Finnországnak.

Mi rejtőzik a finn jóléti társadalom felszíne alatt? Milyen ez a másik vagy mély-Finnország?

Aki megismerkedik ezzel a másik Finnországgal, az abban kétféle finn emberrel fog találkozni: az egyik, többnyire a vidéki (erdei) világban nőtt ember, amelyik – hiába a most már több évtizedes jólét – nem tud otthon lenni, nem tud magára találni a modern európaias városi létben, a másik, többnyire a már városi létbe született ember, aki a városban sem, de már a természetben sem feltétlen érzi jól magát. A finn ember – a szegényebb is és a bankigazgató is – megmaradt természetközeli embernek. Hétvégenként szinte menekül a *mökki*jébe (tóparti nyaraló), s ott csak *van*, bogyót szed télire (nem szükségből), szaunázik, sörözik, és krinolint süt, s közben tekintete a természeten, a fákon, a tó színén elrévedve eltűnődik. Ott, a tó partján, lehetőleg kissé távolabb a másik *mökki*től érzi magát otthon, akárcsak a mi Tamási Áronunk Ábelje. (Kicsit olyasmi ez a *mökki*zés neki, mint a keleti népeknek a jógában való elmerülés.) Magam többször hallottam finn ismerőseimtől, barátaimtól, hogy „Juri,[4] én nem érzem jól magam a városban", „én nem vagyok való városba." S egy bank- vagy iskolaigazgató arra a legbüszkébb, hogy ő *egyedül* építette fel a *mökki*jét, egyedül csinálta meg a tóparti stégjét. Legismertebb irodalmi vetülete ennek Arto Paasilinnának (1942–2018) a minden finn által ismert és szeretett, A nyúl éve (*Jäniksen vuosi*) című regénye. Ebben egy, a városi élettől elidegenedő újságíró, miután egy beteg nyulat talál, megsemmisíti a számítógép minden adatát, és a nyulával együtt visszamenekül a természetbe. A finn embernek nagyon könnyű azonosulnia a regény főszereplőjével, mert neki az erdő az igazi otthona. Az erdő számára a szabadság szimbóluma. A regény egyben a gyengébbek oldalára állásról is szól, arról, hogy a jóság hogyan ad értelmet az életnek – még ma is. A másikféle ember, gyakran gyári munkás, aki a városi létben szocializálódott, aki már nem vonzódik annyira a természethez, de a városban sem érzi magát otthon. Ő az egyik legkedveltebb témája a mai finn filmművészetnek. Aki Kaurismäkinek (1957–) (A gyufagyári lány – *Tulitikkutehtaan tyttö*, A múlt nélküli ember – *Mies vailla menneisyyttä*) és Tapio Piirainennek (1954) (Kitakarítatlan dolog – *Siivoton juttu*, Raid[5]) szinte minden filmjében ilyen szereplőket látunk. A Kitakarítatlan dolog két férfiról szól, akik takarítóvállalkozást alapítanak, hogy végre civilizált, tisztességes állampolgárként élhessenek, de minden próbálkozásuk komikus kudarccal végződik. Egyfajta finn Svejk a civil életből. A Raid pedig egy, a huszadik századi felnőtteknek szánt mese arról, hogy az egyszerű („szakadt") finn ember hogyan tudja egy első világháborúból ottmaradt rozsdás ágyúval megsemmisíteni a gazember globális hatalmakat az ármánykodásaikkal együtt. Érdemes lenne valakinek összevetnie ezt a történetet a magyar Háry Jánossal vagy János vitézzel. A szerelmespár egyikben sem lesz a végén egymásé. Mind a kétféle embertípus az első finn regényíró, Aleksis Kivi (1834–1872)

[4] A finn ember nem tudja kimondani a *gy*-hangot, ezért Juri lettem Finnországban.

[5] Egy rovarölő takarítószer neve.

Hét testvérének (*Seitsemän veljestä*) egyenes folytatása. A regény hét árván maradt, rongyos, verekedős, taknyos, koszos fiútestvérről, az ő szomorú kalandjaikról szól, akiket se a paptanító, se a község vezetése nem tud (csak a regény legvégén) civilizálni. Az árvaság, a rokontalanság, a kivetettség mélyről jövő finn életérzés, a Hét testvér a finn lét megrendítő szimbóluma.

A Finnországba látogató turista a mai modern finn emberrel fog találkozni, s ahhoz sok, Finnországban töltött évnek kell eltelnie, hogy esetleg felfedezze a modern finn emberben is ott élő, felszín alatti finn lelket. Nekem erre kiváló alkalmam nyílt azzal is, hogy egy 25-30%-ban svédek lakta finn városban élhettem több mint negyven évet. Itt az ember előbb vagy utóbb beleütközik egy alig észrevehető kis szembenállásba. A svéd magáról azt gondolja, hogy ő a *bättre folk* (a jobbik nép). De nemcsak gondolja, ki is mondja. S a finn ezt érzi és tudja. A közös dolgaikban a finn mindig kevesebbnek érzi magát. De ezzel együtt azt is el kell mondanunk, hogy a svéd és finn együttélés sok más tekintetben példaadó is lehetne a közép-európai népek számára. Egy ilyen boldogságkutatás attól függően, hogy mennyire akar pontos vagy tudományos lenni, megtehetné természetesen azt is, hogy külön vizsgálatot végezne a svédek, a finnek (a kétféle finnek) és a lappok körében is. A különbségek feltehetően igyen nagyok lennének, hiszen Finnországban a svédség évszázadokon keresztül, majdhogynem a legutóbbi időkig tulajdonképpen egy helytartóféle nép volt, míg a tulajdonképpeni finnek a politikai és kulturális függetlenségüket még csak most vívták ki. A lappoknak pedig, bár kisebbségi jogaik érdekében sok mindent tettek, nem sok beleszólásuk van abba, hogy mi történik az országban. Hogy a finn volna a legboldogabb nép? Lehet.

A svéd a „jobbik nép”? Ma mennyire traumatikusak a svéd–finn kapcsolatok?

Ezt néhány olyan idézettel illusztrálnám, amelyben a svéd felsőbbrendűnek érezte magát a finnel szemben. Az idézetek közel sem egyediek, továbbiak Meri Arni-Kauttu (2020) munkájában bőségesen találhatók.

- Még a pogány időkből sem maradt fenn finn eredetű rendelet vagy törvény, (itt) minden svéd. És ha a finneknek lettek volna is törvényeik, azok teljesen összekeveredtek volna keleti eszmékkel (Nylands Dragon, 1858. március 25.).
- A jelenleg már meglévő germán-svéd kultúra finnre fordítása, annak módosítása vagy a finn viszonyokra való átültetése lehetetlen, mivel a finnek ázsiai-uráli természetűek, ez viszont annyira eltér az európaiakétól, hogy az európai alapokra épülő kultúra vagy oktatás nem vihető át rájuk. Az európai fogalmaknak a finn nyelvi formákba való beoltása nem lehetséges, mert ez egy egyoldalú és elszigetelt kultúra.[6]

[6] Nylands Dragon 1858. március 25. Vö. Madách Imre (1823–1864) Civilizátor című színművével.

- Bár hazánkban a svédeknek és a finneknek közös a történelmük, a két nemzetiség különböző eredetű, s mindkettő megőrizte saját jellegzetességeit: a svédek a skandináv, a finnek a csúdi[7] jelleget mind a mai napig. A kolerikus temperamentum különbözteti meg a svédeket a flegmatikus finnektől (Vikingen, 1874. január 31.).
- A finn nemzetiség nem (lesz) képes ellenállni az orosz asszimilációs nyomásnak. Ezért a finn nemzetiség nem veheti át a svéd ajkú értelmiség helyét. Csak a fejlett, a germán-skandináv nemzeti erő képes ellenállni az oroszosításnak. (Lille, 1921: 106).

Sokat olvashatunk arról, hogy a finn iskolások eredményei kimagaslóak, mert az iskolarendszer nagyon jó, demokratikus, nem poroszos, messzemenően segíti a gyerekek képességeinek kibontatkoztatását. Valóban így van ez?

A Finnországban 2021-ben kiadott tankötelezettségi törvény szerint „a tankötelezettség minden, Finnországban állandó lakóhellyel rendelkező" gyermekre vonatkozik,[8] hétéves korban kezdődik, s akkor ér véget, amikor a tankötelezett betölti a 18. életévét, vagy korábban sikeresen elvégezte az érettségi vizsgáról vagy a szakképzésről szóló törvényben előírt képesítést.[9] Az általános iskola (*peruskoulu*) alsó (1–6.) és felső tagozatból (7–9.) áll, többnyire különálló intézményekként külön épületekben. A tanuló ezután vagy szakiskolában vagy gimnáziumban folytathatja tanulmányait. (Finnországban szakközépiskola csak kevés van.) Mindkét iskolatípust látott emberként úgy gondolom, hogy a magyar iskolatípus, tehát az 1–4. + 5–8. osztályos általános iskola ugyanabban az épületben ugyanazon személyzet, szabályok és szellemiség szerint fejlődéslélektani szempontból megalapozottabb. A pubertáskorban lévő gyermek számára az állandó, biztonságos és kiszámítható környezet és oktatói-nevelői személyzet nagyon fontos volna. A hirtelen változás, az egyik iskolából egy egészen másikba kerülés a legkritikusabb korban lévő, helyét kereső, netán lázadó korú gyermek számára talajvesztéssel járhat, ami a tanár számára is komoly nehézségeket,[10] megterhelést okoz(hat).

A tankötelezettség – a baloldal által 2021-ben javasolt – 18. életévre történő kitolásának sok ellenzője volt. Azzal érveltek, hogy ez növelni fogja az önkormányzatok pénzügyi terheit, a bürokráciát és a tanárok túlterheltségét. Úgy gondolták, hogy a törvény nem szolgálja a tanulni már nem vágyó fiatalok érdekeit sem, ezzel szemben

[7] Lekicsinylő értelemben, de korábban a csúd (*tshuudit*) népnévnek számított.

[8] A tankötelezettségi törvény a tankötelezettséget tehát (például bevándorlók esetében) nem állampolgársághoz, hanem az állandó lakhely meglétéhez köti.

[9] https://www.oph.fi/fi/oppivelvollisuus valamint https://www.finlex.fi/fi/lainsaadanto/2020/1214#chp_1__sec_2

[10] Mostanság a nehézségektől úgy szokás itt Finnországban megszabadulni, hogy átnevezzük kihívásnak (*haasteellinen*). E szerint a fenti mondat helyesen: „a tanár számára is komoly kihívást jelentenek."

viszont csak megnehezíti a tanügyre fordított forrásoknak a jobb tanulmányi eredmények érdekében történő eredményes fölhasználását. A finn iskolának a legnagyobb gondja talán, amit alighanem kevesen vesznek észre, **az iskolai oktatás, a finn oktatásügy átpolitizálódása**. S ez nem ma kezdődött.

Ezen a korszakon, bár nem zökkenőmentesen, de túljutott Finnország. Kialakult a modern iskolai és felnőttoktatási rendszer (a népiskolák 6+3-as osztású általános iskolák lettek), ami után viszont jöttek a 60-as évek. Ekkor Kalevi Urho Kekkonen (1900–1986) köztársasági elnöknek a Moszkvával szembeni óvatossága következtében az egyetemeken és a főiskolákon a baloldal nagyon megerősödhetett. Azt lehet mondani, hogy az 1970–80-as évekre kitermelődött, és mindenhol jelen volt a finn baloldali politikai és szellemi elit. Így az oktatásügyben is. 1960-tól Finnországnak túlnyomórészt (szélsőséges) baloldali és liberális miniszterei voltak. A kekkoneni korszaktól kezdve az iskolai és egyetemi élet, beleértve az oktatási hivatalt és minisztériumot, átpolitizálódott. Az szemmel látható lett, hogy az iskolák nyugalma megszűnt, **a tanároknak a majd ötévenként változó politikai divatokhoz kellett alkalmazkodniuk**. Az iskolának:

a) először az 1970–80-as években kreatívnak (*luova*) kellett lennie,
b) majd ezt követően, a 90-es években nemzetközinek, multikulturálisnak,
c) azután a 90-es évek végén otthonosnak s szórakoztatónak (viihtyisä),
d) 2000 körül magát irányítónak (*itseohjautuva*),
e) majd inkluzívnek, amikor meg már az iskolák tele voltak fegyelmezési és egyéb gondokkal,
f) akkor 2010-től jöttek a pozitív pedagógiáról szóló fejtágítók.

Az első ilyen erőteljes beavatkozás az iskolai életbe éppen akkor történt, amikor én 1984-ben Finnországba érkeztem, akkor kellett a tanári dobogókat lebontani, hogy diák s tanár biztosan egy szinten legyenek, s a tanárokat a korábbi tanár opettaja megszólítás helyett (tegezve) a keresztnevükön kellett szólítani.

Az oktatás színvonalára az első nagy csapást az 1980-as években mégis inkább a Finn Iskolahivatal általi tankönyvkiadás ellenőrizendőségének megszüntetése jelentette. Ettől kezdve a tankönyvkiadó és írója számára nem a gyermek fejlődése vagy a fejlődéslélektani szempontok voltak a fontosak, hanem az eladhatóság. A tankönyvek egyszeriben teli lettek szellemeskedő, a gyermek szellemi képességeit alábecsülő színes rajzokkal s bugyutáskodó szövegekkel. Vagy például az énektankönyvek a kereskedelmi zene két hónapig divatos számaival.

A 90-es évekre – szó szerint értendő! – teljesen megszűnt az irodalomoktatás. A tantárgy neve Anyanyelv (*Äidinkieli*) lett, mely szintén tele lett színes rajzokkal, fényképekkel meg szennylapokból vett cikkekkel (mert „a gyerekeket meg kellett tanítani a kritikus gondolkodásra”). Az irodalom kihalásának tehát két oka is volt,

az egyik, hogy a gyereket nem szabad stresszelni, az órának viccesnek/szórakoztatónak kell lennie (*lapsen pitää viihtyä*), a másik pedig, hogy a tankönyvkiadók futószalagon gyártották az egyre újabb és újabb, egyre szórakoztatóbb tankönyveket, s az új könyvek új tartalmakat kívántak. Így aztán a finn és európai klasszikusok (bár a 60-as években „szellemileg megújult" tanári nemzedék nem is feltétlen akarta azokat tanítani) szép lassan „kifogytak" a tankönyvekből. (Ez volt az az időszak, amikor a finn lapkiadó, a Sanoma OY fölvásárolta a magyar Nemzeti Tankönyvkiadót.) Utóbb az iskolaügyben is rájöttek, hogy az „Anyanyelv" vagy „Finn nyelv" (*Äidinkieli* vagy *Suomen kieli*) nevű tankönyv címe túl árulkodó, s elrendelték, hogy a tankönyvekre kötelező ráírni azt a szót is, hogy „irodalom", hogy tudniillik az „nyelv és irodalom" tankönyv. A tartalom azonban semmit sem változott: a Kalevalával, Eino Leino (1878–1926) költeményeivel, Emil Sillanpää (1888–1964) regényeivel, Juhani Aho (1861–1921), Teuvo Pakkala (1862–1925) vagy más finn klasszikusokkal a finn diákok tanítási órákon már 2-3 évtizede nem találkoztak. E szerzők neveit sem tudják. (Ugyanez érvényes az énektankönyvekre is, melyek a divattal próbálnak meg versenyt futni, ami már eleve reménytelen, mert mire a könyv kijön a nyomdából, addigra az abban szereplő rockegyüttesek már elavultak, a tanár kinevetteti magát velük.) Mindezeket ott helyben, Finnországban élőben látva elég különös volt arról olvasni, hogy a finn gyerekek a világ legjobb szövegértői.

Azért, hogy a finn irodalom- és nyelvtanoktatásról az érdeklődő magyarok képet kaphassanak, lefordítottam a finn alaptanterv ide vonatkozó részét:

Anyanyelv és irodalom. A tantárgy feladata: Az anyanyelv- és irodalomoktatás feladata a tanulók nyelvi, interakciós és szövegértési készségeinek fejlesztése, valamint a nyelv, az irodalom és más kultúrák iránti érdeklődés felkeltése, annak tudatosítása, hogy ők maguk is kommunikátorok és nyelvhasználók. A tanulók mindennapi nyelvi és szövegértési készségeinek bővítése, hogy felkészültek legyenek megfigyeléseik és különböző jelenségek nyelvi megfogalmazására, gondolataik nyelvi kifejezésére és kreativitásuk fejlesztésére. Az anyanyelv- és irodalomoktatás más tantárgyakkal és otthonokkal együttműködve felelős a tanulók nyelvi neveléséért, és segíti őket nyelvi és kulturális identitásuk kialakításában egy multikulturális és elmédiásodott társadalomban. Az anyanyelv és irodalom a készségek, a tudás és a kultúra multidiszciplináris tantárgya. A tanítás a szöveg széles körű megértésén alapul. A változatos szövegek értelmezésének és létrehozásának, valamint az információk megszerzésének és megosztásának készségei kulcsfontosságúak. Az életkornak és a nyelvi készségeknek megfelelő irodalom erősíti a kreativitás és a képzelet sokrétű fejlődését, és szélesíti a tanulók saját nyelvi kifejezésmódja lehetőségeinek megértését. Az irodalom összekapcsolja a tanulókat a kultúrájukkal, és szélesíti más kultúrák megértését. A tanulókat arra ösztönzik, hogy konstruktív és felelősségteljes interakciót folytassanak a különböző kommunikációs környezetekben. […] A tanítás számos kulturális tartalommal ismerteti meg a diákokat, amelyek közül a leg-

fontosabbak a beszédművészet, a média, a dráma, a színház, valamint a beszéd- és kommunikációs kultúra. A beszédművészet magában foglalja az irodalmi szövegek írását és értelmezését. […] A médiaoktatás célja a médiatartalmak értelmezése és előállítása, valamint kulturális jelenségként való megértése. A beszéd- és kommunikációs kultúra tanítása erősíti az interakciós és kommunikációs készségeket. Az anyanyelv és az irodalom tanulásának kulcsfontosságú motivációs tényezői a tanultak fontossága a diákok számára, valamint a részvételi élmények. A diákok érdeklődését az aktív cselekvés és saját választási lehetőségeinek megteremtése, valamint a tanulók szöveges világának és tapasztalatainak figyelembevétele és bővítése erősíti. A tanítás, a tanulási környezet megteremtése és a tanítási módszerek megválasztása során figyelembe veszik a tanulók sokszínűségét, egyenlőségét és a nemek közötti egyenlőséget, és mind a haladó tanulókat, mind a tanulási nehézségekkel küzdőket támogatják. Az anyanyelvi tantervek együttműködnek.

Ezeket lehetne pozitívan is értékelni. Mit jelent a gyakorlatban az iskola (a tantárgyak) átpolitizálása?

Az, hogy kreatívnak kellett lenni, azt jelentette, hogy a gyerekeknek nem kell az irodalmat tanítani, költeményeket vagy Pakkala gyereknovelláit olvasni, mert az tönkreteszi az ő velük született alkotóképességét. Ehelyett arra kell kérni a kisdiákot, hogy már első osztályban ő maga írja a verseket és az elbeszéléseket, mindenféle javaslat vagy utasítás nélkül, mert az is kiölné a kreativitását.

Az énektanároknak (nekem is) szó szerint ki volt adva, hogy az énekórán azt kell tanítaniuk, amit a gyerek kér. A tanulónak pedig (szintén már az elsősnek is) adjunk mentől hamarébb erősítőt, mikrofont és dobot a kezébe, s hagyjuk, majd ő tudni fogja, mit akar dobolni vagy énekelni. A tábla helyén színpad van rockfelszerelésekkel. Jean Sibeliusról (1865–1957), Fredrik Paciusról (1809–1891), Toivo Kuuláról (1883–1918), Pekka Kostiainenről (1940–), Veljo Tormisról (1930–2017) vagy a finn népdalokról, a kalevalai énekekről a mai diákok nem tudnak.

A tornaórákat is a gyerekek „igényeihez” kell igazítani: a gyerekek a maguk elé terített kis gumiszőnyegeken a rockzene ritmusára végeznek a stílushoz illő mozgásgyakorlatokat, leginkább a maguk esze szerint.

A multikulturalizmus azt jelentette, hogy az iskolásokat elfogadóvá kellett tenni a bevándorló gyermekekkel szemben. Ez még egy okot szolgáltatott arra, hogy megszüntessék az oktatás nemzeti jellegét: a finn kultúra klasszikusai eltűntek az oktatásból. A finn iskolákban a szünetekben a gyerekek már többnyire angolul beszélnek. Vagyis a finn iskola nemhogy sokkultúrájúvá vált volna, de a még meglévő finn kultúra is eltűnt. A vallásoktatást pedig éppen most akarja megszüntetni a jelenlegi, svéd néppárti (liberális) tanügyminiszter (Anders Adelcreutz, 1970–).

Hogy az iskolát szórakoztatóvá kell tenni, a gyakorlatban azt jelentette, hogy az osztályba puff-foteleket vagy nagy gumilabdákat kellett beszerezni, hogy a diákok azon ülve vagy bordásfalon lógva még jobban élvezzék a számtanórát. A folyosókra pedig csocsókat, pingpongasztalokat tettek, hogy a szünetek is szórakoztatóbbak legyenek. Osztályzatok a harmadik osztályig nincsenek. Felelés (önálló szóbeli megnyilvánulás) pedig az egész általános iskolában, de a gimnáziumokban is azért nincs, mert az stresszelné a diákokat. Az egyetemeken nincs szóbeli vizsga.

Valamikor a „magától irányuló" tanítás előszelét jelentette a szabadon választható tantárgyak bevezetése a felső osztályokban. Ez azt jelentette, hogy a nyolcadikos diák a heti harminc órájából 12-t maga választhatott. (Azóta a 12-es számot a sikertelenség láttán valamelyest lecsökkentették.) Ennek érdekében a felsős tanároknak manapság is minden év februárjában ki kell állniuk bemutatót tartani az általuk kigondolt, összeállított kurzuskínálatukból, s meg kell próbálniuk a gyerekeket arra rávenni, hogy az ő kurzusukat válasszák (ne a másik tanárét). A diákok pedig végigjárják a kínálatot, s választanak a tanárok s a kurzusaik közül. Ha a tanár azt akarja, hogy elég tanítási órája legyen a következő tanévben, akkor a kurzuskínálatát természetesen aszerint állítja össze, és olyanra formálja. Így lehet az, hogy a felsős kurzusválasztékban olyan „tantárgyak" szerepelnek, mint golf-, (a társadalmi tantárgyak sorából) kisállattenyésztés-, pizza-, smink- vagy tortakészítő kurzus (ezek mind valódi, létező példák!). Ha valamelyik diák úgy gondolja, hogy ő inkább tanulni szeretne, mint sminkelni, nem fog feltétlen sikerülni, mert egy „kurzus" beindításához legalább hét jelentkező kell, s lehet, hogy annyian nem jelentkeznek egy komolyabb kurzusra.

Első látásra úgy tűnhet, hogy ebben a rendszerben csak annyi baj történhet, hogy a gyerekek a legjobb idejükből elveszthetnek néhány órát. Ennél azonban sokkal nagyobb bajról van szó. A tanuló-tanár viszony felborul. Ha a diák tizenkét-tizenhárom évesen dönthet arról, hogy neki mire lesz szüksége az életben, mi az, ami a személyiségét fejlesztheti, akkor ez a rendszer implicit azt mondja neki, hogy ő jobban tudja, mint a tanár, hogy mire van szüksége (mondjuk történelem- vagy sminkórára). A tanár pedig ne akarjon nála okosabb lenni, netán még házi feladatot is adni. „Egyébként is: a tanárt ő választotta, az ne magyarázzon neki, hiszen a tanár a szolgáltató, a diák a vevő, s ez utóbbi az, aki megmondja, mit akar." Ettől kezdve a tanár irányító szerepe megszűnik, és sok iskolában a vezetőjüket vesztett diákok körében anarchikus állapotok lesznek úrrá. A finn iskolákban az utóbbi években mind a tanárokkal szembeni, mind a diákok közötti bántalmazások s az ezzel járó rendőrségi beavatkozások, pszichológiai zavarok, hiányzások száma, az iskolakerülés rendkívüli mértékben megnőtt.

Aztán a 2010-es években jött a „magától irányuló" oktatási és inkluzív „módszer" bevezetése. Az előbbi a maga pőre valóságában azt jelenti, hogy a gyerek maga mondja meg, hogy mit és hogyan akar tanulni. A inkluzív pedig, hogy a lelki sérült, az orvosi vagy pszichológiai papírokkal, valamilyen tanulási zavarokkal rendelkező iskolást is – a szüleivel egyeztetett egyéni oktatási tervvel – a többi iskolással egy osztályban kell

oktatni. Ez oda vezetett, hogy ma egy finn tanár ugyanazon órán négy-ötféle oktatási terv szerint kell tanítson.

A fentiekben vázolt helyzetet azonban még ennél is tovább súlyosbítják a bevándorló családok gyermekei. A nyelvtudás hiánya, az esetleges analfabetizmus, az eltérő életkori és kulturális sajátságok (pl. a fiúk tanárnőkkel szembeni ellenérzése) mindmind egyénekre szabott tanítási tervet igényelnek.

E tekintetben emlékeznünk kell arra, hogy a gyermekek részéről ahhoz, hogy az oktatás és nevelés eredményes lehessen, az a minimum szükségeltetik, hogy a gyermek a felnőtt-társadalom tagjává, felnőtté akarjon válni. Ez az akarat azonban az elkülönülőfélben lévő résztársadalmakat alkotó bevándorlók gyermekeinek egy jelentős részénél nincsen meg. Bennük nincs meg feltétlen az az akarat, hogy a többségi társadalomba beilleszkedjenek. Az ilyen gyermekek kezelhetetlenek. Márpedig közülük egy is elég a tanítási óra ellehetetlenítéséhez.

Finnország nagyon nagy figyelmet s rengeteg anyagi áldozatot fordít az esélyegyenlőség megteremtésére. Aligha vitatható, hogy ez nagyon sok gyermek esetében óriási, megható és nemes segítség. A liberális szellemű oktatási felfogással egybekapcsolva azonban ennek az a következménye, hogy az oktatás színvonala a leggyengébb tanulók szintjére esik. A bevándorlók gyermekeiknek például külön, lebutított nyelvű tankönyveket készítenek.

A mára már teljes lehetetlenné lett helyzeten a liberális szemlélet úgy akar segíteni, hogy a parlamenti pártok – elfogadva a Finn Iskolahivatal megállapításait – versengve ígérnek egyre több és több pénzt azért, hogy az osztályok létszáma még kisebb lehessen, s hogy még több iskolapszichológust, kisegítőt és kurátort lehessen foglalkoztatni. Manapság egy 10-15 fős létszámú osztály óráján a tulajdonképpeni tanáron kívül átlagban még legalább 1-3 kisegítő van. Amikor én 1984-ben Finnországba mentem, az akkori hatodik osztályomban egyedül voltam 36 diákkal, nem volt szükség kisegítőkre; iskolapszichológust egy hónapban egyszer vagy kétszer ha láttunk.

Az, hogy az iskolaügyből a pártpolitikai elveket kivonják, s a gyermek fejlődésére, a fejlődéslélektani alapokra helyezzék a hangsúlyt, hogy a feje tetejére állított tanárdiák viszonyt talpra állítsák, a gyakorló tanárok egy részén kívül szinte senkinek nem jut eszébe.[11] Pedig ezen elképesztő összegeket tudna az ország megtakarítani, s a gyermekek motivációja, közérzete nagyban javulhatna.

Pozitív példaként szokták emlegetni a finn iskolával kapcsolatban a „falak nélküli iskolát". Mit jelent ez, és mi az eredménye?

A falak nélküli iskolák ötlete is egy volt a sok modern divat közül. A 2010-es években találták ki, az újságok tele voltak vele. Ez azt jelentette, hogy az egyes osztálytermek

[11] A ritka kivételek egyike Liisa Keltikangas-Järvinen. Kádár 2020: https://folyoiratok.oh.gov.hu/szerzok/dr-kadar-gyorgy

közötti falakat lebontották, s egy nagy termet alakítottak ki. Ide aztán a tanítási órára 2-3 osztály tanulói is befértek – két-három tanárral és persze kisegítő tanárokkal. Minden tanár a maga diákjait tanította. Sokan elég hamar belátták az ötlet tarthatatlanságát, s mára már csaknem mindenhol kiment a divatból.

A fejlett országokban különösen a gyermekekre, fiatalokra jellemzőek a megsokasodó mentálhigiénés problémák. Így van ez Finnországban is?

A napilapok tele vannak iskolai bántalmazásokról szóló hírekkel. Leggyakrabban gyerekek és gyerekek közötti bántalmazási esetekről olvashatunk, de nem ritka az sem, hogy a bántalmazás áldozatai a tanárok. A gyerekek egy jelentős részének mentálhigiénés problémái vannak. A tanárnak nincs tekintélye és eszköze, lehetősége, hogy az iskolásaiból gyermeki közösséget formálhasson. A tanár fél a gyerekek közé menni. Egy finn tanár, ha meghallja, hogy egy osztály létszáma nagyobb, mint 15-16, akkor szinte megrémül. A gyermekek vezető nélkül maradnak. Finnország Egészségügyi és Népjóleti Intézetének honlapján a gyermekek és serdülők mentális egészségével kapcsolatban a következő adatokat közlik: „2023 folyamán a 7–22 éves korosztály köréből mintegy 1,5 millió mentális egészségügyi vizsgálatot és kezelést jelentettek a (különböző) közegészségügyi intézményekben. Ebből körülbelül 175 000 gyermek- és fiatalkorú beteg esett át mentális egészségügyi ellátáson. 6500 gyermek és fiatal részesült kórházi mentálhigiénés egészségügyi ellátásban. Az alapellátásban a kliensek és a látogatások száma 2015 óta erőteljesen nőtt. 2020 óta az alapellátásban rögzített mentális egészségügyi vizsgálatok vagy kezelések száma 18 százalékkal, a kliensek száma pedig 44 százalékkal nőtt."

A fölmerülő tanítási-tanulási nehézségek miatt milyen most a tanárság presztízse?

A tanárokat az utca embere még mindig megbecsüli. Azok a tanár kollégáim, akik annak idején a legnagyobb örömmel jöttek az iskolánkba, lelkesen készültek az óráikra, most azt számolják, hány évük van még a nyugdíjig. A gyerekek egy jó része, a finnek, de kivált a migráns gyermekek rendkívül sok fegyelmezési és tanítási nehézséget okoznak. Mivel senki nem mer szólni, így az iskola vezetése sem mer kiállni a tanár mellett. A tanár egyedül van. Mindez kihatással van a tanári szakma kedveltségére. A finn tanároknak (de már az óvónőknek is) elkésztően sok papírmunkát kell végezniük. A pályaválasztó fiatal háromszor is meggondolja, hogy tanárképzőre jelentkezzen. A Finn Oktatási és Kulturális Minisztérium honlapján olvashatjuk: „a tanárképzésre jelentkezők száma majdnem a felére csökkent a csúcsévekhez képest."

Boldogok-e a finn gyerekek?

A Finn Oktatási Hivatal 2020. évi vizsgálatai szerint[12] „Finnországban a felsős diákok mintegy 2-3%-a (kb. 4000 iskolás) állandó hiányzó". Azóta már több év telt el, s a helyzet csak rosszabbodott. Aino Huovinen a Jyväskyläi Egyetemről egy 2025-ben kiadott munkájában már azt közli,[13] hogy „a 2023-as Iskolai Egészségügyi Felmérés szerint a nyolcadik és kilencedik osztályos tanulóknak körülbelül 38%-a havonta hiányzik valamilyen egészségügyi okból, 5%-a pedig hetente. A tanulók 10%-ánál havonta, 4%-ánál pedig legalább hetente előfordul engedély nélküli hiányzás."

Az okokat keresve a Finn Iskolahivatal honlapján a következőket találjuk: „Az iskolai személyzet szerint a problémás hiányzások fő okai a pszichológiai tünetek és az iskolán kívüli érdeklődés voltak. További jelentős okok voltak a betegségek vagy egyéb fizikai tünetek, az otthoni körülmények és az iskolai szociális problémák, például a barátok hiánya vagy a zaklatás. A hiányzások egyéni okait tekintve a válaszadók leggyakrabban a tanuló megzavarodott napi ritmusát és azt a tényt emelték ki, hogy az iskolai szociális helyzetek szorongást okoznak a tanulónak. Az iskolai jelenléttel kapcsolatos problémák a lányok és a fiúk körében egyaránt gyakoriak. Másrészt a tanulási nehézségek (pl. ADHD, olvasási és írási készségek hiányosságai) egyértelműen gyakoribbak azoknál a tanulóknál, akik gyakran hiányoznak."

Különösen megdöbbentő, hogy annak ellenére, hogy az iskolai munkán liberális szellemben évtizedeken keresztül egyre csak könnyítettek, a poroszos szellemnek valóban nyoma sincs, az órákat egyre szórakoztatóbbá kellett tenni, most az okok között mégis azt olvassuk, hogy „az iskolai szociális helyzetek szorongást okoznak a tanulónak. A felmérés szerint az iskolakerülő tanulók többsége fokozott vagy speciális támogatás hatálya alá tartozik, azaz az iskola támogatja őket. Az egyik legfontosabb alkalmazott eszköz az osztályokhoz nem kötött oktatás, amelyben az iskolába nem járó tanulók becslések szerint egyharmada vett részt. Az iskolai személyzet úgy vélte, hogy az iskolakerülő diákokkal való munka legjobb módjai a különféle tanítási megoldások, például a tanulmányok a tanuló személyes igényeihez vagy kis csoportokhoz való igazítása, a személyre szóló támogatás, a sok szakterületű együttműködés és a családok támogatása."

Milyenek a fiatalok iskola utáni kilátásai?

A Finn Statisztikai Hivatal adatai szerint[14] az Oroszország elleni gazdasági háború kezdetén (2022) Finnországban a fiatalok munkanélküliségi rátája 14,2% volt, ez 2025-re 21,8%-ra emelkedett.

[12] https://www.oph.fi/fi/uutiset/2020/noin-4000-ylakoululaisella-jatkuvasti-paljon-poissaoloja-koulusta
[13] https://jyx.jyu.fi/bitstreams/d256ce8a-c845-477c-a853-12d98be84b2f/download
[14] https://stat.fi/fi/julkaisu/cmfuy2oty1g1407w1mfcvn9xo

Milyen az iskolák felszereltsége, van-e iskolai étkeztetés, hogy vannak megfizetve a tanárok?

Az iskolák felszereltségéről, ellátásáról, tisztaságáról könnyű nyilatkozni: kiváló. A finn iskolákban a gyerekek mindennap nagyon jó minőségű meleg ételt kapnak. A tanárok fizetése is viszonylagosan jó lenne, ha nem csökkenne az óraszámuk. A romló gazdasági helyzet miatt a városok az országos tanterv által előírt minimum óraszámokkal dolgoznak, s a szakköröket és korrepetíciós órákat is megvonták. Ez nagyon érzékenyen érinti a tanárokat. S tegyük hozzá, azokat a tanárokat, akik a már említettek miatt manapság a kevesebb óraszám mellett is sokkal megterheltebbek.

Mit tanulnak a finnek a finnugor nyelvrokonságról?

A finnugor nyelvrokonság, ha mondhatom így: „már nem téma". A mai finn diák, mint ahogy a saját népköltészetéről, irodalmáról, klasszikusairól, úgy a finnugor rokonságról sem igen tud.

Ismerve az új generációk jellemzőit, vannak-e magatartási problémák a finn iskolákban? Egészen egyszerűen: milyen a fegyelem?

Amint azt a fennebbiekben láthattuk, a liberális oktatási divat a tanárok alól kihúzta a talajt. A tanárnak nem szabad, hogy tekintélye legyen, s a diákok ezt explicit is tudják, sőt számonkérik, hogy ne mondjam: megtorolják. Csak két példa két osztályból, ahol a diákok nem ismertek engem korábbról.

- Amikor kértem a 7. osztályban, hogy Ossi, vedd elő te is a füzeted, egy lány hátulról kioktatón: „Juri, te nem figyelmeztetheted Ossit, vagy ha figyelmeztetni akarod, akkor azt előbb meg kell indokolnod." Egy másik, harmadik, negyedik lány: „Igen! Te így nem csinálhatsz, kérj bocsánatot Ossitól!" „Neked tanári kötelességed..., s ha valamit akarsz, azt be kell írnod a számítógépes üzenőbe..." stb. S pillanatok alatt egy forradalom tört ki, amikor be kellett látnom, hogy bármi, amit mondok, az olaj a tűzre; egyet tehetek, megvárom, amíg az adrenalinszintjük alább hagy. Ossi egyébként egy kedves fiú volt, csak néha más világban élt.
- Szintén helyettesítés, 8. osztály (már a helyzet is abszurd volt, mert a hátam mögött dobfelszerelésekkel, basszusgitárokkal hallgattattam Vivaldi gitárversenyét). Miután az első órán véletlenül rájöttem, hogy ezek a gyerekek még ritmust sem tudnak olvasni (még tátiti-t sem!), a következő órára bevittem egy Vivaldi-gitárversenyt, s annak a ritmusával ismerkedtünk. Volt a műben egy érzelgős rész, ami a ritmusban is (-ritiri) kifejeződött. Kérdeztem, hogy mit mond itt a ritmus, s mivel nem kaptam rögtön választ, próbáltam segíteni: „Gondoljatok

arra, hogy a szerző olasz, s azok szeretnek érzelgősek, meg kicsit túlzóak lenni." Mire egyikük: „Ez rasszizmus! De ne félj, nem mondom meg az igazgatónak!" S amikor értetlenkedve néztem rá: „Igen, azt mondani, hogy egyik nép nem olyan, mint a másik, az rasszizmus. De ne félj, nem szólok az igazgatónak."

A finn diák az ideje jelentős részében nem azzal foglalkozik, hogy mit mond a tanár, hanem hogy az előírások szerint működik-e, nem sérti-e meg a diák jogait. A finn diáknak ebben az iskolai légkörben már nehéz tisztelnie a tanárát.

- Csak egy példa: Magyarországon szerepeltünk ének tagozatos kórusommal, s a színpad előtt vártunk, közben a kolléganőm kivette kistáskájából a kistükrét, meg egy majdnem színtelen rúzst, mire az egyik hatodikosa: „Mi van, fel akarsz csípni valakit?"

Mennyire roppant meg a finn–magyar barátság?

A finn–magyar barátságnak vége. Mivel az itteni magyarok tudják rólam, hogy én élek talán legrégebb óta Finnországban, gyakran hívnak föl megkérdezni valamit. Egy ilyen eset volt, amikor egy itt gazdálkodó magyar ember hívott föl, s mesélte, hogy eddig az állatainak mindig ugyanattól a finn gazdától vásárolt szénát. Utolsó alkalommal azonban szóba elegyedett a finn gazdával, aki rákérdezett: „Ugye Orbán diktátor?", amire a magyar gazda *nem*mel felelt, azóta onnan nem kap szénát. Ez az egy példa alighanem elég az általános helyzet megvilágításához is.

Jó most Finnországban élni?

Erre nagyon nehéz válaszolnom. Mint említettem, Finnország nemrég majd az egészét tekintve nagyon büszke, boldog ország volt. Ma a helyzet kicsit más. Egyfelől a finn emberek nagy része a finn médiában még mindig hisz. Korábban nem volt oka kételkednie, így a finn ember leszokott arról, hogy kételkedni is tudjon. Akinek jó fizetése/jövedelme van, annak jó, az aligha fél a jövőtől. Akinek nincs munkája, kisebb fizetésből, alkalmi munkából él, lakását kisebbre kell cserélje, nem tudja a rezsit fizetni, a jobb időkben felvett kölcsöneit törleszteni, az alighanem elkezdett félni. S nem tudom, megnyugtatja-e a hírekben nap mint nap ismételt ijesztgetés: el kell viselnünk a nehéz időket, akármilyen nehéz is lesz, Ukrajnát a végsőkig támogatnunk kell, mert ha Ukrajna elesik, Oroszország minket fog megtámadni.

Tény, hogy tavaly csak decemberben Finnországban 360 csődeljárást indítottak, ami 34%-kal több, mint egy évvel korábban ugyanebben az időszakban. A csődöt jelentő vállalatok alkalmazottainak száma körülbelül 1200 fő volt, ami körülbelül 18%-kal több, mint az előző évben. A tavalyi év egészében pedig összesen 3906 vállalat jelentett csőd-

eljárást. S tény, hogy Finnországban ma 600 000 ember van adósságbehajtás alatt.[15] Úgy vélem, a „boldog" Finnországnak a végét éljük. Kár, mert nagyon szép volt!

Irodalom

Arni-Kauttu, Meri 2020. *„Itäistä kelvottomuutta vastaan".* Suomen ruotsinkielisten diskursiiviset mielikuvat suomalaisista 1896–1924. Joensuu.
Kádár György 2020. Zűrzavarban a finn iskola. *Köznevelés* 2020/5.
Karácsony Sándor 1940. *Testvérem, Suomi*. Exodus. Budapest.
Kaarle Krohn 1915. *Suomalaisten runojen uskonto.* Helsingissä.
Lille, Axel 1921. *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse.* Helsingfors. Schildt.
Lille, Axel 1920. *Språkstriden i Finland.* Holger Schildt.
Nylands Dragon, 1858. március 25.
Vikingen, 1874. január 31.

Névjegy: Kádár György (1955) a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán végzett magyar–ének szakon. Magyar és finnugor szakos tanulmányait a József Attila,

majd az Eötvös Loránd Tudományegyetemen folytatta. 1981-től az ELTE magyar mint idegennyelv tanszékén tanított. 1984-től a finnországi Vaasában megalapított, Kodály-szellemiségű ének tagozatos iskola tanára. 1999-ben a Jyväskyläi Egyetemen doktorált. Doktori dolgozatának címe: Rinnasteinen ajattelutapa suomensukuisten kansojen musiikkikulttuurissa – Mellérendelő gondolkodásmód a finnugor népek zenekultúráiban. Jelenleg három kórus vezetője. Mindent megtett, hogy Karácsony Sándor és Lükő Gábor munkásságát az észt és finn szakmai körökben ismertté tegye. Munkái megjelentek egyebek között: Magyarországon, Németországban, Koreában, Oroszországban, Finnországban.

[15] https://yle.fi/uutiset/lyhyesti/74-20213589

Kapitány Gábor

Károli Gáspár emlékezete

Talán mécses égett, talán gyertya
Göncét az éjszaka eltakarta
S mindentől távol és mindenkitől távol
Csak ivott, ivott az Isten italából

S érezte, hogy nyelve tűzzel illetetten
Minden szót meglel, kit szárnyon, kit berekben
S bár futna, mint Jónás, bújna cet gyomrába
Inkább a fordult Pál szent futása várja

Minden kincs, mint homok, kifolyt a kezébül
Tollba kapaszkodott – szalmaszálba – végül
Látván, hogy tűnik el szerelmetes mátka
Bölcsesség hívsága, kapzsi szomszéd átka

Barát ölelése, dal simogatása
Szószékről szállt szavak szívtartó hatása
Mind a naplemente, mit büszkén megáldott
El a gyerekzsivaj, és el a zsiványok

Csend ült a falun, egy vak kutya vakkantott
Az élet akkor is csak pár percig tartott
De abban a percben ott a faluszélen
Betlehemben volt és trónon és kardélen.

S bár körüle minden szegényes és romlott
A mindenség magja viskójába omlott
S mint az orgonának áradó fugája
Csak nőtt és nőtt, míg ő írt, mint hajszolt préda;
A magyar nyelv ott kelt ünneplő ruhába,
S hajnalra nem volt már egyéb a szobában
Csak a mázsás könyv és annak a csodája
Hogy vált Igévé egy nagy magyar poéta.

Páros írás (Gézák Társasága)

Szőcs Géza ötlete volt, hogy legyen valahol egy „Gézák fóruma”. Eddigi írások: Szőcs Géza – Balázs Géza NYÉK 2025/1–4: 7–8.); Arday Géza – Balázs Géza NYÉK 2026/1: 8–9.

Légli Géza

Borivóknak bort készíteni nem kunszt

„Kezdjük egy belépővel!” – javasolja Légli Géza a szőlőskislaki birtokán. És az legyen: olaszrizling. Nincs borász szakképzettsége: „Merészen alulképzett vagyok, valójában intuitív borász. Földről földre váltottam; a fazekasok között én vagyok a legjobb borász, a borászok között a legjobb fazekas.”

A manapság már nem gyakori Géza keresztnevet a nagyapjáról kapta. Szüleinek három fiuk van, a szintén borász Ottó, a fazekas Attila után harmadikként érkező Géza először szintén fazekasságot tanult, majd váltott.

„A Gergely-naptárt a sarokba kell hajítani. Korábban a Kárpát-medence volt a szőlőkultúra északi határa, ma már a közepe. Most vagy sajnálkozunk, vagy inkább az adottságokból erényt kovácsolunk. A szüret jóval előbbre került. És vajon nem jobb melegben, strandpapucsban szüretelni, mint hidegben, vacogva, gumicsizmában? A szőlő ezer éve alkalmazkodik az időjáráshoz. Az elmúlt évek szárazsága kapcsán sokan panaszkodtak. Mennyiségi veszteség volt, de a minőség különleges lett. Nem mi készítjük a bort, hanem a természet. A szőlőművelésben, borkészítésben a borász szerepe kiegészítő. Jó játékosként gondolkodással és kellő alázattal kell összeilleszteni a részleteket.” Megdőlt az a dogma is, hogy a könnyű fehérboron nem kell gondolkodni; igenis kell, manapság a tartalmas fehérbor hangsúlyosan gyümölcsös. A dél-balatoni régió pedig igencsak kedvez a gyümölcsösségnek. Vallom: kiemelt borvidéken átlagos bort készíteni bűn, átlagos borvidéken kiemelt bort készíteni: siker. Minden évjárat új meccs. Borivóknak bort készíteni nem kunszt. Mondják, hogy a fiatalok ma kevésbé isznak bort. Hát olyan bort kell készíteni, ami ízlik nekik. Becsaló borokat. Könnyű, gyümölcsös borokat, és nem kell finnyásnak lenni, ha fröccsben vagy koktélban isszák. A jó borhoz való kötődéshez hosszabb út vezet. A díjazott borokkal büszkélkednek a borászok, holott az emberek többsége nem a díjak miatt iszik bort. Díjazott, ettől még lehet, hogy jó.

Mire a legbüszkébb? Ha 20 éve valaki azt mondja, hogy ide eljut. Egy kisbirtok, amely 150-180 ezer palack bort állít elő évente, ráadásul a termék válságban is elfogy. Hogy befektetői háttér nélkül is működik. Hogy egy többgenerációs hagyományt éltet, összekapcsolódik múlt, jelen és jövő: szüleitől kapta a hozzáállást, ezt továbbfejlesztette, és a fiának továbbadta.

Balázs Géza

A bortalanság filozófiája

Bandukolunk a Balatonkeresztúr és Balatonberény határán lévő Római-völgyben, mezők, ligetek, szőlők, pincesorok, alakuló vendégházak között, a Hamvas Béla-borúton. Ha már borút, csak lesz itt egy poharazó, kóstolás, koccintás, esetleg pogácsa hozzá. „Az ételek rafinált volta lépést tart életünk bonyolultságával, és bizonyosnak látszik, hogy életünkben sok szövevény első oka valamely szövevényes étel. Ezen az alapon nyugodtan lehetne szendvics, vagy desszert életről beszélni. Az ilyen szendvics, vagy desszert ételeken élő emberek a normalitást teljesen elvesztették.” Kapaszkodunk a hegyre, jön néha egy terepjáró, kutyafuttató, morcos kerékpáros. A présházak zárva. Eszembe jutnak Hamvas sorai az egyszerű ételekről. „A normális élet az, ami az ételek között a rántottleves. Semmi különös. […] A normális étel, mint a kenyér, a krumpli, a főzelék, a főtt rizs, a szalonna, megunhatatlan, mert nem akar mást, mint táplálni.” Hamvas felsorolásához hozzátenném még a hagymát. „Van vöröshagyma a tariznyában…” Jó lenne egy pohár borocska, meg zsíros kenyér vöröshagymával. Vagy kenyér szalonnával, ha már Hamvas nyomában vagyunk. Elindulunk másik irányba, Berény felé, az új Hamvas Béla-kilátóhoz. A nyugati Balaton legszebb panorámája tárul elénk: a Keszthelyi-öböllel és -hegységgel, a Szent György-heggyel, Szigligettel, Badacsonnyal, a többi cukorsüvegheggyel. Hamvas innen gyönyörködött, és megírta A bor filozófiáját. Az egyik szőlőben füvet nyírnak. Néhány présház a földbe töppedt, egy másikat éppen most kerítenek körbe. Találkozunk emberekkel, kérdezzük: van-e itt valahol bor? Kedvesen mondják: az nincs, de tudnak adni sört. Vagy esetleg pezsgőt. „A nemes és valódi kenyeret már csaknem elvesztettük. Alig van ennél nagyobb hiány, s ezért ennél mélyebb fájdalom.” Hazamegyünk: otthon vár a töpörtyű és a zsíros kenyér hagymával, s akad hozzá bor is.

Légli Géza és Balázs Géza

E. Bártfai László

Csendtárgy

A csend – akár a zaj hiányáról, akár valakinek a szótlanságáról, akár nesztelenségről, akár háborítatlan, nyugodt állapotról van szó – nem lehet valódi birtokos. A csendnek nincsenek alkotóelemei, mint a természetes fajtáknak, az artefaktumoknak vagy a természeti képződményeknek. Néha csak annyit tudni a csendről, hogy valahol elkülönül a térben. Hollétéről többnyire (személyragos) határozószó vagy névutó tájékoztat. Ott van, de nem mozdul. A csend olykor jellegzetes tárgytípus. A csend természetes mértékegysége az idő, kvantuma a legrövidebb időegység: a pillanat.

Minden abból a csendből volt akkor.
Nádas Péter: *Temetés* (1980/1996: 250)

Birtokos és birtok

A csend tárgyiasításának első, alig észrevehető fokozata a birtokos személyjel (régebben: személyrag) hozzátoldása a szóhoz. Kövecses Zoltán metaforáról írott összefoglaló művének egyik megállapítását idézem: „ha a félelemről mint egy tárgyról beszélünk, megfogalmazhatjuk úgy, mint a »saját tulajdonunkat«. Ezek után már az *én félelmemről,* a *te félelmedről* stb. beszélhetünk. Az ehhez hasonló esetek a fogalmi metaforák legkevésbé észlelhető típusai" (Kövecses 2002/2005: 50). A kognitív metaforatan elhallgatott előfeltevései között előkelő helyen szerepel az „én" közelebbről meg nem határozott fogalma, illetve minden olyan elmélet elutasítása, mely szerint az „én" nem lehet „tulajdonos". Moritz Schlick például úgy fogalmazott, hogy „az [érzet]adatoknak nincs tulajdonosa vagy hordozója" (Schlick 1936/1938: 367). Hasonlóképpen vélekedett Ludwig Wittgenstein is: „amikor azt mondom, hogy [énnekem] fáj a fogam, akkor nincs szó semmilyen személy azonosításáról" (Wittgenstein 1933–34/1980: 67).

Beremányi Géza és Cseh Tamás dalában *„a csönd, mely égig ér"* az élők és holtak világa között teremt kapcsolatot. A birtokviszony ez esetben azt jelzi, hogy az örök szótlanságra ítélt eltávozott a birtokosa az itt maradott némaságának: *Csönded vagyok* (Cseh 1990). Marsall László *Tükör a tükörben* (1977) című verse voltaképpen nem egyéb, mint poétikai deklináció: *„körötte külön csönded én / körötte külön csöndem te".* Április Lajos ezekkel a szavakkal indította útjára jambikus lejtésű, *Kérés az öregséghez* (1965) című versét:

Öregség, bölcs fegyelmezője vérnek,
taníts meg, hogy Csendemhez csendben érjek.

Látszólag a birtokviszony az, ami tárgyiasít, mégpedig a birtokosság, a birtoklás ténye erősebben, mint a birtok vagy birtokoltság állapota, de igazából az ágencia

foka az, ami meghatározó. Michael Silverstein 1976-ban megjelent tanulmányában cselekvőképességük foka szerint rendezte sorba a létezőket. A létezőket jelölő főnévi csoportok skálája a „leginkább élőlény" személyes névmásoktól a „legkevésbé élőlény" élettelen tárgyak nevéig terjed (vö. Silverstein 1976: 112–71). Az elevenségi hierarchia *(animacy hierarchy)* csúcsán a személyes névmások állnak, mégpedig a következő sorrendben: első, második, harmadik személyű névmások. Majd a tulajdonnevek, rokonsági elnevezések, a személyt, végül az állatokat jelölő főnevek következnek. A legalsó szintet az élettelen dolgokat jelölő főnevek képviselik, és ezen a kategórián belül előrébb sorolódnak a megszámolható, mint a megszámlálhatatlan főnevek (lásd H. Varga 2017: 40). Ez utóbbiak közé tartozik a *csend* is, melynek csak egyes számú alakja van. Éppúgy *singulare tantum,* mint a *sár,* a *homok* vagy a *víz.*

A csend – akár a zaj hiányáról, akár valakinek a szótlanságáról, akár nesztelenségről, akár háborítatlan, nyugodt állapotról van szó – nem lehet valódi birtokos. Mégis érdemes megszívlelni Nelson Goodman megjegyzését: „Kétségtelen, hogy a metaforikus birtoklás nem *szigorúan* birtoklás; a birtoklás azonban tényleges, akár metaforikus, akár szigorú" (Goodman 1968/1982: 55). Íme néhány példa arra, amikor a csend birtokosként lép fel. Egy egész birodalom teljhatalmú ura – *„a csönd hona"* (Juhász Gyula: *A hallgatás tornyában,* 1910) –, hatalmas fekvőségei – *„a csend urodalmai"* (Vörösmarty Mihály: *Toldi,* 1829) –, különös jószágai vannak: *„a téli csend fekete tücske"* (Jékely Zoltán: *Téli éjszakák,* 1935). Stratégiai érzékére vall, hogy az átkelőhelyeket is megkaparintotta: *„Csönd és magány révében"* (Juhász Gyula: *Vidéki rejtekben,* 1926). Sok mindent és sok mindenkit birtokolhat, mint Weöres Sándor versében (*Dob és tánc,* 1962): *„csönd fénye", „csönd füve", „csönd köve", „csönd órája", „csönd dajkája".* A vérségi kapcsolat (Varró Dezső: *Már akkor a csend fia voltam,* 1930), illetve a rész és egész viszonya is – *„a csend ujja"* (Babits Mihály: *Palotai est,* 1913) – a valódi birtokviszonyra emlékeztet.

A nyelvi birtokviszony a birtoklás kifejezése mellett más szemantikai szerepeket is betölthet (lásd erről bővebben: Hadrovics 1969: 139. skk., illetve Laczkó 2008: 367. skk.). A birtokos jelző például gyakran játssza az ok, a birtokszó pedig az okozat szerepét, mint Polner Zoltán (*A csönd árnyéka,* 1988) és Gulyás Ilona (*A csend árnyéka,* 2013) verseskötetének címében. A birtokos jelző máskor a cselekvőt, a birtokszó pedig a cselekvést fejezi ki *(genitivus subiectivus),* mint Kőrössi P. József versében: *„a csend / galambpergésszerű tánclejtése"* (*madarak,* 1976). A tárgyas viszonyt kifejező birtokos jelzős alárendelést *(genitivus obiectivus)* a deverbális főnevek esetében az összetett szavak is megőrzik, mint Dobos László regényében: *„Mindennek van egy csend-kísérője"* (Dobos 1977/2009: 117). Képviselhet valamiből egy bizonyos mennyiséget, vagy jelölheti egy halmaz valamelyik tagját *(genitivus partitivus),* mint Mikszáth Kálmán elbeszélésében: az asztalnál *„a síri csendek egyike uralkodott"* (Mikszáth 1893/1957: 100). Kifejezheti az azonosság viszonyát *(genitivus explicativus),* mint Petőfi Sándor költeményében – *„Éj van, csend és nyúgalomnak éje"* (*Éj van…,* 1845) –, vagy a birtokos va-

lamilyen tulajdonságát, állapotát *(genitivus qualitatis),* mint Varga Katalin versében: *„Mámora csendnek, csapdája a hitnek!”* (*A csend fehér mámora,* 1969).

A *(j)ú/-(j)ű* képzővel szintaktikailag hiányos melléknevek képezhetők, a *fejű, lábú, ujjú* stb. szavak önmagukban nem használhatók. A valamivel rendelkező, valamivel ellátott jelentésű képző egyének, egyedek vagy fajták jellemzésére szolgál: *hosszú lábú asszony, egyenes pengéjű kard, párosujjú patás.* Kiefer Ferenc szerint a képzővel ellátott főnév jelöltje és a szerkezet alaptagjával jelölt dolog között meghatározott fajtájú rész–egész viszonynak kell fennállnia (vö. Kiefer 2000/2007: 199. skk. és 205–6). A két legfontosabb típus: 1. Az egész megszűnése vagy csonkává tétele nélkül nem választható le róla a rész: *hétfejű sárkány, hosszú lábú asszony.* 2. A rész jellegzetes elem, hozzátartozik a dolog képzetéhez: *dús lombú fa, egyenes pengéjű kard.* A *csendű* használata tehát kétszeresen is létezést sugall: van valami, és ennek a valaminek része valami más. Bajza József így kesergett a szabadságharc leverése után: *„Mi a magyar hazája most? / Élettelen temető, / Rémes csendű, néma sír!...”* (*Mióta érezek…,* 1850 k.). Kaffka Margit a *„rekedt csendű nyárban”* (*Áriák, II. Sostenuto,* 1911) várta, hogy meglátogassa végre valaki. Weöres Sándor egyik versfordításába (Jurij Skrobinec: *Nonszensz versek,* 3. 1972) csempészte bele a jól csengő „*csendes csendű csendben”* tautológiát.

A birtokos szerkezetet alkotó névszói *figura etymologicá*k rendszerint nem birtoklást, hanem valaminek a legfelső vagy túlzófokát fejezik ki. A két azonos tövű szóból álló szerkezetben a birtokos gyakorta áll többes számban: *énekek éneke, csodák csodája, szépek szépe.* Tömörkény István egy alföldi kocsizás alkalmával írta: *„A tájon a csendek csendje, csak a tengeri száradó levelei susognak”* (Tömörkény 1895: 1). Azt, hogy valami már nem fokozható tovább, sokszor fejezik ki a főnév fokozásával: *pápább a pápánál, pogányabb a pogánynál, szamarabb a szamárnál* (Fokos 1932: 5, 8). Erre a típusra is találni példát: *„A csöndnél is csöndebb lett”* (Ficsku 2022: 93). Ficsku Pál elbeszélésében akkor következett be ez az állapot, amikor a falusi kocsmában valaki egymás után kétszer is három hatost dobott.

Kategoriális aszimmetria

A csendnek nincsenek alkotóelemei, mint a természetes fajtáknak, az artefaktumoknak vagy a természeti képződményeknek. Így például a tigrisnek, a széknek és a hegynek is van lába. A csend egynemű állapot, nem tárgy. A fizikai tárgyak *common sense* fogalmát egyfajta kategoriális szimmetria jellemzi: egy partikuláris tárgyat csak úgy tudunk elképzelni, mint aminek tulajdonságai vannak, egy tulajdonságot pedig csak úgy, mint ami egy partikuláris tárgyhoz kapcsolódik. Természetes meggyőződésünk Arisztotelész realizmusára emlékeztet: az univerzálék immanensek, nem léteznek függetlenül a partikuláris tárgyaktól, amelyek instanciálják őket. Így például a kerekség és a pirosság csak addig létezik, amíg vannak kerek és piros dolgok (Tőzsér 2009: 32–3).

Egy metaforikus tárgy helye, anyaga és alakja azonban elszakadhat egymástól, ami a nevezetes cheshire-i macskára emlékeztet, amely eltűnik ugyan, de a mosolya továbbra is ott marad. Lewis Carroll meseregényének hőse, Alice egészen elképedt: „macskát már láttam vigyorgás nélkül, de vigyorgást macska nélkül most láttam legelőször" (Carroll 1865/2024: 74).[1] Sam Lloyd amerikai sakkozót, rejtvénykészítőt is megigézte ez a különös macska. Az ő nevéhez fűződik az egyik legismertebb mondatértékű angol palindrom (előre- és hátrafelé ugyanaz olvasható): *Was it a cat I saw?*[2] S valóban: *Macska volt az, amit láttam?*

A szóképek csendje egyszer minden meghatározottság (anyag, alak, szín) nélkül van valahol, máskor csak formátlan anyag vagy üres forma. A költők tollán nemritkán ölti valamilyen épület vagy közönséges használati tárgy alakját. Az eredeti közegükből kiragadott, egyszer használatos szóképekből a kirakós játékok módjára illesztettem össze egy néma ikervilág képét. Nem gondoltam volna, de szinte minden megtalálható benne.

A csend holléte, anyaga és alakja

Néha csak annyit tudni a csendről, hogy valahol elkülönül a térben. Hollétéről többnyire (személyragos) határozószó vagy névutó tájékoztat. Ott van, de nem mozdul. Ha csak moccanna, életre kelne. Nádas Péter elbeszélésében a *„kupola körül csend van"* (Nádas 1969/1979: 30). Szabó Zoltán ezt kérdezte levelében a barátjától: *„Megvan-e még a csend a háztetők fölött?"* (Szabó Z. 1940/2012: 705). Petőfi Sándor költeményében *„Csend volt a várban és a vár alatt"* (*Salgó,* 1846), Dsida Jenő versében *„csend jég alatt / és jég fölött"* (*A tó tavaszi éneke,* 1938). *A magam alatt vagyok* mintájára önnön magához viszonyított képzetes térbeli helyzetét is meghatározhatja: *„csönd / alatti csöndben"* (Ágh István: *Meggy,* 1977). Tamási Áron regényében már mindenütt jelen van: *„Künn a csend a földtől az égig ér"* (Tamási 1953: 11).

---

[1] Az eredeti: *I've often seen a cat without a grin …, but a grin without a cat!* – Az *Úgy vigyorog, mint egy cheshire-i macska (He grins like a Cheshire cat)* angol szólást arra mondják, akinek nevetés közben kilátszik a foga és az ínye. Az 1788-tól adatolt mondást Lewis Carroll *Alice Csodaországban* (1865) című könyve tette széles körben ismertté. A meseregény először 1924-ben Juhász Andor fordításában jelent meg magyarul *Alisz kalandjai Csodaországban* címmel. Kosztolányi Dezső az *Évike Tündérországban* (1936) címet adta a saját fordításának, amely kisebb-nagyobb változtatásokkal számtalan kiadást ért meg. Szobotka Tibor, majd Takács M. József dolgozta át a fordítást: előbb *Alice* és *Csodaország* váltotta *Évikét* és *Tündérország*ot, majd a *Macska* a *Fakutyá*t. Kosztolányi alighanem a *Vigyorog, mint a fakutya* szólás miatt fordította a *Cheshire cat*et *Fakutyá*nak.

[2] Sam Lloyd 1897-ben egy betűnégyzetet szerkesztett, melynek minden szélső betűrácsa *W*-t tartalmaz, a középütt lévő rács pedig *C*-t. A szélső betűrácsok bármelyikéből el lehet indulni a középső felé, majd vissza, végül össze kell számolni, hogy hányféleképpen olvasható ki a *Was it a cat I saw?* kérdő mondat.

Azt, hogy egy tárgy milyen anyagból készült, így fejezik ki: *Az asztal fából van.* Nem lehetséges, hogy az asztal fából van, de a fa vasból. A *fából vaskarika* szólás valaminek a képtelenségét fejezi ki. Irodalmi szövegekben azonban olykor mégis előfordul, hogy egyszer csendből van valami, máskor meg a csend van valamiből. Varga Imre versének címe – *csendjéből formázza* (2004) – arra utal, hogy egy tárgy anyagául szolgál, mint a korsónak az agyag. Bodor Béla költeményében *„csönd-anyag"* (*az aether-re,* 2002) szerepel, Nádas Péter kétszereplős kamaradrámájában a színész mondja a színésznőnek: *„Ha akkor összeszorítottam volna a tenyerem, kemény csend maradt volna benne. Minden abból a csendből volt akkor"* (Nádas 1980/1996: 250). Fordított esetben a csend van valamiből. Szentkuthy Miklós *„a csönd homlokszorító vaspántjai"*-ról írt (Szentkuthy 1934: 363), Tandori Dezső *„bronzcsend"*-et emlegetett (Tandori 1982: 43). Nemes Nagy Ágnes „Énekhangra" ciklusának egyik darabjában *Mészkő csönd"* szerepel (*Hekaté,* 1967). Dobó Piroska mintegy számvetésként írta regényében: *„Józan csönd, márvány csönd; magam elől hová szökhetnék?"* (Dobó 1980: 407).

Máskor hasznavehetetlen melléktermék: *„csöndsalak"* (Juhász Ferenc: *Sárga fénykristály,* 1985), *„csöndpernye"* (Bella István: *Oszip Emiljevics Mandelstam éjszakái,* 13. 1975), *„szilánkos csönd"* (Csoóri Sándor: *Balkáni múzsák húga,* 2001). Az irodalmi nyelv metaforáinak alapjául nemritkán köznapi metaforák szolgálnak. Az idézett költői képek is szorosan kapcsolódnak kötött szókapcsolatokhoz: *kiégett, hamvába holt, darabjaira tört* stb. Ám sokan vélekednek úgy, hogy a csend eleve töredékes, még hallgatásunk sem lehet tökéletes. Tandori Dezső írta első verseskönyvének fülszövegében: „Bármit mondunk, épp e végszó, épp e bizonyosság híján marad töredék. De töredék lenne a csend is, ha már egyszer a mi csendünk, ha tudatos, ha személyes. Némaságunk oly tökéletességgel áltatna, melyen már megszólalásunk puszta lehetősége eredendő csorbát ejt" (Tandori 1968: védőborító, hátsó fül). Szentkuthy Miklós ebben az értelemben jegyezte meg, hogy *„a csöndben van valami acélosan dogmatikus"* (Szentkuthy 1934: 65).

A szóképek csendje nem mindig szilárd halmazállapotú, folyékony vagy légnemű is lehet. Marsall László költeményében *„elcsöpögött csönd"* (*Beszélsz,* 1970) szerepel. Anyaga hol az életet adó víz – *„úsznak a csönd-víz tetején"* (Csorba Győző: *Mozdulatlanság,* 1938) –, hol az enyészet vize, melyben *„hangtalanul / úsznak, sodródnak tova évek, / arcok"* (Sulyok Vince: *A csend folyója,* 2008). A folyékony halmazállapot a határtalanság képzetét kelti. Radnóti Miklós azt a tünékeny pillanatot ragadta meg, amikor az esti táj az álom valószerűtlen jelmezét ölti: *„fonogatja fölöttem a mélyvizi csöndben / csillagkoszorúit az éj"* (*Álomi táj,* 1943–1944). Vasadi Péter költeményében *„füstölög a csönd / mint kupac üszök"* (*Hegyi emlék,* 1984), Baka István elbeszélésében is légnemű: *„csend terjengett"* (Baka 1980/1984: 9). Folyadékként vagy gázként gyakran végez örvénylő, gyűrűző mozgást. Szerb János versének címe: *E csönd-örvény legalján* (1975). Örley István az internátus betegszobájában töltött heteket

idézte vissza: *„A torkomban dobogott a szívem, köröttem örvénylett, zúgott a csend”* (Örley 1937/2003: 1291).

Néha az „anyag” mivoltában kettős természetű csend is alakot ölt. Heltai Jenő karcolatában *„Halomba gyűlnek a kis csönddarabok”*, majd *„széles nagy csöndbe egészednek vissza, mint trükkös rajzfilmen a földarabolt jó ember”* (Heltai 1935/1958: 165). Ébert Tibor *Tavi hínár* (2010) című prózaversében *„Hosszúsága van … a csöndnek… szélessége, térfogata.”* Egyszer kerek – *„völgy kerek csönd”*-je (József Attila: *Téli éjszaka,* 1932) –, máskor gömb – *„a csend gömbjének túl-fala”* (Kormos István: *Citerázó asszonyok,* 1953), más szabályos test alakját is öltheti: *„kockacsend”* (Pilinszky János: *Ravensbrücki passió,* 1959). Váz, szerkezeti elem is lehet. József Attila költeményében talapzata van, mint az oszlopoknak, szobroknak: *„készül bennük* [a gyárakban] *a tömörebb sötét, a csönd talapzata”* (*Külvárosi éj,* 1932), Varga Rudolfnál már szobor: *„ELFÉRNEK MELLETTEM A CSEND / SZOBRAI”* (*Piros szárnyakon,* 1997). Kassák Lajos versében a madarak *„a csönd burája alatt”* költik ki tojásaikat (*Két fűszállal a kezemben,* 1958). Szőcs Gézánál hol védelmező burok – *„úgy burkolta be az alvás, / mint a csönd puha kérge a hangot”* (*Kastély,* 1975) –, hol oltalmazott tartalom – *„a csenddel bélelt kő világa”* (*A talajpápa,* 1975). Még az is megesik, hogy az egyik hiány önnön anyagát határolva ölti egy másik hiány alakját, mint Szentkuthy Miklós regényében – a *„csönd, kanális-átmérőjű és alagútszerű némaság”* (Szentkuthy 1934: 234).

Számlálószók

A magyar nyelvben a számlálószók nem alkotnak külön szófajt, mint az úgynevezett számlálószós nyelvekben *(classifier language),* amilyen a kínai, japán, maláj stb., hanem a főnevek szintaktikailag és szemantikailag viszonylag jól elkülöníthető alosztályába tartoznak. A három legalapvetőbb számlálószó alkalmazásának szabályait Kicsi Sándor András állapította meg: térszerű dolgokra a *darab* (egy darab szén), vonalszerű dolgokra a *szál* (egy szál virág), pontszerű dolgokra a *szem* (egy szem búza) használatos (vö. Kicsi 1997/2007: 43). Az első kettő – a *darab* és a *szál* – elsősorban számlálószó, a *szem* viszont elsősorban főnév. A tipológia látszólag azt erősíti meg, hogy a világban való rendszerező eligazodásnak – egyfajta természetes taxonómiának – szükségszerű velejárója az euklideszi geometriára emlékeztető fogalmi háló. Ám ez nincs így. Kicsi Sándor András a szószemantikai-grammatikai „pont”-ot tette meg klasszifikátornak, aszerint osztályozott több mint tucatnyi nyelvet, hogy a *szem* konvex (domború, kiugró) vagy konkáv (homorú, beeső) felfogása jellemző-e rájuk.

Nagy ritkán a *csend*hez is kapcsolódik számlálószó. József Attila versét (*Eszmélet,* 1933–1934) a fiatalkori megélhetési bűnözés, a szénlopás ihlette:

A teherpályaudvaron
úgy lapultam a fa tövéhez,
mint egy darab csönd…

Hollósy Tóth Klára *Csigaházban* (2008) című csonka szonettkoszorúja ezzel a sorral végződik: *„egyedül vagyok, egy szál csend-magam.”* Dudás Sándor szonettje pedig ezekkel a szavakkal kezdődik: *„Csipetnyi csend, ha rám talál”* (*Mátyás,* 1998). Győrei Zsolt és Schlachtovszky Csaba színművében *„szemernyi csönd”* (Győrei – Schlachtovszky 1998: 43), Marsall László versében *„maroknyi csönd”* (*Konc a másiknak,* 1970) szerepel. Folyadékok esetében számlálószóként a *szem*nek a *csepp* felel meg: *„a párkányokról szinte csöpögött a csönd”* (Kassák Lajos: *Ó, Élet, élet, mi sírunk, mi sírunk, panaszkodunk…,* 1915), illetve felszólításként: „*csöppentsd a csöndet”* (Vasadi Péter: *Recept,* 2000). Weöres Sándor sámánversében egy másik érzéki terület mértékeként szolgál: *„csönd cseppje fény”* (*Dob és tánc,* 1962). A szóképek *csend*jével tehát, ha ritkán is, de mindhárom számlálószó együtt járhat. Ha a csend igazi tárgy volna, akkor nem kapcsolódhatna hozzá mind a három, ami közvetett bizonyítéka annak, ami amúgy sem szorul bizonyításra, hogy a csend nem tárgy. Szépíróink azonban minden tőlük telhetőt megtettek azért, hogy olyan tulajdonságokkal lássák el, amelyek az igazi tárgyak sajátjai. A csend állapot, nem megszámolható ilyen-olyan tárgy, még akkor sem az, ha egyesek néha látni vélik. Szilágyi István regényében *„a csend behunyt szemmel is látható”* (Szilágyi 1975/1977: 190).

Csendtárgyak leltára

A csend olykor jellegzetes tárgytípus. A CSEND HAJLÉK fogalmi metaforához kapcsolódva gyakran épület, melynek fala, kapuja van: *„A madárhangok más-más lyukakat / vágnak a csönd falába / más-más díszeket cifraságokat / aggatnak a csönd falára / más-más képeket arcokat / rajzolnak a csönd falára”* (Csorba Győző: *Madárhangok,* 1972). Szentjánosi Csaba versében *„kenyérhéj vastag csendű itt a ház szép fala”* (*Gödöllő,* 2023). Egyed Emese a közelség lehetetlenségét ábrázolta költeményében – *„A csöndkapu szélesre tárva”* (*Közeledés,* 1998) –, Cs. Szabó László a legendák makacsságát firtató elbeszélésében írta: *„A csönd, mint egy óriási kapualj, éjjelre elnyelte a harcot”* (Cs. Szabó 1936: 155). Máskor tartószerkezetről – *„A csend pillérei”* (Varga Katalin: *A tőmondatok halála,* 1969) – vagy toronyról szól a költői híradás: *„álmomban … emeli, / tökéletes tornyát a Csend”* (Erdélyi József: *A fehér torony,* 1930). Erődítmény is lehet: *„A csönd várában nincs többé csoda”* (Juhász Gyula: *A hallgatás tornyában,* 1910).

Ritkábban templom vagy annak része. Füst Milán így búcsúztatta Nagy Zoltánt, a Nyugat első nemzedékének feledett költőjét*: „a csend e barátom verseiben olyan, mint egy dóm”* (Füst 1945/1967: 173). Devecsery László versében *„A kápolna boltíves csendje”* (*Halálkatedrális,* 2006) szerepel, Pilinszky Jánosnál a *„csöndfeszület”* is megjelenik (Pilinszky 1980/1983: 128). Gyurkovics Tibor a *Csönd-harang* (1985) címet adta költeményének, Bella Istvánnál *„A csönd, ha csönd, konduljon hangtalan / de üsse át a földet harangnyelve”* (*Verseim elé,* 1987). A képtelen tárgyak körében

a csendharang azon kevesek közé tartozik, amely csaknem megvalósult. Lukáts Andor színész-rendező és Khell Csörsz díszlettervező 2005 táján egy üvegharangot képzelt el. A harangláb is üvegből készült volna, a harangnyelv viszont madártollból. A csend harangját, ezt a négy és fél méter magas, húsz centiméter vastag páncélüveg alkotmányt a holland Erick van Egeraat pályadíjas épületében, a Városháza Fórum Madách téri üvegcsarnokában helyezték volna el. A harangnak csak a makettje készült el, az épületnek csak a tervrajza.

Nem csökkenti a kezdeményezés értékét, hogy a csendharangnak is vannak előzményei. A *„csendharang' süket ütése"* 1826-ban bukkant fel Ónody Jonathan Kotzebue-fordításában (Kotzebue 1803/1829: 38). Endrődi Szabó Ernő lüktető versprózájának csendmeghatározása pedig így hangzik: *„hangtalan harangok – ez a csend"* (Endrődi 1995: 9). Juhász Ferenc 1984-ben az önpusztításra csábító fekete harangok között sorolta fel: *„A földharang, a ködharang, a csöndharang"* (Juhász 1984: 17). Szennay Ilona [Spannraft Marcellina] egyik versciklusának adta az *„Üvegharangok"* (1999) címet, melynek harmadik darabja így hangzik: *körülhatárolt / csönd / üvegharangok.* A bolgár Ivan Metodiev *Harang* (1990) című haikujában nem madártoll, hanem *„Pillangó koccant a haranghoz. / Senki se hallotta"* (Szondi György fordítása, az eredeti: *Пеперуда се блъсна в камбаната. / Никой не чува*). A *csendharang* szót többen is abban az értelemben használták, hogy valaki mindentől és mindenkitől elzárva éli az életét. Sándor Iván írta Németh Lászlóról szóló tanulmányában: *„A csendharang alatti életet alig szakította meg egy-egy pesti út, egy ritkán érkező barát"* (Sándor 1981: 329).

A csendnek nincs térbeli hosszúsága, szélessége, magassága. A köznapi beszédben a *csend* főnév előtt nem állnak dimenzionális melléknevek, mint amilyen az *alacsony–magas, keskeny–széles, vékony–vastag*. A csendet olykor mégis közönséges használati vagy lakberendezési tárgyként jelenítik meg. Varró Dezső költeményében *„fehér álmaim ágya: a csend"* (*Mosdószoba,* 1931). Tandori Dezső *A mennyezet és a padló* című kötetének 23. szonettjében így összegezte vizsgálata eredményét: *„a csendet egy bizonyos fotellel / azonosítom"* (1976). Hartay Csaba prózaversében is párnázott karosszék: *„Kirakott fotel az éjben. … A csend teste ez, súlyos, de puha"* (*A csend is egy bútor,* 2011). Reményik Sándor költeményében *„Eltörik a csillagtelt csend-tükör"* (*Heten,* 1922). Néhány alkalommal míves kézműves tárgy: *„csönd-váza"* (Kosztolányi Dezső: *Gőgös, meddő virágok,* 1913) vagy *„csikófejű csönd-kancsó"* (Juhász Ferenc: *A hazatérő halott,* 1988).

A leggyakrabban mégis textilnemű, mert a fonott-szőtt használati tárgyak közvetlenül kapcsolódnak A CSEND TAKARÓ fogalmi metaforához. Szőcs Gézánál szövet – *„olyan volt a csend a mezőn, mint a földre simuló szövet"* (*A hahota,* 7. 1975) –, Jékely Zoltánnál már dupla szövet – *„a sötétségnek s a csendnek dupla szövete"* (Jékely 1941/1982: 136) –, Egyed Emesénél egy rend ruha – *„az idő boldog csöndbe öltözött"* (*A liliomokért,* 1993) –, Kosztolányi Dezsőnél palást – *„Szent csönd, terítsd palástodat fölém"* (*Csönd,* 1907) –, Székely Jánosnál takaró – *„Takarójuk a csend és a szemérem"*

(*Őszi fák,* 1956) –, Tóth Árpádnál paplan – *„csönd-paplanú tél”* (*Új tavaszig vagy a halálig,* 1925) –, Ady Endrénél lepel – *„Megöl a csend, ez a fehér lepel...”* (*A fehér csönd,* 1906) –, Petőfi Sándornál szemfödél – *„Csak a holt század fekszik odabent, / Szemfödele a hosszu, méla csend”* (*A csonka torony,* 1847). Kötözésre is szolgálhat, mint a zsineg – *„Meg se fulladok e csönd-spárgával bekötözött szájú cellofán-zsákban”* (Juhász 1975: 112) –, szükség esetén pedig maga készít kötelet: *„hallgatásukból kötelet fon köréjük a csend”* (Dobos 1976/2004: 121).

Az anyagneveket tartalmazó szóösszetételeket sokszor jellemzi kétértelműség. A *fafűrész* és a *fakés* jelentése magából a szóból nem következtethető ki. A fafűrész faanyag vágására alkalmas szerszám, melynek manapság már a nyele sem fából van. A fakés viszont fából készített konyhai eszköz, elsősorban ételek kíméletes vágására és kenésére szolgál. A *fa* az első összetételben a rendeltetésre, a másodikban az anyagra utal. A metaforikus szerszámok közül a *csöndfűrész* az első típusba tartozik: *„a horkolás / Mord indulója a csöndfűrész zenéje”* (Cseke Gábor: *Csöndfűrész zenéje,* 2006). A *-zsák* utótagú összetételek előtagja a zsák tartalmára (lisztes-, pénzes- vagy szemeteszsák), anyagára (kender-, len- vagy jutazsák) vagy rendeltetésére (vetőzsák) is utalhat. Weöres Sándor versében hangok tárolására és szállítására szolgáló metaforikus alkalmatosságról van szó: *„csönd-zsákból hangot lop”* (*Száncsengő,* 1931). A hangokat tartalmazó csöndzsák jellegzetes példája a metafora és metonímia összefonódásának, Louis Goossens (1990: 323–40) metaftonímiának nevezte ezt a jelenséget. A csöndzsák esetében a metaforán belüli metonímia viszonylag ritka esetéről van szó, amikor egy fogalom helyett az ellentéte, a hang helyett a csend áll (Voβhagen 1999: 305. kk.).

A csendtárgy prototípusa: az óra

A csend természetes mértékegysége az idő, kvantuma a legrövidebb időegység: a pillanat. Mindenki megtapasztalta, amit Jókai Mór: *„Egy kis falióra egyhangú ketyegése osztja percekre a csendesen folyó időt”* (Jókai 1846/1962: 115). A mechanikus óra felfedezése és elterjedése előtt azonban sokszor imádságok elmondásával mérték az időt. Az 1647. évi chilei földrengés például két *hiszekegy*nyi ideig tartott, míg a lágytojás elkészültéig egy *Ave Mariá*t mormoltak el. Akkoriban még ez a kendőzetlen utasítás sem számított volna szokatlannak: „*Csóknyi csönd. Te mafla!*” (Marsall László: *Hogyan találkozhatnánk, ha…,* II. 1980.) Hangos kiáltás vagy hangtalan tüsszentés egyaránt szolgálhat a csend mértékéül. Rákos Sándor a *Kiáltásnyi csönd* (1969) címet adta a versének, verseskötetének, Villei Lóránt pedig a *Pillangótüsszentésnyi csend* címet a prózájának (Villei 2010: 77). Kertész Imre meghökkentő címet választott kötetbe rendezett előadásainak: *A gondolatnyi csend, amíg a kivégzőosztag újratölt* (1998). A csend azonban nem mérték, nem hosszmérték – *„farkasüvöltésből / fölrakott fal, két ujjnyi / csönddel bevakolva”* (Vasadi Péter: *A költészet,* 1984) –, és nem is űrmérték: *„Rododendron illatot öntött / kimért-csendű kis fiolákba”* (Lelkes Miklós: *Holland*

kisváros, 2005). Nem kapcsolható hozzá a *-nyi* melléknévi mértékképző sem, még ha valaki másként gondolta is: *„Kérd, hogy újra feljöjjön a nap, / S leáldozzanak csendnyi perceid”* (Válóczy Szilvia: *Engedd szabaddá,* 2009).

Sokfajta óra van, a jellegzetes hangadásnak mégis a ketyegés, az ütemes tikk-takk számít. Pilinszky János színművében az óra hangos ketyegése miatt csattant fel a parancs: *„Szorítsd a combjaid közé, és csavard a szoknyádba azt a rohadt órát! Most a csend a legfőbb szükségünk”* (Pilinszky 1974/1984: 76). Pongrátz Emil báró 1864-ben ezeket a szavakat vetette papírra: *„Szobámban mély csend volt, csak órámnak egyhangú ketyegése hallatszott”* (B. Pongrátz 1864: 285). A teljes és részleges csend megkülönböztetése megszünteti az ellentmondást. Teljes csend akkor van, ha semmiféle zaj nem hallatszik, részleges csend pedig akkor, ha egy ütemes, megszakítatlan zaj nem lép túl egy határt. E fogalmi szétválasztásnak értékes hozadéka, hogy a puszta írói szeszélynél szabatosabban lehet csend-valakiről vagy csend-valamiről beszélni. A nyelvhasználók legkésőbb a XIX. század első harmadától használják a *csend volt, csak a … hallatszott* szerkezetet, amely egyhangú és ismétlődő történések (esőkopogás, tücsökciripelés, kanálcsörgés) bekövetkeztét vetíti előre. A tárgyak hangjai közül legtöbbször *az óra ketyegése* kerül a három pont helyébe. Ezért fogalmazhatott Füst Milán szinte a meghatározás igényével: *„A lámpa égett, az óra ketyegett, csend volt”* (Füst 1928/2003: 419). Az éjszakai csendet gyakran jelenítik meg az óra egyhangú ketyegésével.

Dante Gabriel Rossetti, a Preraffaelita Testvériség egyik alapítója *The House of Life* című szonettciklusának (1881) XIX. darabjában *(Silent Noon)* a homokóra hangtalan pergésében a csendet pillantotta meg: *„Ez a látható csend, mint a homokóra, éppoly nesztelen”* (az eredeti: *’Tis visible silence, still as the hour-glass*). Kosztolányi Dezső regényében az ébenfa tokban járó ingaóra *„egyenletes ketyegéssel zsibbatag-úri csöndet szitált az ebédlőre”* (Kosztolányi 1926/1936: 59). A homokóra esetében a lepergő homok látványa, a szobai órák esetében a végtelen, egyhangú ketyegés hangja az, ami csendtárggyá avatja az időmérő szerkezetet. Ám nem minden órafajta lehet csendtárgy, nem ilyen a zajos toronyóra, a kakukkos óra, a csörömpölő vekker, és a zajtalan karóra is csak ritkán. Határ Győzőtől idézek egy elrettentő példát: *„a Szép Palásthyné kastélyba illő szobros aranyórát vásárolt, amely negyedóránként gőzmozdony-fütyüléssel jelzi az idő katonás múlását”* (Határ 1985/2005: 687).

A világból kiszakadva, merengés, ábrándozás, nappali álmodozás során, illetve a kényszerű, tétlen várakozás tompa csendjében előbb-utóbb mindenki elveszíti az időérzékét: *„Az idő összesimult a csönddel, és nem lehetett tudni, sok telt-e el belőle, vagy kevés”* (Wass 1959/1999: 3. 29). A metonímia egyik ismert válfaja, amikor egy dologra a mértékét jelölő szóval utalnak (Pethő 2003: 102–3). A *Két korsót (kérek)!* mondat rendszerint sörözőben hangzik el, nem ivóedényeket árusító szaküzletben. A mérőeszköz–mértékegység szabályos poliszémia is metonímián alapul. Radnóti Miklós *Béke, borzalom* (1938) című költeményében az idő és az időmérő szerkezet

poliszémiáját a történést téves alanynak tulajdonító hipallagé kapcsolja össze egyetlen, alkalmi csendtárggyá: *„Csend lett, a délelőtt megállt, tíz óra volt.”*

Irodalom

Baka István 1980/1984. *Vasárnap délután*. In: Szekszárdi mise. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 5–24.

Carroll, Lewis 1865/2024. *Alice Csodaországban*. Fordította Kosztolányi Dezső. [A fordítást átdolgozta Szobotka Tibor és Takács M. József.] Trubadúr zsebkönyvek 11. Sorozatszerkesztő Takács M. József. Trubadúr Kiadó. h. n. [Budapest]

Cseh Tamás 1990. *Új dalok.* Hungaroton Records Kft.

Dobó Piroska 1980. *Alászállás*. Regény. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.

Dobos László 1976/2004. *Egy szál ingben*. Regény. Madách-Posonium. Pozsony/Bratislava.

Dobos László 1977/2009. *Hólepedő*. Regény. Madách-Posonium. Bratislava.

Endrődi Szabó Ernő 1995. Sárga lebegés. Részletek Maul Melan naplójából. *Cigányfúró* II/6: 7–9.

Ficsku Pál 2022. Kockavetők. *Mozgó Világ* 48/1: 88–93.

Fokos Dávid 1932. A „figura etymologica”. Ötödik közlemény. *Magyar Nyelvőr* 5–12.

Füst Milán 1945/1967. Beszéd Nagy Zoltán sírja előtt. In: *Emlékezések és tanulmányok.* Magvető Könyvkiadó. Budapest. 172–4.

Füst Milán 1928/2003. *Libák.* In*: Összegyűjtött elbeszélései. I. Öröktüzek.* Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Petrányi Ilona. Fekete Sas Kiadó. Budapest. 418–24.

Goodman, Nelson 1968/1982. A művészet nyelvei. [Az első két fejezet] Fordította Habermann M. Gusztáv. In: *A sokarcú kép. Válogatott tanulmányok.* Szerkesztette Horányi Özséb. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Budapest. 26–68., 261–273.

Goossens, Louis 1990. Metaphtonymy: The Interaction of Metaphor and Metonymy in Expressions for Linguistic Action. *Cognitive Linguistics* 1/3: 323–42. https://doi.org/10.1515/cogl.1990.1.3.323

Győrei Zsolt – Schlachtovszky Csaba 1998. Táncsics: a legszentebb Mihál. Szóbeszéd négy negyedben. In: *Rostáltatás a magtárban. Négy eredeti színmű.* Sorozatszerkesztő: Bényei Tamás és Gács Anna. József Attila Kör – Kijárat Kiadó. Budapest. 33–83.

Hadrovics László 1969. *A funkcionális magyar mondattan alapjai.* Akadémiai Kiadó. Budapest.

Határ Győző 1985/2005. A szép Palásthyné a más álmában közösül. In: *A szép Palásthyné a más álmában közösül és egyéb elbeszélések.* Argumentum Kiadó. h. n. [Budapest] 686–91.

Heltai Jenő 1935/1958. A csönd megszólal. In: *Pesti madarak. Karcolatok, kis komédiák.* Válogatta és szerkesztette Gábor György és Béllyei Pál. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 165–9.

Jékely Zoltán 1941/1982. Széphistória a császárkörtefáról. In: *Édes teher. Kisregény és novellák.* Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 127–38.

Jókai Mór 1846/1962. *Hétköznapok*. Összes művei. Regények 1. Szerkeszti Nagy Miklós. Sajtó alá rendezte Szekeres László. Az utószót Nagy Miklós és Fábián Pál írta. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Juhász Ferenc 1975. Tűzvész-idő. *Új Írás* XV/3: 111–28.

Juhász Ferenc beszélgetése Bata Imrével 1984. *Népszabadság* XLII. évf. (december 24.) 302. sz. 17.

Kicsi Sándor András 1997/2007. A szem kétféle szemlélete és a számlálószók. In: *Szószemantika. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 73.* Sorozatszerkesztő Kiss Gábor. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 41–5.

Kiefer Ferenc 2000/2007. *Jelentéselmélet*. Egyetemi Könyvtár. Corvina Könyvkiadó. Budapest.

Kosztolányi Dezső 1926/1936. *Édes Anna*. Regény. Összegyűjtött munkái. Révai. Budapest.

Kotzebue, August von 1803/1829. *A' keresztes vitézek. Vitézi-játék öt felvonásban.* Fordította Ónody Jonathan. Beimel József. Esztergom.

Kövecses Zoltán 2002/2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe.* Fordította Várhelyi Gabriella és Kövecses Zoltán. Test és Lélek. Sorozatszerkesztő Kovács Ilona. Typotex Kiadó. Budapest.

Laczkó Tibor 2008. A relációs főnevek. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 4.* A szótár szerkezete. Akadémiai Kiadó. Budapest. 323–503.

Mikszáth Kálmán 1893/1957. *Az eladó birtok*. Elbeszélés. Összes művei 5. Szerkeszti Bisztray Gyula és Király István. Regények és elbeszélések V. 1892–1894. Akadémiai Kiadó, Budapest. 65–129.

Nádas Péter 1969/1979. Leírás. In: *Leírás.* Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 29–50.

Nádas Péter 1980/1996. Temetés. Komédia, szünet nélkül. In: *Drámák.* Jelenkor Kiadó. Pécs. 177–274.

Örley István 1937/2003. *Andris*. Holmi. XV/10: 1287–93.

Pethő Gergely 2003. A főnevek poliszémiája. In: *Igék, főnevek, melléknevek. Előtanulmányok a mentális szótár szerkezetéről.* Szerkesztette Kiefer Ferenc. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXVIII. Sorozatszerkesztő Kiss Gábor. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 57–124.

Pilinszky János 1980/1983. „Én is egy szempár vagyok". Nádor Tamás interjúja. In: *Török Endre (vál.): Beszélgetések Pilinszky Jánossal.* Magvető Könyvkiadó. Budapest. 128–39.

Pilinszky János 1974/1984. Gyerekek és katonák. Színmű három képben. In: *A mélypont ünnepélye.* Próza. 2. Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte, az előszót és az utószót írta Jelenits István. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 51–81.

B. Pongrátz Emil 1864. A hold ajándoka. Beszélyke egy ismerősöm életéből. *Fővárosi Lapok* I/72: 285–6. (március 27.)

Sándor Iván 1981. *Sajkódi évek.* Fejezet a *Németh László üdvtana* című könyvből. *Jelenkor* 24/1–6: 329–38.

Schlick, Moritz 1936/1938. Meaning and Verification. In: Friedrich Waismann (ed.): *Gesammelte Aufsätze, 1926–1936.* Gerold & Co. Vienna. 337–68.

Silverstein, Michael 1976. Hierarchy of Features and Ergativity. In: R. M. W. Dixon (ed.): *Grammatical Categories in Australian Languages.* Linguistic Series 22. Australian Institute of Aboriginal Studies. Canberra. 112–71.

Cs. Szabó László 1936. Egy gondolat bánt engemet (1936). In: *Apai örökség.* Franklin-Társulat. Budapest. 153–177.

Szabó Zoltán levelei Marsovszky Miklósnak 2012. Közzéteszi ifj. Bibó István. *Holmi* XXIV/702–709.

Szentkuthy Miklós 1934. *Prae.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest.

Szilágyi István 1975/1977. *Kő hull apadó kútba*. Regény. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest.

Tamási Áron 1953. *Hazai tükör. Krónika 1832–1853.* Ifjúsági Könyvkiadó. Budapest.

Tandori Dezső 1982. Hány éves a kor szelleme. *Új Írás* XXII/8: 34–48.

Tandori Dezső 1968. *Töredék Hamletnek.* Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest.

Tömörkény István 1895. Búcsú a homokon. *Pesti Napló* XLVI/222: 1–3. (augusztus 15.)

Tőzsér János 2009. *Metafizika.* Akadémiai Kiadó. Budapest.

H. Varga Márta 2017. Az élő–élettelen kategória néhány európai nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 33–49.

Villei Lóránt 2010. Pillangótüsszentésnyi csend. *Kalligram* XIX/10: 71–7.

Voβhagen, Christian 1999. Opposition as a Metonymic Principle. In: K. Panther – G. Radden: *Metonymy in Language and Thought. Human Cognitive Processing.* John Benjamins Publishing Company. Amsterdam. 289–308. https://doi.org/10.1075/hcp.4.17vos

Wass Albert 1959/1999. *A funtineli boszorkány*. 1–3. Wass Albert-életműsorozat. Mentor Kiadó. Marosvásárhely.

Wittgenstein, Ludwig 1933–34/1980. The Blue Book. In: *Preliminary Studies for the "Philosophical Investigations".* Generally Known as The Blue and Brown Book. Basil Blackwell. Oxford. 1–74.

E. Bártfai, László

Silent object

Silence is not an object, but a state. Yet writers often describe it as if it were a real object. Their approach results in situations reminiscent of the famous Cheshire Cat: the cat and its grin become separated from one another. Silence is sometimes located somewhere, other times it has substance or form. Poets have invented the most diverse "objects of silence"; Dezső Tandori, for example, identified silence with an armchair. The distinction between complete and partial silence makes it possible to speak of an "object of silence" in the strict sense of the word. A characteristic example of a sentence expressing partial silence is "It was silent; only the clock was ticking." The softly ticking varieties of timekeeping devices are considered prototypical objects of silence; the tower clock or the cuckoo clock, of course, does not belong here.

Aniszi Kálmán

Múltba néző: Bukarest

Bukarest a XV. században – a kedvező földrajzi fekvésének köszönhetően – lendületesen fejlődő város lett. Bukarestben és a Kárpátok karéján kívül élő magyarság nem szórvány, hanem diaszpóra. Nem az a hely az, ahova születtek, hanem ahova a sors kifürkészhetetlensége folytán vetődtek el vagy menekültek a magyarok. Bukarest Balkán annak, aki Nyugatról jön, de aki a Balkánról érkezik, annak már Nyugat…

A Barátok temploma a főváros közepén áll. A magyar római katolikusok legkeletibb templomáról már az ezerháromszázas évek elején említést tesznek a korabeli okiratok egy időben a Dimbovita meg egy nála is kisebb folyócskák mentén létesült első településekkel. A Kelet- és Nyugat-Európát összekötő szárazföldi kereskedelmi útvonalak találkoztak itt, vásár- és pihenőhely volt. Itt találtak új gazdákra a Kis-Ázsiából hozott selyem, fű- és illatszerek, itt pihentek meg, gyűjtöttek erőt újabb utakra a vándorkereskedők. A Fekete-tengert is innen érték el legkönnyebben a Havaselvén át déli irányba igyekvő kalmárok. Nagy Lajos magyar királynak egy 1358-as rendelete nyomán a később várossá fejlődő vásárhelyre (Bukarest alapítási éve 1459) letelepedő raguzai Pasquale de Restis igen élénk kereskedést bonyolított le brassói és szebeni magyar kereskedőkkel. Az örökmozgó vásárosok, viszonteladók és letelepedett lakosok lelki szükségleteinek kielégítésére építettek ide 1321-ben egy római katolikus fatemplomot, ahol misszionárius barátok nyújtottak lelki vigaszt, adtak biztatást a csüggedőknek, mindazoknak, akik felkeresték Isten hajlékát. Persze ezt a szent hajlékot is elérte a fatemplomok sorsa: hol a tűz kapott bele, hol meg a megáradt folyócska tett kárt benne. De az adományozók nagylelkűségéből a leégett vagy elsodort helyett mindig új templom épült. Szebb és nagyobb az előbbinél. 1686-ban kőtemplomot emeltek a fából összeróttak helyén. Ezt meg a földrengés döntötte romba. Az 1716-ban újjáépített templom mellé már tornyot is emeltek azzal a feltétellel, hogy „ne legyen túl magas, nehogy a törökök haragra gerjedjenek miatta”.

Bukarest a XV. században – a kedvező földrajzi fekvésének köszönhetően – lendületesen fejlődő város lett. A századok folyamán igencsak váltották egymást errefelé a gazdák, s velük együtt a lakosság nemzetiségi összetétele is módosult. Románok, görögök, törökök, olaszok, németek, magyarok, lengyelek, bolgárok… kerestek megélhetést, boldogulást e kavargó vásárhelyen, az alakuló-gyarapodó városban, és találtak lelki vigaszt, megnyugvást kisded templomában a római katolikus hitűek. Hetedfél század viszontagságai után ma a bukaresti római katolikus Barátok templomában román, német és magyar nyelven folyik a mise – eltérő gyakorisággal.

Bukarest egész római katolikus magyar lakossága ehhez a templomhoz tartozik, meséli F. B. káplán. Hozzávetőleg háromezer hívő. Legalábbis ennyiről tudunk bizo-

nyosan. A sors különös játéka folytán az egykori Nagy-Magyarország egész területéről sereglettek ide az emberek. Legtöbben Erdélyből jöttek, de érkeztek Felvidékről, Kárpátaljáról, a Bánságból, a Vajdaságból, még Burgenlandból is.

A Balkán etnikailag erősen kevert világ. És minél tarkább a tömeg, annál nehezebb foglalkozni vele. Még akkor is, ha egy nyelvet beszélnek, egyazon etnikumhoz tartoznak egyedei. Bizony nem könnyű pasztoráció! Ráadásul diaszpóra.

Most, hogy immár a fővárosnak is van telefonkönyve, kijegyzetelem a magyar neveket – meséli a káplán –, és a római katolikusokat felkeresem otthonukban. Így szerzek tudomást a be nem jelentkezett hívekről. Persze vannak, akik visszautasítanak, de nem veszem fel az ilyesmit. És ha visszautasítanak is, előbb-utóbb csak „megfogom" őket, hisz temetéseken az egész család jelen szokott lenni… Általában több százan járnak rendszeresen misére, sátoros ünnepekkor pedig zsúfolásig megtelik a templom. Számukra a szentmisére jövetelnek kettős célja van: részt venni a szertartáson és találkozni az ismerősökkel. Azt, hogy nő vagy csökken a hívek száma, azért nem tudom megmondani, mert sejtelmem sincs, hogy régebben mennyien voltak. Nem ismerem a statisztikai adatokat, mert nem tekinthetem meg az irattári dokumentumokat. Román paptársaimnak szabad a bejárás, egyedül én előttem tartják zárva az ajtókat. De élni tudni kell! Még olyan helyzetben is, ha a családba beleszületik egy „bitang" gyermek. Összesen négyen vagyunk papok a házban. Csángó papkollégáim nemcsak hogy románnak vallják magukat, de úgy is éreznek. Az egyik bolgár származású, a másik kettő moldvai. Ők holtbiztos, hogy csángó magyarok. Egyikük olyan faluból jött, ahol már nem beszélnek magyarul, de a másik Lujzikalagorból való, ott pedig magyarul beszélnek az emberek. Tudom, hogy ismeri a nyelvünket, éppen csak nem beszéli. Mások jelenlétében az istennek se hajlandó megszólalni magyarul, csak ha ketten vagyunk. Néhai L. A. nagyváradi megyéspüspök úr mondta volt el nekem, hogy egy néhány évvel ezelőtti bukaresti egyházi konferencián dr. Ioan Robu bukaresti érsek durván rátámadt a temesvári küldöttre, amiért az számonkérte tőle, miért nem mondják meg az igazságot a csángókról. Miért állítják, hogy a moldvai csángók románok, miért nem ismerik el, hogy csángó magyarok, és miért nem vallja be, hogy ő maga is az? Az a szóbeszéd járja, hogy az érsek úr csángó magyar származású, és tud is magyarul. Nekem egyszer azt mondta: „Gyermekkoromban tudtam, de akarva elfelejtettem a magyar nyelvet, mert én román vagyok. Háromezer hívem közül hozzávetőleg húszan ha vannak a csángó magyarok. Azok, akiket Moldvában, a falujukban a román nyelvű misékhez szoktattak, már nem jönnek önként a magyar nyelvű misékre. Viszont akik kinn dolgoztak Magyarországon, és otthon a családban is magyarul beszélnek, igénylik a magyar nyelvű misét. Ezért szívesen jönnek hozzám. Mindenki tudja, hogy Moldvában a római katolikusok zöme magyar misét szeretne, de sorozatos kérésük, hogy anyanyelvükön hallgathassák Isten igéjét, mindmáig süket fülekre talált.

Régebben a latin volt a katolikus egyház anyanyelve. Moldvában 1969-ben tértek át a nemzeti nyelvre. Ami nem pápai döntésre történt: az ilyesmit a helyi püspökök döntik el. A moldvai csángók évtizedek óta csak román nyelven hallgathatják templomaikban az Igét, magyar nyelvű iskoláikat is rég megszüntették. Az anyanyelvétől

erőszakkal megfosztott magyar népcsoport számtalanszor folyamodott politikusokhoz és egyházi főméltóságokhoz súlyos sérelme orvoslásáért. Eredménytelenül. 1991-ben J. Bukovsky címzetes érsek, bukaresti pápai nuncius arra az újságírói kérdésre, hogy megfelel-e a valóságnak, hogy annak idején Őszentsége és a román állam közötti egyezmény szentesítette azt a gyakorlatot, hogy a moldvai csángó templomokban az istentisztelet nyelve csak román lehet, a következőket mondta: „Ilyen egyezményről én nem tudok! Érdeklődnöm, dokumentálódnom kell a kérdésben, de a személyes véleményem szerint mindenkinek jogában áll az anyanyelvén imádkozni. Az egész világon történt előrelépés ebben az irányban. Jó példa erre Temesvár, ahol hét nyelven kell misézni. Németországban van olyan helység, ahol öt nyelven folynak a misék. A csángó templomokban történő magyar nyelvű misézésnek szerintem nincs semmi akadálya, ha a hívek úgy akarják. Természetesen a már elrománosodott tömegekre éppúgy hiba volna ezt rákényszeríteni, mint a magyar nyelvű testvéreikre az ellenkezőjét" – zárta gondolatait J. Bukovsky.

Azon a közel tíz év előtti sajtóértekezleten, ahol a nunciusnak ezek az ígéretes szavai elhangzottak, a magyarellenességéről elhíresült dr. Ioan Robu érsek is jelen volt, és hallotta a mondottakat, mégsem történt semmi azóta se. Nincs rá politikai akarat.

*

A román fővárosban a római katolikus mellett református gyülekezet is van. B. L. tiszteletes nem régóta szolgál Bukarestben, segédlelkésze Cs. D. Ismerkednek a Kárpátokon kívüli gyülekezeti élet sajátosságaival és lehetőségeivel. Erdélyiek: B. L. medgyesi, Cs. D. besztercei születésű. (Szász)medgyes sokszínű, többnyelvű város volt: a németek mellett magyarok lakták. A mi utcánkban két magyar család élt – emlékezik a tiszteletes –, a többiek szászok voltak. Mára teljesen megváltozott a helyzet: a szászok mind kivándoroltak, alig néhány idős ember maradt mutatóba. Szászföld nyolcszázötven éves kultúrája ebek harmincadjára jutott. Az üresen maradt portákra az Ókirályságból ide irányított idegenek költöztek. Úgy ődöngenek ebben a nekik teljesen ismeretlen, idegen szellemű városban, mintha a holdról pottyantak volna ide. De nemcsak Szászföldre jellemző ez a helyzet, a jobb megélhetés reményében egész Erdélyt ellepték a Kárpátok karéján kívülről érkezett szerencselovagok.

A diktátor és pribékjei minden számottevő kisebbséget: a szászok mellett a zsidókat, a dobrudzsai törököket, a bolgárokat s legkivált az ősellenségnek kikiáltott magyarokat kiutálták az országból. B. L. református lelkipásztor évekig Kalotaszeg és a Szilágyság találkozási pontján fekvő Kidében szolgált. Kide nevezetes falu. Sípos Dávid XVIII. századi stílusteremtő kőfaragó mester, aki gyönyörű faragott szószékeket hagyott örökül az utókornak, kidei volt. Kide bevonult a magyar irodalomtörténetbe is: négy évig (1915–1919) ott volt plébános Nyirő József, Tamási mellett a másik legnagyobb székely író. Azért csak 1919-ig, mert Nyirő abban az esztendőben kilépett a papi rendből. Azután egy ideig lisztesmolnárként kereste kenyerét a faluban.

2002 őszén B. L. meghívást kapott a bukaresti Calvineum presbitériumától. Egy évvel később segítsége érkezett Cs. D. segédlelkész. Azóta ketten igyekeznek Isten útjára terelni s vezérelni a gyülekezet tagjait. Megtéve minden lehetőt azért is, hogy a helyi nemzettestvéreink megőrizzék magyarságukat.

A Calvineum nem az egyetlen református gyülekezet Bukarestben. A Bercsényi (románul Berceni) lakónegyedbeli eklézsiát B. M. tiszteletes pásztorolja. Nem mindennapi helyzet. Fussunk vissza az időben, hogy jobban megérthessük! Az első református lelkész Bukarestben a Küküllő menti Szőkefalváról 1815-ben érkező Sükei Imre szuperintendens volt. Fia, Sükei Károly költő, kritikus, műfordító a márciusi ifjak csoportját gyarapította. A fiatal erdélyi irodalmár is ott lelkesült a forradalomért ama kora tavaszi esős napon a Pilvax kávéházban. Vasvári Pál baráti köréhez tartozott. A forradalom idején Perczel Mór hadsegédje volt. Sükei Imre érkezésekor még nem volt temploma a román fővárosban a református magyarságnak. Az istentiszteleteket egy német nyelvű evangélikus templomban tartották. Csakhogy a szászok túl sokat kértek a templomhasználatért, ezért a magyarok elhatározták, hogy saját templomot építenek maguknak.

Megvásárolták a közeli Ököritató nevű mezőrészt, ahova felépítettek egy fatemplomot, amit 1821-ben szenteltek fel. A tiszteletes – református módra – a kétszobás parókia egyikében húzta meg magát, a másikban iskolát nyitott. Az akkori román fejedelem 600 piasztert adományozott, és elrendelte, hogy hat bojárcsalád az évi adóját ne a kincstárnak, hanem a református egyháznak fizesse be. Ez a rendelet tíz évig volt érvényben, amikor is a díván (államtanács a régi Törökországban és Romániában) eltörölte, és elrendelte, hogy a kincstárból a református egyház évi kétszáz piasztert kapjon.

A legenda szerint a templomtorony tetején – egy idő után – nem csillag, hanem kereszt állt, mert a bizánci rítusú román ortodoxok erősen furcsállották, hogy lehet egy fehérre meszelt épület, amelyben szentképek sincsenek, tornyának tetején pedig csillag ragyog keresztény templom. Bizony nem keresztény templom az, méltatlankodtak, hanem török. Márpedig ők nem tűrnek meg török templomot az országban. És tiltakozásuk jeléül többször betörték a református templom ablakait.

Nos azért, hogy elhiggyék, hogy azok is keresztyének, akiknek a temploma fehérre van meszelve, és nincsenek benne szentképek, Sükei Imre tiszteletes kénytelen volt a torony csúcsára keresztet tétetni a csillag helyére, így enyhítve a bizánci rítusú óromániaiak kétkedését, tettlegességig menő ellenszenvüket.

A Bukarestben és a Kárpátok karéján kívül élő magyarság nem szórvány, hanem diaszpóra. Nem az a hely az, ahova születtek, hanem ahova a sors kifürkészhetetlensége folytán vetődtek el vagy menekültek a magyarok. A kivándorlás, a menekülés északi és déli irányba Erdélyből és Magyarországról bizonyíthatóan a XVI. században, Thököly Imre erdélyi fejedelem idejében kezdődött. Számbeli növekedés figyelhető meg a XVIII. század első évtizedeiben, a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc leverése után, a madéfalvi veszedelem (1764) idején, a XIX. században az 1848–1849-es forradalmat és szabadságharcot követő esztendőkben. A XX. században pedig a trianoni diktátum utáni évtizedekben több hullámban is. A Rákóczi-féle szabadságharc és a negy-

vennyolcas forradalom leverése után ezrek vettek vándorbotot a kezükbe, és vágtak neki az ismeretlennek. Ezen az útvonalon futottak, menekültek. Egy részük idáig, mások tovább. Innen egy-két napi úttal már Isztambulban voltak. A román főváros egyik lakótelepe (Berceni) ma is Bercsényi, a kuruc vezér nevét viseli. Persze mindezekről az ottani román lakosoknak fogalmuk sincs.

A negyvennyolcas honvédek és a sorsukat önként vállaló menekülők, kivándorlók közül sokan visszafordultak, amikor azt látták, hogy a Kárpátoktól néhány kilométerre délkeletre nincsenek veszélyben. Megálltak, és a magyar államhatár közelében maradtak, remélve, hogy a szabadságharc újraéled, s minél gyorsabban siethetnek az otthoni harcosok segítségére. Itt, Bukarestben erősítették azt a közösséget, amelynek vezetője szintén negyvennyolcas forradalmár: Koós Ferenc tiszteletes közlegény volt. Koós Ferenc nemcsak a hitéletet szervezte és pásztorolta a híveket, hanem megszervezte a bukaresti magyar kisebbségi életet is. Olvasókört hozott létre, könyvtárat alapított, újságot indított, írt, kaszinórendszert épített ki. Itt adták ki az első emigráns magyar újságot, a *Bukuresti Magyar Közlöny*t, ami jóllehet mindössze 26 számot ért meg, mégis érdemes számontartani, mert mindig az a közösség tudja a legjobban, mire van szüksége, amely a hazájától távol éli az életét.

A román fővárosban az első református kőtemplomot svéd és porosz segítséggel építették a régi fatemplom helyén Cuza fejedelem idején. A kőtemplom a mai Bukarest főterén, a Királyi Palota mögött állt. Abban tartották a magyar reformátusok az istentiszteletet 1959-ig, amikor is a körülötte levő apró lakóházakkal együtt a román kommunista hatalom lerombolta azzal az ürüggyel, hogy oda Kongresszusi Termet építenek. Építettek is, de nem oda. Az egykori kőtemplom helyén ma park van.

A bukaresti magyar reformátusság sohase nyugodott bele abba, hogy lerombolták a főtéri kőtemplomát. A Calvineum szomszédságában áll egy hatemeletes épület, ami a református egyház tulajdona volt. A második világégést s az államosítást követően az ingatlan börtönigazgatóságként működött. Nos, ezért az elkobzott ingatlanért cserébe a román állam felépíttette a Calvineumot azzal a szigorú kikötéssel, hogy nem lehet magasabb a környező épületeknél, és nem lehet se tornya, se harangja. Így hát Bukarestben két magyar református templom és gyülekezet van, ami a körülmények változásával és azzal a bölcs döntéssel magyarázható, hogy amikor a Calvineumot felszentelték, az egyház akkori vezetőtestülete felismerte a kialakult helyzetben rejlő lehetőséget, és élt is vele. Több mint érdekes, hogy a bukaresti reformátusok nyáron, vasárnap délutánonként nem a Calvineumban, hanem a temetőben levő kis templomukban tartják az istentiszteleteket. Bukarest hatalmas kiterjedésű nagyváros. Mivel sok az olyan idős ember, akiknek gondot jelent, hogy 15-20 km-ről vagy még távolabbról délután is beutazzanak az istentiszteletre – de vasárnaponként csak kimennek a temetőben nyugvó hozzátartozóik sírjaihoz –, ezért az egyháziak és a világiak közösen úgy döntöttek, hogy nyáron a vasárnap délutáni istentiszteleteket a református temető kis kápolnájában tartják. Hogy mekkora lehet ez a magyar egyházközség? Bármely falusi eklézsiát könnyen fel lehet mérni. Annál nehezebb viszont, sőt lehetetlen

ezt megtenni egy több mint kétmilliós nagyvárosban, ahol a magyar népesség mobilitása állandó, az egyetemisták jönnek-mennek…

Kaptunk mi is bölcs tanácsokat is, fejtegeti B. L. tiszteletes. Vegyük elő a telefonkönyvet, és keressük ki a magyar neveket! Csakhogy ez nem ilyen egyszerű. Mert egyáltalán nem biztos, hogy minden magyar nevű ember magyarnak vallja magát, s hogy a református szülőktől származó gyermek református-e. Igaz, hogy ha az apja magyar (volt), tovább viszi a családnevet, de az már korántsem biztos, hogy a magyar nevű személy beszél is magyarul. Az is megesik, hogy a gyermek a román neve ellenére nagyszerűen beszéli a nyelvünket. Bukarestben ma már ritkaságszámba mennek a nem vegyes házasságok.

Nemrég bejött a parókiára egy férfi. Bemutatkozott románul: „Sunt Török Carol, ungur reformat", vagyis „Török Károly, magyar református vagyok". Amikor gyanútlanul magyarul szóltam hozzá, így válaszolt románul: „Bocsánat, apám magyar volt, én református vagyok, de nem tudok magyarul…"

Az utóbbi bő két évtizedben az erősen megnőtt mozgásszabadság áttekinthetetlenné tette a helyzetet. Kezd megszokottá válni, hogy magyar temetéseken románul prédikálunk – veszi át a szót Cs. D. lelkipásztor. Általában két nyelven szoktunk, de van úgy is, hogy csak románul. Néha meg is mondják, csak románul prédikáljunk, mert a gyászolók közül senki sem ért magyarul.

Az elmúlt napokban kereszteltem egy gyermeket, akinek az apja erdélyi magyar, az anyja regáti román. Orvosok. Az anyának még van két gyermeke az első házasságából, de ők nem tudnak magyarul. Okulva a történtekből az apa elhatározta, hogy újszülött kisfiát először magyarul fogja megtanítani, mert ez a nyelv sokkal nehezebb, mint a román, és ha nem tanulja meg zsenge korban, hogy beivódjon a vérébe a magyar nyelv zeneisége, szelleme, ezt a hátrányt később már nem fogja tudni behozni. A gépkocsiban az apával magyarul beszélgettem, ám egyszer csak megszólalt a nagyobbik lány:

– Miért beszéltek magyarul, mert mi (a barátja és ő) egy szót sem értünk belőle.
– No, látod, kislányom – szólt hátra a nevelőapa –, ezt a hibát nem fogom elkövetni még egyszer. Hogy én az anyanyelvemen beszélek, és a gyermekem egy szót se értsen belőle.
– De a kisöcsémnek mégiscsak románul kéne előbb megtanulnia, mert ha két nyelvet tanul egyszerre, összezavarodik – így a lány.
– Ez nem igaz. A szakemberek azt mondják, a gyermek a szülők képét mindig társítja az apa vagy az anya által beszélt nyelvvel, és automatikusan azon a nyelven szólal meg, beszél vele.

Bukarestben kemény harcot kell folytatni a magyar élet megőrzéséért, de azért a román fővárosnak is megvan a varázsa bármennyire idegen és más is. Bukarest Balkán annak, aki Nyugatról jön, de aki a Balkánról érkezik, annak már Nyugat…

Várady Tibor

Belgrádi magyar egyesület

1960. május 4-én, a kezdeményezőbizottság nevében engedélyt kértünk a Belgrádi Belügyi Titkárságtól, hogy alakuló közgyűlést tartsunk május 8-án, délután 15 órakor az építészmérnöki karon az 55. számú teremben.

Belgrádot egyre jobban megismertem. A vendéglőket is. Különösen tetszett a Grmeč a Makedonska utcában. A jogi karral szemben is voltak éttermek. A lakásunkhoz a Vardar volt a legközelebb. Itt közepes volt az étel, talán a marhahúsleves volt a legehetőbb. Leginkább azért mentem oda, mert közel volt. Emlékszem egy pincérre is (inkább „pincér bácsi" volt), aki – miután letette a tányérokat – rendszerint megállt, hogy elmeséljen egy viccet. Az egyikben (melyet többször ismételt) az volt a poén, hogy milyen lusták a montenegróiak. (Maga a pincér boszniai származású volt.) Mivel jó néhányszor hallottam, megjegyeztem a viccet, és most magyarra fordítom:

Egymással szemben áll két montenegrói, és a következő beszélgetés folyik. Az egyik: Légy szíves, nézd meg, hogy ki van-e gombolva a sliccem. A másik: Miért nem nézed te magad? Az egyik: Mert le kellene hajolnom. A másik: És miért akarod tudni? Az egyik: Mert ha ki van gombolva, elmegyek pisálni. Ha nincs, várok holnapig. (És itt a pincér sokatmondó mosollyal széttárta a kezét.)

A Vardar vendéglőt valamennyire meg is tudom mutatni egy képen. Ott ülünk Bencze Tibor szobatársam, a nagybátyja (szintén Bencze Tibor) és én 1961. április 14-én. Ünnepeltünk, mert Tibor napja volt.

Sokat jártam a város központjába is. Érdekes embereket láttam. Akkoriban Belgrádban sétált Alain Delon híres francia színész. Őt a Terazije környékén láttam az utcán. Szalmakalappal. Aztán jártam a Szakszervezeti Otthonba (Dom sindikata), főleg dzsesszkoncertekre. Egy alkalommal Ella Fitzgeraldot is ott hallgattam. Sikerült lemezeket is vásárolnom. A Jugoton árult dzsesszlemezeket. Nagyon népszerű volt ez a zene. Ahol tánc volt, ott a zenészek igyekeztek dzsesszzenészeknek lenni. A jogi karon is volt tánc. Más karokon is.

Alakult valamennyi társas élet a Vera Blagojević egyetemistamenzán is. Gyakorlatilag mindennap ide jártam ebédelni. Legtöbbször Benczével, Kaslikkal. Többször csatlakozott egy zentai évfolyamtársam (Sugár István). Néha Orličtyal mentem. És volt sok ember, akit ott ismertem meg. Ha jól emlékszem, Gubás Jenőt is. Voltak más újdonságok is. Például az, hogy az ebédet sorban állás előzi meg. (Ilyen tapasztalatom korábban nem volt.) És valamennyire módosult a hozzáállásom Dudus osztálytársnőm felháborodásához. Amikor ő gimnazista korunkban Németországba költözött, egy levelében a helyi németek fontoskodó tájékozatlanságát szidta. Mert kérdezik, hogy hogyan esznek a Balkánon. Késsel-villával? Csakúgy, mint Dudus, én is öntelt lealacsonyításnak éreztem ezt a kérdést, mert Becskereken ugyanúgy volt kés és villa, mint Németországban. De aztán a Vera Blagojević menzán a kép módosult. Itt csak a kanál volt biztos. Nem volt mindenre pénz. Itt-ott jutott valakinek kés és villa is, de kanál mindenkinek járt. A konyhaszakértők arra a megállapításra jutottak, hogy a kanál a legmindenhatóbb. Igazuk volt. Levest csak kanállal lehetett fogyasztani. Főzelékfogyasztásra is megfelelt. Rántott húst könnyebb lett volna késsel szeletelni, de kanállal is lehetett. Most, ha visszagondolok, azt érzem, hogy végeredményben megfelelt a menza. Itt van egy kép is. Ebéd után fényképezkedtünk a Benczével, nekem egy szelet kenyér van a kezemben.

A második tanévben nem voltak vizsgák az első szemeszter után. Karácsonykor és január elején otthon voltam. Január 5-én (1960-ban) hallottam valamelyik rádióban, hogy előző nap Camus életét vesztette egy autóbalesetben. Azt éreztem, hogy kellene valamilyen eseményt szervezni a Petőfi Művelődési Egyesületben, Becskereken. El is mentem a Petőfibe, mindenki egyetértett, csak az időpont körül volt szükség egyeztetésre. Két évvel korábban – anyagi nehézségek miatt – az előadótermet bérbe adták a Proleter vívóklubnak. Tehát nem volt mindig szabad. És aztán beugrott egy újabb nehézség. Természetes lett volna magyarul felolvasni valamilyen Camus-

szöveget, de ilyet nem találtam sem otthon, sem könyvkereskedésekben, sem a városi könyvtárban. Létezett már magyar fordítás, de Jugoszláviában nem volt elérhető. Ezért magamnak kellett fordítanom néhány oldalt. Közben az apám is igyekezett, valahogy sikerült megszereznie Camus beszédét, amelyet a Nobel-díj elfogadásakor mondott. Ez egy gramofonlemezen volt. Februárban jött össze a Camus-est. Egyik füzetemben fel van jegyezve, hogy mit mondtam. (Elég hosszan beszélhettem). Látom azt is, hogy az *Idegen*ből és a *Pestis*ből fordítottam részleteket. A fordítások nem maradtak meg, de van rá utalás, hogy mit fordítottam. Egy helyen azt írom, hogy az „*Idegen* főhőse gyilkos – akire azonban sehogy se illik ez a szó". Aztán folytatom: „A könyv első lapjai már képet nyújtanak róla." Ezután egy aláhúzott szó következik a füzetemben: FELOLVASÁS. Tehát következett az *Idegen* első oldalainak a felolvasása. (Ha jól emlékszem, nem én, hanem valaki más olvasta fel.) Látom, hogy próbáltam magyarázni is Camus-t, és azt is, hogy mi tulajdonképpen az abszurdum. Ide teszem még a lejegyzett zárómondatomat.

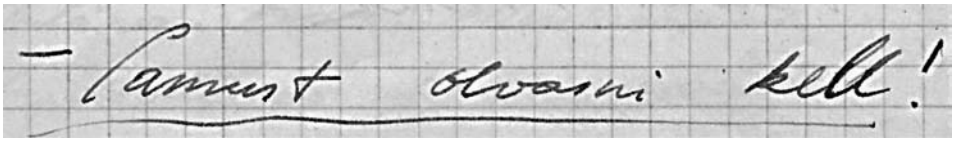

50-60 becskereki jött el a Petőfibe, egyetértettünk abban, hogy Camus nagyon fontos.

A kultúránál maradva (de visszatérve Belgrádba) elmondanám, hogy a menzán, a kocsmákban, az utcákon kezdtem megismerni más magyar diákokat is, nemcsak jogászokat. Többen tudtuk – mások megtudták –, hogy léteztek Belgrádban magyar művelődési egyesületek. Egyetemi hallgatók egyesületei. A két világháború között alakult a Bolyai Farkas Egyesület. Itt a nagyapámnak is szerepe volt. Aztán megszűnt a Bolyai Egyesület, de 1951 áprilisában megalakult a József Attila Kultúregyesület. Aztán ez is megszűnt – már 1956-ban. Az 1959/60-as tanévben indult egy újabb próbálkozás. Itt fontos szerepe volt Gubás Jenő orvostanhallgatónak. Ő később, 2009-ben *Értelmiségünk bölcsője* címen könyvet is írt a belgrádi magyar kultúregyesületekről. A könyv írásakor Jenő alapos munkát végzett, tőlem is kért adatokat, iratokat. Odaadtam, amiket megőriztem, Jenő ezt megköszönte, amikor dedikált nekem egy példányt.

Emlékszem, hogy szép számban voltunk a kezdeményezésnél. A könyvben látom, hogy 55 tagú volt a kezdeményezőbizottság. Én próbáltam megfogalmazni az alapszabályzatot. Itt sokat segített az apám – és az apám múltja is. A II. világháború után Becskereken alakult (Jugoszlávián belül) az első magyar művelődési egyesület. Az alapszabályzatot az apám fogalmazta. Ez mintaként szolgált. Azután kapcsolatba léptem a zágrábi Ady Endre Egyetemista Egyesülettel, mert ez valami hasonló volt ahhoz, amit mi terveztünk. Itt is az apám segített kapcsolatot teremteni. Egyetemista korában egy ideig ő vezette a zágrábi Ady Endre Egyesületet. Szóval volt segítség, volt ihletés is. Megindultunk. Gubás könyvében látok egy levelet, amelyet 1960 januárjá-

ban írt nekem Farkas Ferenc. Kéri, hogy még február előtt küldjem el neki Kanizsára a paksamétát, mert februárban visszajön Belgrádba. A levélből látszik, hogy a szabályzat és a programtervezet alakította volna a paksamétát, Farkas Ferenc ezt könnyen tudta volna 20 példányban sokszorosítani otthon (Kanizsán). A levelében Farkas Ferenc azt is kérdezi, hogy „milyen eredménnyel járt a beszélgetésed Orlićtyal?“ Nem emlékszem erre a beszélgetésre, de logikus, hogy sor került rá. Orlić kollégámnak és becskereki úszó- és utcatársamnak pártfunkciói is voltak. Így próbálhattam barátság révén befolyáshoz jutni.

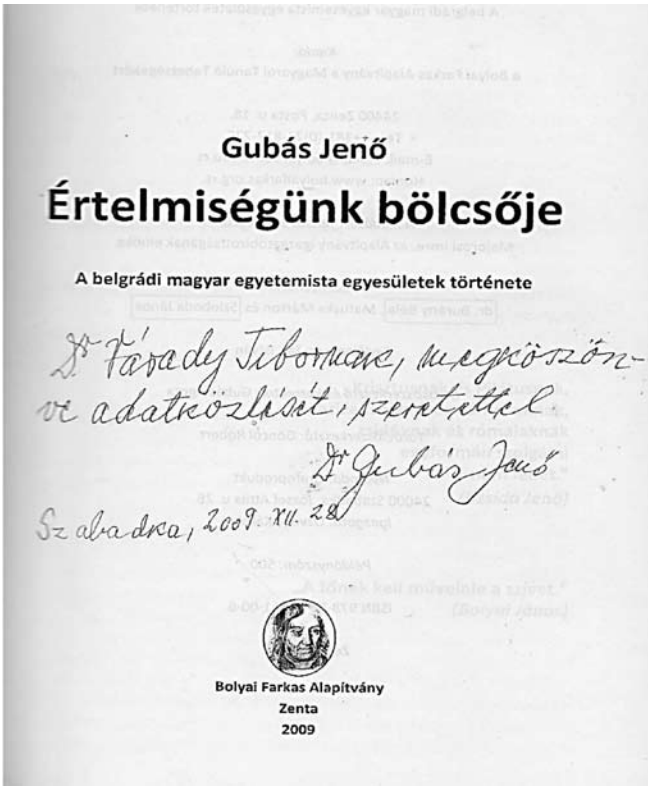
Gubás Jenő

Értelmiségünk bölcsője

A belgrádi magyar egyetemista egyesületek története

Dr Fábady Tibornak, megköszönve adatközlését, szeretettel
Dr Gubás Jenő
Szabadka, 2009. XII. 28

Bolyai Farkas Alapítvány
Zenta
2009

Az világos volt, hogy a kezdeményezés fel kell, hogy mutasson olyasmit, ami tetszik a hatalomnak. Az érveink között ott áll, hogy Belgrádban az egyetemisták mellett vannak magyar munkásfiatalok is, számukra is fontos lenne az egyesület. Látok egyik fogalmazványomban egy olyan mondatot is, mely szerint az anyanyelven természetes a csatlakozás, és hozzáférhetőbbé válik számunkra a jugoszláv szocialista társadalmi élet valósága. Igazodtunk az elnökjelölésnél is. Bóner Ferencet jelöltük. Ő nem volt egyetemista, nem tartozott igazán közénk, de volt okunk őt jelölni. Spanyolharcos és kiemelkedő pártember volt. A Jugoszláv Néphadsereg épületében volt egy irodája. Vajdasági születésű volt, de nem került szóba a szülőhelye. Régóta élt már Belgrádban. Többször voltam egy-két szervezőtársammal az irodájában. Elvtársak és elvtársnők voltunk számára. Kávét mindig kaptunk. A tervezetekkel egyetértett. (Abban nem vagyok biztos, hogy el is olvasta őket.) Jó megoldásnak láttam, hogy ő legyen az elnök. Alelnöknek Dani Gáspár orvostanhallgatót jelöltük, akinek az is emelte az értékét, hogy katonai ösztöndíja volt. Én titkárjelölt lettem (az indoklás a vizsgaeredményeimre támaszkodott, és arra, hogy jó, ha joghallgató a titkár). Komoly szerepe volt a szervezésben Lakatos Ibolyának is. Őt Kaslik barátom mutatta be nekem. (Nem sokkal később, még egyetemista korukban Kaslik és Ibi házasságot kötöttek.)

Nézegetve Gubás könyvében a jegyzőkönyveket látom, hogy a Bartók Béla nevet választottuk. Senki sem volt ellene. 1960. március 27-én azon vitatkoztunk, hogy hol legyen az egyesület. Bóner itt nem volt jelen. (Ő inkább névleges elnök volt.) Öt-hat változat volt előttünk. De pontosabb vagyok, ha azt mondom, hogy öt-hat kívánság. A végén az „ott-ahol-lehet” tűnt a legmegfelelőbbnek. Aztán fogalmaztunk egy beadványt, amelyben leírtuk a céljainkat. Ide a „művelődési tevékenység” és „kulturális szórakozás” mellé beírtuk az „eszmei-politikai tevékenységet” is. Hogy több esélyünk legyen. De ott volt a tervben egy irodalmi szakosztály, egy színházi szakosztály, egy zenei szakosztály és egy lemezgyűjtők klubja is. Kértünk támogatást vajdasági szervektől – de nem jött. Próbáltunk valós egyesületté alakulni.

1960. május 4-én a kezdeményezőbizottság nevében Dani Gáspár és én engedélyt kértünk a Belgrádi Belügyi Titkárságtól, hogy alakuló közgyűlést tartsunk május 8-án, délután 15 órakor az építészmérnöki karon az 55. számú teremben.

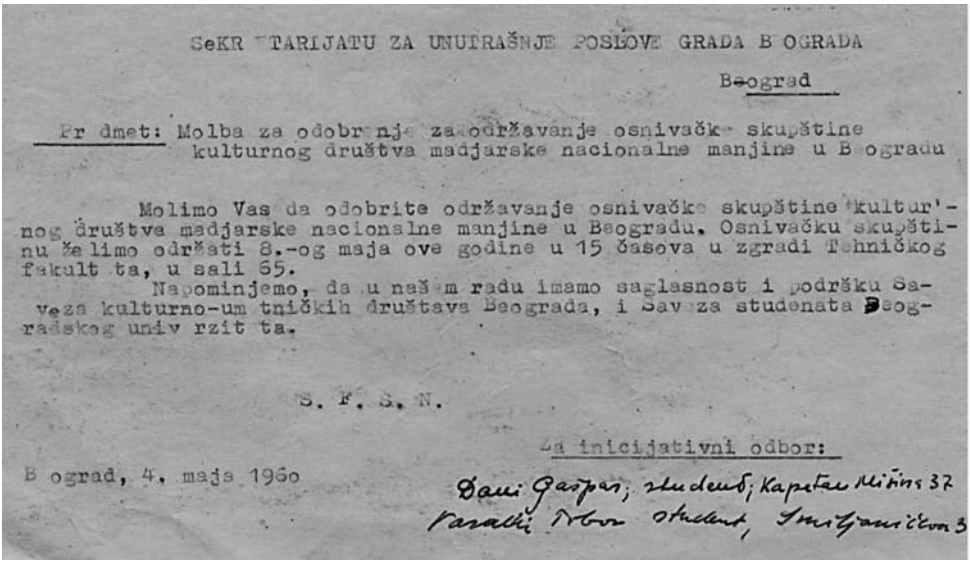

SeKR TARIJATU ZA UNUTRAŠNJE POSLOVE GRADA BEOGRADA

Beograd

Predmet: Molba za odobrenje za održavanje osnivačke skupštine kulturnog društva madjarske nacionalne manjine u Beogradu

Molimo Vas da odobrite održavanje osnivačke skupštine 'kulturnog društva madjarske nacionalne manjine u Beogradu. Osnivačku skupštinu želimo održati 8.-og maja ove godine u 15 časova u zgradi Tehničkog fakulteta, u sali 65.

Napominjemo, da u našem radu imamo saglasnost i podršku Saveza kulturno-umetničkih društava Beograda, i Saveza studenata Beogradskog univerziteta.

S. F. S. N.

Za inicijativni odbor:

Beograd, 4. maja 1960

Dani Gaspar, student, Kapetan Mišina 37

Vasalki Tibor student, Smiljanićeva 3

Ez összejött. Sikerült az is, hogy tagjai legyünk Belgrád város Kulturális és Művészeti Egyesületei Szövetségének. Már csak egy székhely kellett volna, ahol rendezvényeket, találkozókat lehetett volna szervezni. Nagyon sokat próbálkoztunk, de ezt nem kaptuk meg. Pecsétet sem. Kiderült, hogy még sincs igazán „vonalon” a kezdeményezésünk. Aztán a következő tanév elején (1960 szeptemberében) felmerült az az ötlet, hogy találkozzunk vendéglőkben. Minden hónap utolsó péntekjén. Az első találkozóhely a Kosovska utcai *Union* kávéház volt. Közelben volt a filmmúzeum és az *Atelier 212* avantgárd színház. Meg volt beszélve, hogy a pincérek előre összetolnak asztalokat. Így ápoltuk Belgrádban vacsora mellett a magyar kultúrát. Rendszerint körülbelül ötvenen jöttünk össze. Alakult valamilyen közösség.

H. Tóth István

Asszonynépekről a proverbiumok tükrében

Olvassuk higgadtan, fokozódó nyitottsággal, érdeklődéssel ezeket a helyzetmegmutató mondásokat, mert hosszú időkön át megőrzött, tovább örökített, szájról szájra, anyáról leányára, apáról fiára adott élettapasztalatok nyelvi mintázatai ezek.

Szemlélődjünk a proverbiumok tükrében! Mit is látunk nyelvünk ékköveinek megmegcsillanásakor? Bizony, amikor a proverbiumok színes-népes világáról beszélünk, olvasunk és írunk, akkor mindenekelőtt a **közmondások**ra, a **szólások**ra és a **szólás-hasonlatok**ra figyelünk elsőként is.

- Ismerősek, ugye? Ez a közmondás azt mondja, hogy legjobb becsületesnek, őszintének lenni: *Legjobb az egyenes út.* Ennek a szólásunknak: *Zöld ágra vergődik,* az az értelme, hogy boldogul, megoldódik a bajban lévő gondja-baja. Óvatosságra, figyelmes gondoskodásra utaló, ugyanakkor csipkelődő, kissé gunyoros formájú ez a szóláshasonlatunk: *Úgy bánnak vele, mint a hímes tojással.*

Nemcsak a szigorú értelemben vett nyelvészek, hanem igen gyakran a stíluskutatók is szívesen elemzik, ráadásul elmélyedve: szóról szóra, hangulatról hangulatra a közmondásokat, a szólásokat és a szóláshasonlatokat, mert ezeknek a színes nyelvi szőtteseknek az üzenete, tanulsága korunkban is megmutatkozik.

Ugyanakkor az átlagos nyelvhasználó inkább a szókincsét, az árnyalt tudását érzékelteti, amikor helyénvalóan, vagyis nem kitekerten, másokkal összekutyulva használja ezeket a jellegzetes mondatokat. Ezeket a sok-sok évtizeden, évszázadon át csiszolódott bölcs megállapításokat, érzelmeket, hangulatokat felmutató kijelentéseket, szokásmondatokat joggal nevezzük nyelvünk ékköveinek.

Rövid, tömör, mondatnyi terjedelmű, egy nagyobb közösség körében általánosan ismert, erkölcsi kérdéseket taglaló, szájhagyomány útján terjedő, könnyen megjegyezhető kifejezések a ***közmondások***.

Gyakran tartalmaznak rímet, alliterációt, asszonáncot, szóképet.

- *Lassan járj, tovább érsz. Ki korán kel, aranyat lel. Ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel! Krajcárból lesz a forint. Odavagyunk falustul! Azt suttogja a fáma. Ha akarom fehér, ha akarom, fekete. Kétszer ad, aki gyorsan ad. Isten neki fakanállal, ha eltörik, másik lösz! Cserebogár nem jó csősze a cserjének.*

A ***szólások*** közkeletű, a kifejezést, a mondást szemléletesebbé, hangulatosabbá tevő, állandósult szókapcsolatok. A szólások jelentése az elemeiknek külön-külön való jelentéséből már nem érthető meg.

Általában önmagukban nem teljes mondatok.

- *Kivágja a rezet. Ráncba szed. Felkapja a vizet. Falra hányt borsó. Azt a hétszázát! Kiugrasztja a nyulat a bokorból. Kihúz a pácból. Hadilábon áll valakivel. Hálót sző valakinek. Úgy ellátom a bajod, hogy attól koldulsz! Gombóc van a torkában.*

Olyan kéttagú szerkezetek a ***szóláshasonlatok***, amelyek egy főmondatból és többnyire a *mint* kötőszóval bevezetett, hiányos szerkezetű hasonlító mellékmondatból állnak.

Metaforikus értékű, nyelvi hagyományokkal rendelkező mondatok.

- *Szegény, mint a templom egere. Annyit ért hozzá, mint tyúk az ábécéhez. Ártatlan, mint a ma született bárány. Kiment belőle a jóság, mint a bolti acélból. Úgy megijedtem, hogy egy krajcár sem maradt a zsebemben. Úgy ellátja a baját, attól koldul.*

És máris elénk futnak az **asszonyságokról** szóló, róluk valló, őket meg- és bemutató közmondásaink, szólásaink, szóláshasonlataink.

Olvassuk higgadtan, fokozódó nyitottsággal, érdeklődéssel ezeket a helyzetmegmutató mondásokat, mert hosszú időkön át megőrzött, tovább örökített, szájról szájra, anyáról leányára, apáról fiára adott élettapasztalatok nyelvi mintázatai ezek.

- *Addig tart, mint a kurva asszony jámborsága.*

Nagyon rövid ideig tart valami, például egy fogadás, egy ígéret megtartása. Egyébként ne lepődjünk meg, ha ilyen tájnyelvi, bizony-bizony durva megállapítással, szóláshasonlattal is találkozunk nyelvünk ékkövei, ilyen-olyan bölcsességei között.

A lényeg továbbra is igaz: előzménye, oka van az ilyen közlésnek, nem akármilyen tapasztalat fogalmaztatta meg, mondatta tovább az adott beszélőközösséggel.

- *Asszonyok zsidója.*

Az az ember, aki a férj távollétében szemmel tartja az asszonyt. Ez egy olyan, a régiségből, a régi-régi időkből való szólás, amelyikben a *zsidó* szó lényegében vallási jelentésű: az Úr, az Isten szeme mindent lát értelemben.

Ma nem is kicsit meghökkentő, főleg asszonyságok körében, merthogy miért csak az asszonynak van szemmel tartója? A férjnek nem kell, nincs is szükség az ő esetében efféle-afféle nyomon követőre?

- *Az asszonyon van a gatya.*

Az asszony az úr a háznál – ez a jelentése ennek a tájnyelvből származó szólásunknak. Itt mindenképpen rögzítenünk kell, hogy a magyar nyelvben általánossá lett kifejezés a fehérnemű. Ez a nőknél ma már a bugyi, a férfiaknál az alsónadrág.

Ugyanakkor a magyar köznyelvben igen erősen tartja magát az a nézet, hogy a férfiak gatyát hordanak. Vagyis, ha az asszonyon van ez a bizonyos fehérnemű, azaz a gatya, az nyilvánvalóan azt közli a hallgatóval, hogy a férfi, a férj a háznál csupán másodrangú, már bocsánat, de nem más, mint: papucs.

- *Be is rántotta, ki is habarta, mint az egyszeri asszony a kávét, mégse jó.*

Ez a tájnyelvből idekeveredett tréfás megállapítás nem is olyan régi keletű. Ettől függetlenül a jelentése lesújtó: hiába volt az igyekezet, hogy jó étel készüljön, mégis minden rosszul sikeredett.

Egyébiránt ez a megállapítás nem is kevés gúnnyal a kétbalkezes, sütni-főzni próbálkozó férfiaknak is kijár ám!

- *Én is voltam valaha szépasszonynak kocsisa.*

Érthetjük ezt az elavulóban lévő szólásunkat ekként is: nekem is volt ám hajdan jó sorom. Nem járunk messze a valóságtól, ha úgy fejtjük meg ennek a szépasszonyos nyelvi kincsnek a jelentését, hogy én is udvaroltam bizony, nem is akárkinek, amikor még fiatalember voltam.

Ne tagadjuk a nyilvánvalót, hogy ebben a nosztalgikus kijelentésben nem kevés vérpezsdítő ifjúkori élmény felpercenése érződik!

- *Nagyot taszított rajta, mint a tanyasi asszonyon a kutya.*

Segített rajta, ez a jelentése ennek a tájnyelvi tréfás szóláshasonlatnak. Valóban nem kell nagy élettapasztalattal rendelkeznünk a ház, mindenekelőtt a tanya körüli teendők dolgában, akkor is érthető: nehezen tesz-vesz az illető a munkavégzés terén, akiről effélét lehet mondani.

Van ám ennek az asszonynépre mondott igazságmondatnak férfiváltozata is! Ekképpen hangzik ez a tájnyelvi bölcsesség: *Jót taszított rajta, mint csizmadián a kutya.* Ennek viszont, mert tanult mesteremberről van szó, az a jelentése, hogy nagyot lendített valami az anyagi helyzetén, sokat segített az illetőn valamilyen esemény.

- *Ahol asszony nincs, fohászkodik a szűkölködő.*

Ezt a tájnyelvből származó közmondásunkat pontosan érti a férfinép. Miért is? Hát ne tagadjuk, hogy az asszonyok azok, akik a legjobban, a legodaadóbban tudják, képesek ellátni az embert, vagyis a férjet, a férfit.

Ez az emberi sorsot meghatóan kifejező bölcs mondás igazi kalapemelés az asszonynép jelentősége, fontossága előtt.

- *Mit is mondott a kabai asszony? – „Igyunk egyet, komámasszony!”*

Az ilyen és hasonló népies kijelentést helyzetmondatnak nevezzük. Nyilvánvaló, hogy aki megfordult már jókedvűen italozó, magyar nyelvű társaságban, ott megtapasztalhatta: rendszeresen ezzel a tréfás felszólítással buzdítják a népek egymást egy-egy újabb koccintásra, egy-egy újabb pohárürítésre, egy-egy újabb ivásra, egy-egy újabb hosszú kortyolásra.

- *Könnyebb az asszonyt táncba vinni, mint ráncba szedni.*

Ugyan mit akar ez a régi keletű szóláshasonlat mondani nekünk? Nem mást, mint azt, hogy könnyebben kaphatók az asszonynépek szórakozásra, mint a férfinépek által gondolt fegyelmezett, nyugodalmas életre – legalábbis így tartja ez a tapasztalatőrző szóláshasonlatunk; vagy van, ki másképp tudja, látja?

Irodalom

Balázs Géza 2005. Magyar frazeológia. *Ethnica* 1/8–16.

Balázs Géza 2006. A magyar frazémák szövegtipológiája. In: Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Mariann (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére.* Argumentum Kiadó. Budapest. 547–59.

Balázs Géza 2009. A helyzetmondat interdiszciplináris megközelítése – a Magyar szólástár korpusza alapján. In: Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – a grammatika a diskurzusban.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Balázs Géza 2012. A frazémák csoportosítása. In: Szabó Dávid (szerk.): *Szavak, frazémák, szótárak. Írások Bárdosi Vilmos 60. születésnapjára.* ELTE BTK Francia Tanszék, Egyetemközi Francia Központ. Budapest. 75–84.

Balázs Géza 2013. *A pesti nyelv* (Városnyelvi kalauz). Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ Nonprofit Kft. Budapest.

Balázs Géza (szerk.) 2021. *Jelentés a magyar nyelvről 2016–2020.* (Öt év szavaival és kifejezéseivel). Petőfi Kulturális Ügynökség. Budapest.

Balázs Géza 2022. *Folklór és nyelv* (Folklór, művészet, irodalom, nyelv. Folklórlingvisztikai tanulmányok). Interkulturális Kutatások Kft. Budapest.

Balázs Géza 2025. *Anyanyelv a bölcsőtől a koporsóig* (Nyelvi esszék). Inter Nonprofit Kft. Budapest.

Balázsi József Attila – Kiss Gábor 2020. *Népies szólások, közmondások és életbölcsességek enciklopédiája*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Bárdosi Vilmos (főszerk.) 2003. *Magyar szólástár* (Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára). Tinta Könyvkiadó. Budapest.
Bárdosi Vilmos – Kiss Gábor 2016. *Szólások* (5000 magyar állandósult szókapcsolat betűrendes értelmező dióhéjszótára). Tinta Könyvkiadó. Budapest.
Bárdosi Vilmos – Kiss Gábor 2021. *Közmondások* (3000 magyar közmondás és szójárás betűrendes értelmező dióhéjszótára). Tinta Könyvkiadó. Budapest.
H. Tóth István 2019. Helyesírási alapelveink és proverbiumaink együttműködése. In: Bozsik Gabriella – Ludányi Zsófia: *Szabályzat, oktatás, gyakorlat: helyesírásról sokszínűen* (A 2015-ös és a 2017-es Nagy J. Béla helyesírási verseny előadásai, feladatai és egyéb tanulmányok). Líceum Kiadó. Eger. 205–16.
H. Tóth István 2020. *Szókincsfejlesztés és helyesírás-gondozás. Válogatás a közmondások, szólások és szóláshasonlatok bőségéből*. ACTA Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae, Sectio Linguistica Hungarica, Tom. XLVI. pp. 167–76.
H. Tóth István 2023. *Közmondások, szólások, szóláshasonlatok* (Tallózás a magyar nyelv ékkövei között 1.). Prágai Tükör. Prága. 1: 49–51.
H. Tóth István 2023. *A borról, meg a botról és másokról* (Tallózás a magyar nyelv ékkövei között 2.). Prágai Tükör. Prága. 2: 46–50.
H. Tóth István 2023. *A búzáról, meg a cipóról és másokról* (Tallózás a magyar nyelv ékkövei között 3.). Prágai Tükör. Prága. 3: 55–8.
Kiss Gábor (főszerk.) 1998. *Magyar szókincstár* (Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára). Tinta Könyvkiadó. Budapest.
Dr. Margalits Ede 1993. *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
Maruszki Judit 2012. *Szó, ami szó (Magyar–angol tematikus szólástár. Hungarian Idioms by Topic)*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
O. Nagy Gábor 1976. *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat Kiadó. Budapest.
O. Nagy Gábor 1993. *Mi fán terem?* (Magyar szólásmondások eredete.) Gondolat–Tálentum. Budapest.
Temesi Viola (főszerk.) 2012. *Magyar ellentétszótár. Ellentétes jelentésű szavak szótára*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
Voigt Vilmos 1972. A folklór-alkotás szerkezetének szerkezete. In: Szerdahelyi István (szerk.): *Művészet és közérthetőség* (tanulmánygyűjtemény). Akadémiai Kiadó. Budapest.
Voigt Vilmos (szerk.) 1998. *A magyar folklór*. Osiris Tankönyvek. Osiris Kiadó. Budapest.

Már Orsolya

Sepsikőröspatak (háromszéki) község helyneveinek etimológiai vizsgálata

„A faluját, szülő- vagy neveltetési helyét közvetlenebbül ismerő ember jobban szereti azt a földet, amelyen dolgoztak ősei és dolgoznak – remélhetőleg – majd utódai is.” (Szabó T. Attila)

„Sok ezer helynévnek homályos vagy ismeretlen az etimológiája, s ez további ösztönzést ad a helynévkutatásnak” (Crystal 2003: 149). A helynévkutatás nélkülözhetetlen sok egyéb tudományágban is (földrajztudomány, geológia, ásványtan, néprajz, régészet stb.). A legszorosabb kapcsolatot a nyelvészettel mutatja fel, s mint nyelvi jelek van denotatív jelentésük és különleges információtartalmuk. A földrajzi nevek vizsgálata tekintélyes múltra tekint vissza.

Kutatásomban a háromszéki Sepsikőröspatakon és Kálnokon ma is élő helyneveket gyűjtöttem össze és elemeztem különböző szempontok szerint (funkcionális-szemantikai, lexikális-morfológiai, illetve keletkezéstörténeti). A község helynevei titkokat árultak el a múltból, ugyanakkor nyomon követhettem a változásokat is. Sok helynévnek homályos vagy ismeretlen az etimológiája, s ez további ösztönzést adott számomra a kutatáshoz.

A község az 1968-as megyésítés óta községközpont, és jelenleg két településből áll: Sepsikőröspatak, a községközpont és Kálnok. A két település Kovászna megyében, Sepsiszentgyörgytől 10 km-re található. Murádin László *Utak és nevek. Településnevek erdélyi utakon* című, 2003-as munkájában a következőket olvashatjuk: „Sepsikőröspatak román neve *Valea Crişului*. Első írásos alakját ugyancsak a pápai tizedjegyzékből idézhetjük – 1334: *Kevruspotok*. További írásváltozatok – 1382: *Corospatac*, 1408: *Kwrwspatak*, 1459: *Kerespataka*. Volt a helységnévnek *Kőrispatak* névváltozata is. E név kiegészült később a *Sepsi-* előtaggal – 1882: *Sepsi-Kőröspatak*. Az elsődleges *Kőröspatak* helységnév a magyar *kőris*, nyelvjárási *kőrös* fanévnek (ahogyan a *veder* és a *seper* mellett a *vödör* és a *söpör* alakváltozat is él) és a *patak* víznévnek az összetételéből alakult. Arra utalt, hogy azt a patakot, amely mellett a település keletkezett kőris-, kőrösfák szegélyezték. A helység román alakja a magyarnak megfelelően a *Crişpatac* volt, előtagját tévesen a *Körös* folyónévvel azonosították, és hivatali úton módosították, így lett *Valea Crişului*, azaz a »Körös völgye«” (Murádin 2003: 159).

Sepsikőröspatak román, hivatalos neve Valea Crişului. Románia területén három település viseli ezt a román helynevet: a Bihar megyei *Valea Crişului* magyar megfelelője *Nagyfeketepatak*, a Maros megyei *Valea Crişului* magyar alakja *Keresdipatak* és a Kovászna megyei *Sepsikőröspatak*.

„A Baróti-hegyek keleti oldalában egy völgyteknőben van beágyalva Kálnok. Neve a szláv eredetű kalnikból (sáros) is eredhet, de a (Szász)sebes vidékéről beköltözött székelyek egyik előbbi telephelyének, a ma is létező Kelnek (Kelling) falunak a névpárja is lehet. Már a 14. század elejétől kőtemplomos parokiális hely. A pápai tizedjegyzék 1332 néven jegyezte" (Demeter–Demeter–Kisgyörgy 2013: 42).

Kálnok román, hivatalos neve *Calnic*. Románia területén a következő települések viselik még ezt a román helynevet: a Fehér megyei *Câlnic*, amelynek magyar megfelelője *Kelnek*, a Caraș-Severin megyei *Câlnic*, magyar alakja *Kölnök, Kölnik, Kelnik, Kolnok* és a Brassó megyei *Lunca Calnicului, Farkasvágó* vagy *Farkasvágópuszta.*

Sepsikőröspatak helyneveinek első gyűjtése Pesty Frigyes nevéhez kapcsolódik. Ez a gyűjtés 1864. szeptember 24-ről való, s kéziratában Kovászna megye összes falvának helynévanyaga megtalálható. Sepsikőröspatak helynévanyagát Imreh Lajos (1917–1999) gyűjtötte össze 1946–1948 között. Mivel Imreh már több éve elhunyt, a dolgozat az *Acta (Siculica)* 2003/1., valamint a javított 2. kiadásban, az *Acta (Siculica)* 2006/3-ban jelent meg Boér Hunor gondozásában. A dolgozatot „anyagmentésként" közölték. A falu helyneveit időközben Berde Mária is közzétette 1979-ben (NyIrK, XXIII, 2, 225–7), felhasználva Orbán Balázs és Cs. Bogáts Dénes közölt adatait. Kálnok helynévanyagának első gyűjtése szintén Pesty Frigyes nevéhez fűződik, 1864. szeptember 26., továbbá F. Györbiró Gabriella a NyIrK-ben (XXXVII, 1993: 1–2, 200–5) közölte gyűjtését térképpel együtt.

A gyűjtések ellenére még nem született meg egy, a ma is élő sepsikőröspataki és kálnoki helyneveket feldolgozó és elemző munka, így megpróbáltam elvégezni ezt.

Hoffmann (2007) a vizsgálatában leginkább a szerkezeti és keletkezéstörténeti elemzést emeli ki, mivel a neveket nyelvi jelként értelmezve mutatja be, és ezek elemzésében a leíró (funkcionális elemzés is) és a diakrón vizsgálatok a központi helyzetűek.

A két faluban összesen 464 helynév található. Sepsikőröspatakon és Kálnokon is a kétrészes nevek vannak többségben. Az egyrészes nevek esetében a nevek megnevezik magát a helyet, vagy egyszerű (néha összetett) földrajzi köznévvel megjelölik a hely fajtáját. A kétrészes neveknél az alaprészek általában a hely fajtáját jelölik meg, a bővítményrészek pedig különböző funkciókra utalnak.

Az egyes szócikkek felépítése a következő: helynév, szögletes zárójelben a szám, kerek zárójel, ha a Berde Mária-féle vagy a Szabó T. Attila-féle gyűjtésből való a helynév, történelmi adatok és népi magyarázat (ha vannak), a táj jellege (a rövidítések a következő szavakat takarják: e. = erdő; k. = kaszáló, évszámok után = körül; lt. = levéltár; n. h. = nevű hely; sz. = szántóföld).

Sepsikőröspatak és Kálnok helyneveinek adattárából a következőkben néhány érdekes nevet emelek ki, amelyek titkokat árulnak el a község múltjáról.

Bornakerteknél: – A grófi telek mező felé eső részét (gömbölyű) bornafából (szálfákból) összerótt kerítés vette körül. Ezt nevezték bornakērtnek, mint ahogy a szálfákból összerakott csűrt bornacsűrnek hívták. Kērt = kerítés. De kert alatt magát a területet is értik. Ma már a bornakerítés helyén drótkerítés áll, de megmaradt a „Bornakērtëknél" mint határrésznév.

Bezzeg-malom: – SORBÁN Ferenc tulajdonában volt. A bezzeg nevet azért kapta, mert mikor építették, a falusi emberek olyenfajta malmot nem láttak, s azt mondották, „bezzeg" lesz ebből egy malom. „Bezzegnek" nevezték el a malmot, és a tulajdonost is annak gúnyolták az 1800-as években. Ma NAGY Lajos malma.

Büdöskút: – Fēsőnyír aljában, a Nagy-patak bal partján, a pataktól 30-40, a Lókerttől a patak folyásával ellenkező irányban, 160 lépésnyire. Vizét hűlés, fájdalom elleni fürdésre használják. Régi szokás szerint, aki e kút vizét használta, ruhájából egy darabkát kiszakít, s ezt a rongyot a kút körüli valamelyik fácskára vagy fára köti (akasztja), azzal a hittel, hogy a ronggyal a betegség is ottmarad, s ő (az ember) felgyógyul. Az ottmaradt betegségtől pedig a fácska kiszárad, mondja a néphit, s ez bizonyítja, hogy a betegség valóban ottmaradt. 1946. augusztus 13-án 42 darab felkötött rongyot számláltam meg. Láttam egészen az ágra száradt, több évvel ezelőtt felkötötteket, de láttam ideieket is kb. 15 darabot. Az ideiek között szerepel két hajtincs is: az egyik zöld kökényfácskán: 15 cm-es barna, sima női hajtincs, amely oly nagy, hogy belőle 4 rendes tincs lenne; a másik a kút fölé hajló zöld nyírfácskára felkötött 20–25 cm-es vörösesbarna női hajtincs. A rongyok általában száraz fácskán vannak. Összesen 13 facskát számoltam meg. Ebből 8 száraz, 5 zöld. A zöldeken 1–1, elvétve 2 rongy látható, míg pl. egy 120 cm-es száraz facskán 18 darab rongy csüng; egy másikon meg 8 darab van, de ezzel a 8-cal – úgy látszik – oly súlyos betegségek nehezedtek rája, melyek nemcsak kiszárították, de le is törték a facskát, noha egy rész még a tővel tart. A facskák nagyobbrészt galagonya, 1-1 kökény, nyírfa. A rongyok minőség szerint: pamutvászon, ruhabélés és ruha, azután csepűvászon-darabkák. Hogy a rongyok kiktől származnak – nőktől, férfiaktól –, a kinézésük után nem lehet eldönteni. A köztudomás csak nőket tart számon ebből a szempontból.

Condol-árka: – Vadasverőfelében; sebesen jő befelé a víz, azt mondják, hogy condol a víz, azaz szöktetőcskéken csörög.

Csókos: – Ma gidófalvi határrész, mert a szájgyomány szerint valamikor két Kálnoky gróf sétált e szép határrészen, s az egyik meglátott egy cigánynét, s azt mondta, ha megcsókolja, neki adja a földet. A felszólított gróf nem habozott, s így övé lett a határrész (BERDE: 226).

Dérlő: – a Nagypataknak az a része, ahol a delelő marhák átkelnek (BERDE).

Fiókalmás: – Oldal, bükkerdő. Kisebb, mint a többi almás, s ezért „fijók" ('fióka').

Fülöpvápája: – sz. Északon Sepsikőröspatak-patakja, keleten Macskás, délen Nagyátal, nyugaton Pázsint. Vápa = gödör. A hosszan elnyúló árkot is ennek nevezik. Ez a határrész ma már nem gödrös. 17. század közepe / 1751: Fűlőp vapaja (sz.); 1773: Fűlőp vápájába az Patak mellett (sz.).

Gyepűkasárkútja: – Āsógyepű nevű erdő nyugati felében van. Hagyomány szerint: gyepülés = takarítás, kerítés. Kasárnak azért nevezik, mert makkos sertéseknek itt volt a kasárjuk ezelőtt 60 esztendővel. Ehhez a forráshoz és az Ālsó- és Fēlsőgyepűkre való erdőlésre vezető utat – a vadasi útból (sepsikőröspataki) IMREH Lajos készítette az 1860-as években, s róla nevezték el ezt IMREH Lajos útjának.

Kincsesgödör nevű határrész (sz.): – Határai: északról Mocsár, keletről Magosnyár szántó, délről Gidófalvára járó út, nyugatról Kétútköze. – Azért hívják Kincsesgödörnek, mert a régi időkben kincset ástak itt, és helyét nem takarták be, mivel azt tartották, hogy aki a kincset kiveszi, ha betakarja a helyét – „megfészegedik". E nevet az öregebbek ma is használják, de a tagosítás miatt már feledésbe kezdett menni. A hagyomány szerint – amikor még e területet erdő borította, Erdély fejedelme medvevadászaton vett részt gróf KÁLNOKI hajdani elődjével. Hajtás közben egy medve észrevétlenül a fejedelemre tört, KÁLNOKI mentette meg az életét úgy, hogy nyíllal lőtte át a medve nyakát. Ezért kapta KÁLNOKI a grófi címet a fejedelemtől, s az addigi BIHARI nevét KÁLNOKIra változtatták, mivel azelőtt Kálnokiak voltak.

Korcsomahely: – sz. Határai: északról Sepsikőröspatak-patakja, keletről vasút, délről Sárkassa, nyugatról Csíki (Ország-) út. Az itt levő „nagyúti" (országúti) kocsmáról kapta a nevét. A kocsmát 1945-ben lebontották.

Magosnyár: – Szántó. Határai: északon Kánaki határ; keletről Kőrösközehatár, délről Gidófalvára vezető út, nyugatról Kincsësgödör. – Azért hívták Magosnyárnak, mert a régi időkben az Olt vize itt feküdt, s az Olt visszahúzódása után mint vizes helyen hosszú (magos) nyárfák nőttek föl, s e magos nyárfákról kapta a nevet a fenti terület. Az idősebbek azt „hajcsák" (’emlegetik’), hogy a községben BÁLINT Dénes nevű gazda csűrében még volt, s esetleg van még ma is a „magos nyárfákból". Tagosítás óta nemigen használják e nevet. – 1695/1749: lanok felöl valo Határban Magos Nyár n. h.-ben (sz.); 1720: Magos nyárban (sz.); 1739: a Magos Nyárba (sz.); 1752: Magos Nyárban (sz.); Magos Nyárak dölöin (sz.); 1773. Magos Nyárba (sz.).

Muszkahatár: – Határai északról Sőget nevű hely, keletről Újosztás nevű szántó (ma e nevet nemigen ismerik), délről Pityókahegy, nyugatról Községi fenyőerdő és csereerdő. – 1848-ban az oroszok marhákat vittek el, s a község a gazdák kárpótlásába adta sajátjából e területet, amely akkor elhagyatott, bokros hely volt, de a gazdák szántófölddé változtatták. A muszkákról ’oroszokról’ nevezték Muszkahatárnak.

Nagykert: – k., a falutól nyugatra, a patak mellett. Gróf KÁLNOKIak tulajdona volt 1940-ig. Nevezetessége: a kert közepén egy régi kastély helye látható, amely árokkal körül van véve, s a hagyomány szerint, ha a gróf a község szabad székelyeire megharagudott, a patak vizét ebbe az árokba vezette, hogy így büntesse meg a falut, ahova nem engedett vizet.

Orotásorra: – k. Peleske északkeleti részén. Nevét onnan kapta, hogy a fákat leorották (’kiirtották’), s így kaszálóvá tették. Kiálló hely, mint az orr (orom ’hegycsúcs’). Ma is ismerik, és használják az „orotó kapát", főként bokor és kisebb fa irtására (legelőtakarításra).

Ravaszlik: – Bükkerdő Āsógyepű, Árkosi erdő, Balazsé nevű erdő és Vadasverőfele között. A nevét onnan kapta, hogy „ravaszlikakot" ’rókalyukakat’ kaptak itt.

Szikrahídja: – sz. Határai: északról Gidófalvára vezető út: keletről gidófalvi határ, délről Kának pataka, nyugatról vasút. – A vasút alatt átvezető Kának község patakjának a hídját nevezik így, s erről kapta a fenti határrész a nevét. Állítólag még a vasút megépítése előtt e helyen „szikra" (kicsi) híd volt, s innen ered e név.

Zúdor: – Peleske arrában egy kaszáló. Állítólag e név onnan származik, hogy Zúdor terület a legkimagaslóbb a szomszédos területekhe képest, s a szél nagyon „zúg" fölötte.

Vizsgáltam továbbá a község helyneveinek élettanát is. Mindkét település belterületeinek esetében dinamikus faluképről beszélhetünk, sok az új vagy viszonylag újnak számító létesítmény, épület, utcanév. A falvak külterületi helyneveinek esetében nincs gyors változás, a táj megőrizte jellegét, a tájékozódási pontok csak néhány esetben változtak.

Úgy érzem, találóak számomra Szabó T. Attila szavai: „végeredményben nemcsak a tudományra, hanem magára a gyűjtőre nézve is fölötte sok tanulsággal is" (Szabó T. 1980: 274) jár a gyűjtés és elemzés. Esetemben a következő gondolat is igaznak bizonyul: „A faluját, szülő- vagy neveltetési helyét közvetlenebbül ismerő ember jobban szereti azt a földet, amelyen dolgoztak ősei és dolgoznak – remélhetőleg – majd utódai is" (Szabó T. 1980: 274).

Irodalom

Benkő Loránd 1970. Névtudományunk helyzete és feladatai. *Nyelvtudományi Értekezések* 70. 7–16.

Berde Mária 1979. Sepsikőröspatak és Fotosmartonos helynevei. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XXIII/2. 225–8.

Boér Hunor 2006. *Imreh Lajos: Sepsikőröspatak földrajzi nevei* (közlő). Javított 2. kiadás: Acta (Siculica), T3 Kiadó. 3/147–60.

Bogáts Dénes 1929. Háromszéki helynevek. In: Csutak Vilmos (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*. Sepsiszentgyörgy. 52–71.

F. Györbiró Gabriella 1993. Kálnok és Lécfalva helynevei. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XXXVII/1–2: 200–5.

Demeter Lajos – Demeter László – Kisgyörgy Zoltán 2013. *Barangolás Háromszéken.* Háromszék Vármegye Kiadó. Sepsiszentgyörgy.

Hajdú Mihály – Slíz Mariann (közzéteszi) 2001. *Szabó T Attila történeti helynévgyűjtése II. Háromszék.* Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. 158.

Hoffmann István 2007. *Helynevek nyelvi elemzése*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 67. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Murádin László 2003. *Utak és nevek. Településnevek erdélyi utakon.* A Magyar Nyelv és Kultúra Társasága. Budapest.

Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865/2012 – Székelyföld és térsége I. Kovászna megye.

Szabó T. Attila 1980. *Nép és nyelv. Válogatott tanulmányok, cikkek IV.* Kriterion Könyvkiadó. Bukarest.

Szűts-Novák Rita – Tampu Krisztián

Anyanyelvi oktatás és nevelés a moldvai csángók körében

„Mások vagyunk. A szemünk mindnyájunknak barna. Nagy, sötét és szomorú. A ruhánk kopott. Régi. A szokásaink mások. Hangosak vagyunk. Nincs jó modorunk. Nem is tudjuk mi az. Vadak vagyunk, mint az őzikék. Így nőttünk fel."

A moldvai magyarság lakhelye évszázadokon keresztül a népek felvonulási területe volt, hiszen hunok, avarok, bolgárok, magyarok, besenyők, úzok, kunok, majd tatárok fordultak meg a térségben (Benda 2003: 9). A moldvai magyarság fennmaradásában bizonyára szerepe volt annak a körülménynek is, hogy időnként utánpótlást kapott Erdélyből és az anyaországból. Az anyaországgal való kapcsolattartás az első évszázadokban még állandó volt, ugyanis a Magyar Királyság létérdekének tekintette az előretolt védelmi vonal fenntartását, amit a keletről érkező folyamatos nomád kirajzások indokoltak.

A moldvai magyarok őseinek első generációja teljesen megsemmisült a tatárjárás során, sőt az anyaország lakossága is nagyon megérezte a keresztül-kasul tomboló tatár orkánt. A Trappau várából hazatérő IV. Béla magyar király ekkor döntött úgy, hogy a magyar védelmi vonal keleti irányba előretolt bástyáit jobban megerősíti. Az első nagyobb központi vagy központi irányítás nélküli, szervezett magyar ajkú csoportok Moldvába történő települése ekkorra keltezhető. Eltekintve attól, hogy a régészeti ásatások bizonyítékai szerint már a XII. század végén megindult a keleti irányba történő kirajzás, a mai moldvai magyarok őseit talán ezen a ponton érdemes keresni. A moldvai magyarok származásával kapcsolatos elméletek a román kutatás eredményeit is megvizsgálva korán sem ilyen egyöntetűek.

Moldva területén huzamosabb ideig a kunok telepedtek meg 1100 körül, és 1241-ig jelen voltak. Az 1227-ben alapított milkói püspökség az ő megtérítésüket szolgálta. A püspökség létezésének helyét ma csak hozzávetőlegesen tudjuk megállapítani (Ferenț 1981).

A románok első okleveles említése a XII. század második feléből (1164) ismert, és a bizánci Nikétasz Khoniakész említi őket. Lükő Gábor néprajzkutató amellett érvel, hogy a magyarok előbb, de legfeljebb egy időben érkeztek a románokkal együtt Moldvába, de semmi esetre sem később, mivel stratégiai szempontból fontos helyeket (folyók völgye, fontosabb kereszteződések) laknak. A magyarok első okleveles említése a XIII. századból való, de a fent ismertetett fejtegetések, illetve Ferenczi Géza régészeti ásatások figyelembevételével tett megállapításai arra a következtetésre vezetnek minket, hogy a moldvai magyarok kitelepedése már a XII. század második felében megindult, de semmiképpen sem később, mint a román lakosságé (Ferenczi 1999).

A XIV. századra már egyértelmű, hogy a románság túlsúlyban volt, de a lakosság sokszínűségéről Johannes König jezsuita szerzetes 1588. szeptember 30-i jelentése, illetve Benedetto E. Remondi ferences 1636. május 4-én kelt tudósítása is beszámol (Benda 2003: 86–90, 188–91).

A fejedelemség virágkora a XV. századra tehető, a XVI. században már a szultán adófizetőjévé vált, és csak a XIX. században sikerült megszabadulni a török uralomtól. A XVI. századra a magyar terület összeszűkült, de még mindig zárt egységet alkotott (Mikecs 1989).

A moldvai magyarság több egymástól távol eső csoportban telepedett le. A moldvai telepekről főleg a misszionáriusi jelentések (Benda 2003), a XIX. század közepe óta az egyházi statisztikák, majd a magyar utazók tudósítanak, melyeket azért nem lehet nagy pontossággal használni, mivel a lélekszámról nem közölnek pontos adatokat. A román statisztikákkal az a gond, hogy a nemzetiséget nem határozzák meg pontosan. A statisztikák sehol nem tesznek különbséget a székely és a magyar csoport között, és területileg sem határolják el egymástól őket. Lükő Gábor elkülöníti a két néprajzi csoportot, és területileg is meghúzza közöttük a vonalat, noha földrajzilag nincs egy éles választóvonal (Lükő 2002: 35; Jerney 1851). A két csoport közötti választóvonalat a népi kultúra jelenségeiben kell elsősorban keresnünk, de a két kultúra elemei helyenként együtt fordulnak elő.

Oktatás és nevelés az első világháború előtt

Az 1840–60-as években a magyar nyelvű oktatás jelentéktelen volt a moldvai csángók között. A katolikus oktatás és nevelés nem különült el élesen egymástól, hiszen tudjuk, hogy a moldvai csángók esetében a vallási (katolikus) nevelés fontos szerepet játszott. A közösség hagyományosan a templomi oktatásban, a hittanórákon és a családi vallásgyakorlat során adta át a magyar nyelvet és kultúrát. A vallási élet (templomi liturgia, népi imádságok) sokáig a magyar nyelvű szellemi gyarapodás egyetlen „iskolája” volt a csángó fiatalok számára. Az erdélyi és anyaországi katolikus egyház egy időszakban igyekezett hitoktatással némi magyar nevelést nyújtani.

A román állam Havasalföld és Moldva 1859-ben történő egyesülése után kizárólag román nyelvű népiskolákat hozott létre Moldvában. Ennek következtében a csángók asszimilációja felgyorsult (Trunki–Bodó 2017).

A XIX. század végén a moldvai katolikus egyház tilalmazta a magyar nyelv használatát is: 1889-ben Josephus Camilli apostoli vizitátor parancsa szerint a templomi liturgiát csak románul lehetett végezni. Ezzel párhuzamosan a román irodalom formálta úgy a köztudatot, hogy a csángókat elmagyarosodott románoknak tüntesse fel. A reformkor romantikája és a katolikus egyház egységes magyar kultúrát hirdető ideái nem értek el a csángókig, akik így nyelvileg zárt, archaikus közösségben maradtak a XIX–XX. század fordulóján (Mikecs 1989).

A XIX–XX. század folyamán a csángó közösségek magyar nyelvű nevelését és oktatását nagyrészt ellehetetlenítették a román állam nyelvpolitikai és egyházi tilalmai.

Oktatás és nevelés a második világháború után

A román állam 1947–1953 között a „lenini–sztálini nemzetiségi politika” jegyében rövid időre magyar tannyelvű iskolákat hozott létre a csángó falvakban. Kezdetben 4 elemi iskola indult (Lészped, Klézse, Külső-Rekecsin, Újfalu), rövid idő alatt több száz diák kapcsolódott be az oktatásba, és 1951/52-re már 38 településen folyt magyar anyanyelvi oktatás. Megjelentek a magyar óvodák is. A bákói pedagógiai líceumban (tanítóképzőn) az 1952/53-as tanévben megnyílt a magyar tagozat, amelynek az lett volna a feladata, hogy a csángók közül kinevelje a magyar iskolák tanszemélyzetét (Vincze 1997, 1999). Ez volt az egyetlen időszak, amikor intézményes esély nyílt a csángók anyanyelvi oktatásának kiépítésére, és ezzel a nyelvvesztés lassítására.

A strukturális problémákról és korlátokról szólva már a kezdeti időszakban súlyos gondok jelentkeztek. Az oktatás helyszíneit rossz állapotú, alkalmatlan és hiányos felszerelésű iskolaépületek jellemezték. Ehhez jöttek a személyi problémák, ugyanis sok tanító gyenge képzettségű volt, és hiányos nyelvtudással érkezett Moldvába (a kétnyelvű környezet miatt erre szükség lett volna). A szülőkre hatalmas társadalmi és politikai nyomás helyeződött, a katolikus papok és állami szervek a magyar iskolák ellen hatottak, arra ösztönözték őket, hogy gyermekeiket román iskolába írassák. Tehát az oktatás kezdettől fogva külső nyomás alatt állt, és nem rendelkezett stabil intézményi háttérrel.

Moldvában 1953 után a magyar nyelvű iskolák többségét megszüntették, ezzel gyakorlatilag a moldvai csángók intézményes keretek között folyó anyanyelvi nevelési és oktatási hálózatát felszámolták (Ilyés 2008). Ennek már korábban is voltak előjelei, pl. Bogdánfalván már 1949-ben megszűnt a magyar oktatás. Összességében az alig néhány éve létrehozott iskolahálózatot politikai döntéssel felszámolták. A kezdeményezés nyomán 1948–58 között kb. 120 tanító működött ideiglenesen a térségben.

Nacionalista fordulat és asszimiláció vette kezdetét 1955–1965 között. A román politika a sztálinizmust nacionalizmussal ötvözte, ami a kisebbségi oktatás fokozatos felszámolásához vezetett. A cél az anyanyelvi oktatás és nevelés visszaszorítása, a magyar (csángó) értelmiségi utánpótlás tudatos korlátozása volt.

Ezeknek a lépéseknek a moldvai magyarság életére hosszú távú következményei voltak, hiszen a rövid, felülről irányított reformidőszakot, oktatáspolitikai kísérletet gyors visszarendeződés követte. A magyar anyanyelvi pedagógiai reform csak átmeneti politikai projekt volt, melyet a tudatos asszimiláció felgyorsítása követett. A csángók nyelvvesztése felgyorsult, kulturális reprodukciója meggyengült, intézményes keretek között folyó oktatásuk és nevelésük pedig döntően román nyelvűvé vált. Azzal pedig, hogy az oktatás nemcsak kulturális, hanem politikai és identitásbeli kérdéssé is vált, alapvetően meghatározta a csángó közösség későbbi helyzetét.

A Ceaușescu-korszakban nem volt hivatalos magyar iskola Moldvában. A csángó közösség oktatása és nevelése nagyrészt a magán- és egyházi kezdeményezésekre szorult vissza. A magyar nyelv használatát az iskolában és az egyházban tiltották, így nem alakulhatott ki magyar írásbeliség és intézményrendszer (Laihonen–Peti 2020).

Oktatás és nevelés a rendszerváltás után

A rendszerváltás után a civil kezdeményezések (Moldvai Csángó Magyarok Szövetsége), illetve az erdélyi és anyaországi egyházi támogatás nyomán indult újra a magyar nyelvű oktatás és nevelés előbb Erdély különböző városaiban (például Csíkszeredában a József Attila Általános Iskolában, de később Gyimesfelsőlakon megépült az Árpádházi Szent Erzsébet Római Katolikus Gimnázium), majd ezt követően Moldvában (Hegyeli–Ferencz–Vajda 2024).

A moldvai csángó értelmiség kialakulásának folyamatában fontos szerepet játszottak azok a továbbtanuló fiatalok, akik Székelyföld vagy Erdély különböző iskoláiban szerezték meg általános és gimnáziumi végzettségüket (Borbáth 1996). A moldvai csángók székelyföldi, általános korú iskoláztatása később sem sorvadt el, hanem a csángók érdekképviseleti szerve, a Moldvai Csángó Magyarok Szövetsége kezdeményezésére átkerült a szülőföldre, hogy fakultatív oktatási formában ma is létezzen a moldvai román iskolákban.

A székelyföldi kezdeményezésre az 1989. decemberi, romániai történelmi fordulat adott lehetőséget, amikor a magyarság figyelme a magyar nemzetépítés folyamatából kimaradt moldvai magyarok felé fordult. Az akkori Csángószövetség, az RMDSZ és a katolikus egyházi értelmiségiek segítségével gyermekek százai kerültek ki Erdély különböző iskoláiba általános iskolai, szakiskolai és gimnáziumi magyar nyelvű képzésre. A későbbiekben pedagógiai szempontból is elemezték az akkor lezajlott eseményeket (Pálffy 1999). Az erdélyi és az anyaországi felsőoktatási intézményekben továbbtanuló hallgatók létszáma alapján talán nem túlzás kijelenteni, hogy az elmúlt több mint 30 év moldvai magyarok oktatását és nevelését célzó kezdeményezései közül ez volt az egyik legsikeresebb. A csíkszeredai József Attila Általános Iskolában 1990-től 1998-ig folyt a moldvai gyermekek alapképzése. Ennek az oktatási és pedagógiai programnak az adminisztrációs teendőkkel is megtűzdelt terhét az iskola igazgatója, Borbáth Erzsébet vállalta magára. Az általános iskola padjai közül kikerült gyerekek Erdély különböző középképesítést adó intézményeiben folytatták tanulmányaikat. Gyimesfelsőlokot azért kell kiemelnünk, mivel az 1999–2000-es tanévtől egyre inkább kezdte átvenni a József Attila Általános Iskola kezdeti szerepét. Az oktatási folyamatról, annak eredményeiről és társadalmi hatásairól több összefoglaló tanulmány is készült.

Az oktatás megszervezésének legfontosabb eredménye mégis az volt, hogy sikeresen hozzájárult „a magyar nyelven tanuló moldvai csángó diákok eredményes felzárkóztatásához, személyiségük, tehetségük fejlődéséhez, a csángó-magyar identitás vállalásához, a közösségi identitástudat alakulásához, a moldvai csángó oktatási program megalkotásához és működtetéséhez, végeredményben a moldvai csángó értelmiség kineveléséhez. […] A József Attila Általános Iskolában végzett, 15 moldvai csángó falut képviselő 171 moldvai csángó tanuló közül 163-an folytatták tanulmányaikat szakiskolai, szakközépiskolai, elméleti gimnáziumokban, majd 42-en pedig

a posztliceális, főiskolai, egyetemi oktatásban" (Borbáth 2006). Az iskola, illetve az általa működtetett kollégium értékrendje határozta meg a diákok személyiségének és tehetségének fejlődését, a tanuláshoz, a szűkebb és tágabb közösségükhöz, hagyományaikhoz, illetve az egyetemes kultúrához való viszonyulásukat. Az iskola legfontosabb működési-pedagógiai alapelvéről így írt egy továbbtanuló csángó diák: „az iskola olyan tanulásra alkalmas hely, ahol a gyermek nem az életre készül, hanem él, és szeretetre épülő változatos ismeretszerző és képességfejlesztő tevékenységeken vesz részt a tanórán és tanórán kívül" (Gábor 2005).

Hogy az életbe kikerülő, továbbtanuló gyerekek számára mit is jelentettek az ott töltött évek, milyen szellemi és lelki útravalót kaptak az oktatási és nevelési rendszertől, arról szintén egy ott végzett diák méltató szavai tanúskodnak:

- „Mások vagyunk. A szemünk mindnyájunknak barna. Nagy, sötét és szomorú. A ruhánk kopott. Régi. A szokásaink mások. Hangosak vagyunk. Nincs jó modorunk. Nem is tudjuk mi az. Vadak vagyunk, mint az őzikék. Így nőttünk fel. Szerencsére nagyszerű tanáraink voltak. […] megtanítottak enni, inni, mellékhelyiséget használni, fogat mosni, hajat mosni, körmeinket ápolni. Megszelídítettek. Megtanították, kik vagyunk, honnan jöttünk, merre megyünk. Megtanították nekünk a magyar nyelvet. Meggyőztek arról, hogy értékesek vagyunk. Már a második magyar óra után képeslapot írtam nagyapámnak és szüleimnek magyarul. »Kedves Nagyapa, kedves anyám, kedves apám. Üdvözletemet küldöm Erdélyből, ahol mindenki magyarosan beszél.« Nagyapám odarakta a borotválkozó tükréhez, és mindennap elolvasta. És én olyan büszke voltam. Akkor értettem meg, mit is keresek én ott, ahol vagyok. Miért sodort oda a sors. […] nagy hatással volt rám a környezet, az osztály közössége, amely nagyon segítőkész volt… Nyomot hagytak bennem nemcsak az iskolanapok, hanem az iskola által szervezett különböző rendezvények és versenyek" (A csíkszeredai József Attila Általános Iskola tantestülete 2000).

A program eredményessége mellett szól az a tény, hogy az általános iskolát végzett diákok nagy része folytatta tanulmányait közép-, majd egy jelentős része felsőfokon is. Ennek eredményeként a rendszerváltás után tervszerűen kinevelt csángó értelmiségnek nem kis hányada itt alapozta meg indulóéveit. Az oktatási és nevelési programnak természetesen voltak negatív következményei is (pl. a gyermekeket ért sérelmek a meg nem értő diáktársak és tanárok részéről), aminek egyik velejárója volt a lemorzsolódás. Az első évek tapasztalatai után viszont a diákok közép- és felsőfokú tanulmányait is nyomon követték. Az eredményeket Tánczos Vilmos kolozsvári néprajzkutató is méltatta:

- „Bizonyos vonatkozásban ma már lehetne a modern magyar nemzettudat jelenlétéről is beszélni, hiszen a székelységgel kialakított történelmi kapcsolatoknak,

> a világháború idején Magyarországra telepített csángókkal való rokoni kapcsolattartásnak, a mindenkori népmozgásnak, a csíksomlyói búcsúnak, a magyarországi munkavállalásnak, az Erdélyben való iskoláztatásnak, a magyar fiatalok csángóföldi barangolásainak, egy szóval a csángókkal való állandó foglalkozásoknak kétségkívül volt hatása a csángóság közösségi identitástudatára, olyannyira, hogy ma nagyon sok csángó személy közösségi önazonosságtudata a modern magyar nemzettudat elemeiből építkezik" (Tánczos 2003).

A demokratikus átalakulási folyamatok részeként a csángó gyermekek székelyföldi iskoláztatása hozzájárult a moldvai magyar oktatási program megalkotásához és működtetéséhez is. Hegyeli Attila kezdeményezésére a Moldvai Csángó Magyarok Szövetsége Moldvába hazatért, fiatal értelmiségi vezetői 2000 novemberében a Román Oktatási Minisztérium, az RMDSZ, az EMKE, a kolozsvári Babeș–Bolyai Tudományegyetem, a csíkszeredai Domokos Pál Péter Alapítvány, a házigazda Szeret-Klézse Alapítvány szakembereinek segítségével kidolgozták a moldvai csángó magyarok cselekvési tervét, amelynek oktatási fejezetét a székelyföldi iskoláztatás és a moldvai tapasztalatok alapján készítették el. A Moldvai Csángó Magyarok Szövetsége és a Szeret-Klézse Alapítvány módszertani táborokban tartott tapasztalatcserékkel, felkészítőkkel alapozta meg és szervezte meg az iskolán kívüli és iskolai magyarórák, hagyományőrző foglalkozások bevezetését.

Az egységes csángó oktatási program a 2003–2004-es tanévre készült el, amelynek részévé vált a csángó gyerekek továbbtanulásának biztosítása Székelyföldön. Ennek az oktatási programnak az volt a célja, hogy a csángókat eredeti környezetükben megtartva biztosítsa az anyanyelvű oktatásukat. Ez egy új fejezetet nyitott a moldvai csángó gyermekek magyar nyelvű oktatásának történetében. Kezdetben csak iskolán kívüli órák keretében tanították a magyar nyelvet, majd fokozatosan vezették be a fakultatív iskolai oktatást (Borbáth 2006: 190). A program nagyszabású kezdeményezés, és ma Csángóföld mintegy 35 településén létezik magyar oktatás. A csángó kultúra egyik fontos szeletét képviselik az imák, illetve az egyházi énekek is, amelyeket párhuzamosan tanítanak a román megfelelőjével a könnyebb azonosítás céljából. Az egyházi/szentes énekek és világi népdalok szintén kitüntetett helyet foglalnak el gyerekek anyanyelvi oktatásában. A csángó diákok oktatási céljaira írt legfontosabb tankönyvek a Csicsó Antaltól származó két tankönyv (Csicsó 1995, 2006).

A folyamatos küzdelmek eredményeként 2002-ben Klézsén és Pusztinán elindulhatott az állami iskolai keretek között szervezett nevelési és oktatási munka, miután szülői nyomásra is kikényszerítették az adminisztrációtól (Hegyeli–Ferencz–Vajda 2024: 64). Ezek a lépések iskolahálózat-fejlesztési kezdeményezések voltak, amelyek a közösség nyelvi nevelését és identitásmegőrzését is szolgálták. E folyamat eredményeként 2023-ban már 34 helyszínen 1870 gyerek részesült az iskolai és iskolán kívüli anyanyelvi oktatásból és kiegészítő foglalkozásokból. Ebből 21 olyan település volt, ahol iskolai keretek között folyt a magyar nyelvű oktatás. Az anyanyelvű okta-

tás mellett a pedagógiai és oktatási program keretében hagyományőrző, művészeti és kulturális, illetve sportfoglalkozásokat is biztosítottak, ezzel is elősegítve az identitás revitalizációját (Hegyeli–Ferencz–Vajda 2024: 168). A következő évben az MCSMSZ oktatási programja már 35 helyszínen volt jelen (Hegyeli–Ferencz–Vajda 2024: 191).

Az oktatás szervezett iskolai keretek között történő elindulásában szerepet játszott az Európa Tanács 1521/2001-es számú ajánlása a moldvai csángó közösségek anyanyelvének, kultúrájának és identitásának megőrzéséről, amelyet Tytti Maria Isohookana-Asunmaa finn politikus, volt finn kulturális miniszter készített az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése számára, és amelyet 2001. május 4-én mutattak be (Hegyeli–Ferencz–Vajda 2024: 67). Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének Állandó Bizottsága Isztambulban 2001. május 23-án elfogadta a finn politikus 9078. számú jelentését, és a testület 9 pontban fogalmazta meg ajánlását Románia számára (Hegyeli–Ferencz–Vajda 2024: 68).

Az asszimiláció utolsó stádiumába jutott csángók anyanyelvi és kulturális megőrzése érdekében további intézkedések szükségesek az oktatás és nevelés területén. A csángó gyerekek többsége csak passzív magyar nyelvtudással rendelkezik. A családokban a gyerekekhez már szinte kizárólag románul beszélnek. A magyar nyelv gyakran csak a későbbi, másodlagos szocializáció során jelenik meg (Laihonen–Peti 2020: 689). Az oktatásnak így jelentősen revitalizációs (újratanító) szerepe van (Laihonen–Peti 2020: 702).

A közösségi intézményfejlesztés során a gyermek- és ifjúsági nevelés is kiemelt figyelmet kapott. A megépült gyermekházak és óvodák, valamint a hittanórák szervezése mind hozzájárult a csángó gyermekek anyanyelvi neveléséhez. A népi kultúra és vallás ápolása révén a csángó gyerekek folytatni tudták a magyar nyelv elsajátítását családi és közösségi keretek között.

A moldvai csángók oktatásának legfőbb problémája ugyanakkor még mindig az épülőfélben lévő intézményrendszer és az asszimilációs nyomás. Tovább kell bővíteni az anyanyelvi órákat és a tanári utánpótlást, támogatni kell a csángó szellemi életet és az identitásmegőrző programokat (helyi néphagyományok tanítása).

A moldvai magyar oktatási és nevelési programról összességében kijelenthető, hogy nem természetes fejlődés eredménye, hanem „utólagos beavatkozás" egy már erősen asszimilálódó közegben. Nem klasszikus anyanyelvi oktatás, hanem nyelvmentő program. Több ezer gyereket ér el, de széttagolt és részben informális rendszerben működik. Az oktatás nem egységes rendszer, hanem rugalmas, helyi adottságokhoz igazodó gyakorlat. A tanárok nagy szabadsággal rendelkeznek, mivel nincs egységes pedagógiai koncepció vagy tanterv, és az egyes települések is a nyelvi asszimiláció különböző stádiumában vannak. Sok tanár nincs felkészítve erre a speciális helyzetre („*nem tudok úgy foglalkozni velük, mint a székelyföldi gyerekekkel*") (Laihonen–Peti 2020: 700). A tanárok gyakran közvetítő szerepet töltenek be Magyarország és Moldva között. Két fő tanártípus jelenik meg a moldvai magyar oktatási és nevelési programban: a magyarországi/székelyföldi tanárok általában standard magyar nyelvet tanítanak, a helyi tanárok inkább hagyományőrzők, és a csángó nyelvváltozatot is használják.

Az oktatás céljainak kettőssége szintén tetten érhető, hiszen a standard nyelvi célok (írás-olvasás tanítása, köznyelvi magyar elsajátítása, továbbtanulás elősegítése) és a kulturális-identitásbeli célok (hagyományok átadása, helyi nyelv, csángós beszéd megőrzése, közösségi identitás erősítése) gyakran ellentmondásban állnak egymással (köznyelv vs csángó nyelv).

A program ideális célja lenne a kapcsolat helyreállítása a generációk között (nagyszülők–unokák), a még élő magyar nyelvi és folklórhagyomány átadása (Laihonen–Peti 2020: 700). Csak olyan oktatás lehet sikeres, amely a helyi nyelvi-kulturális valóságból indul ki, és nem próbálja azt felülírni.

Irodalom

A csíkszeredai József Attila Általános Iskola tantestülete 2000. *10 éves a csíkszeredai József Attila Általános Iskola: 1990–2000.* József Attila Általános Iskola közread. [Miercurea-Ciuc–Csíkszereda].

Agnieszka Barszczewska 2009. A moldvai csángók identitása (1860–1916). In: Diószegi László (szerk.): *Moldvai csángók és a változó világ*. Teleki László Alapítvány. Budapest. 103–22.

Benda Kálmán (szerk.) 2003. *Moldvai csángó–magyar okmánytár. 1467–1706.* Teleki László Alapítvány. Budapest.

Borbáth Erzsébet 1996. A moldvai csángó gyermekek székelyföldi iskoláztatásának tapasztalatai. In: Csernicskó István – Váradi Tamás (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat: a 8. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 69–74.

Borbáth Erzsébet 2006. A moldvai csángók székelyföldi iskoláztatásának eredményei, tárdsadalmi hatása. In: Diószegi László (szerk.): *A moldvai csángók. Veszélyeztetett örökség, veszélyeztetett kultúrák*. Teleki László Alapítvány. Budapest. 187–88.

Csicsó Antal 1995. *Apró ábécé = Abecedar mărunt. Magyar nyelvi alapismeretek moldvai csángó-magyar gyerekek részére = Cunoştinţe de bază de limba maghiră pentru copii catolici din Moldova.* Erdélyi Tanács. Kolozsvár.

Csicsó Antal 2006. *Buchet: carte maghiară moldovenească: carte de familie pentru copii şi tineri maghiari-ceangăi din Moldova: pentru comunitatea maghiară din Moldova.* Gonda Könyvkiadó. Eger.

Ferenczi Géza 1999. *A moldvai ősibb csángók.* Erdélyi Gondolat Kiadó. Székelyudvarhely.

Ferenţ, Ioan 1981. *A kunok és püspökségük.* Ford.: Domokos Pál Péter. Szt. István Társulat. Budapest.

Gábor Felicia 2005. *Csángó vagyok.* Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda.

Hegyeli Attila – Ferencz Éva – Vajda Éva (szerk.) 2024. Az *esztendők bernice*. *A Moldvai Csángómagyarok Szövetsége, 1990–2024.* Polis Könyvkiadó. Kolozsvár.

Iancu Laura 2006. Alternatíva vagy determináció? Töprengések a csángó értelmiség egyéni és közösségi szerepmeghatározottságáról. In: Diószegi László (szerk.): *A moldvai Csángók. Veszélyeztetett örökség, veszélyeztetett kultúrák*. Teleki László Alapítvány. Budapest. 165–76.

Iancu Laura 2013. *Vallás Magyarfaluban: néprajzi vizsgálat.* L'Harmattan. [Budapest]; PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék. [Pécs].

Ilyés Zoltán 2008. A moldvai csángók. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó, MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 418–25.

Jerney János 1851. *Jerney János keleti utazása a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett: 1844 és 1845.* Egyetemi Nyomda. Pest.

Laihonen, Petteri – Peti Lehel 2020. A moldvai csángó magyar oktatás nyelvi céljai a tanárok szempontjából. *Ethnographia* 131/4. 684–710.

Lajos Veronika 2006. Modernizáció és társadalom a moldvai csángó közösségekben. In: Diószegi László (szerk.): *A moldvai csángók. Veszélyeztetett örtökség. Veszélyeztetett kultúrák*. Teleki László Alapítvány. Budapest. 177–84.

Lajos Veronika 2009. „Felkelnének az öregek, lássák meg, milyen jó élni most..." Modernitás és migráció összefüggései Moldvában. In: Diószegi László (szerk.): *Moldvai csángók és a változó világ*. Teleki László Alapítvány. Budapest. 123–36.

Lükő Gábor 2002. *A moldvai csángók. I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyassággal.* Táton Kiadó. Budapest.

Mikecs László 1989. *Csángók.* Optimum Kiadó. Budapest.

Pálffy Zoltán 1999. A moldvai csángó fiatalok erdélyi iskolákban. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkben*. Teleki László Alapítvány. Budapest.

Peti Lehel 2005. Identitásmodelláló tényezők a moldvai csángó falvakban. *Tabula* 8/2: 201–18.

Tánczos Vilmos 2003. Csángó reneszánsz? *Korunk* 14/9: 61–73.

Trunki Péter – Bodó Csanád 2017. *A tanfelügyelő jelenti: román állami iskolázás a moldvai magyar falvakban.* Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár.

Vincze Gábor 1999. *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből.* Státus. Csíkszereda.

Vincze Gábor 1997. A romániai magyar kisebbség oktatásügye 1948–1965 között. II. rész. *Magyar Kisebbség* 3/3–4.

Gáll Zoltán

A vőfélység nekem hivatás

Amikor végül eldöntöttem, hogy vőfély leszek, egy idős vőfély tanítása különösen mély nyomot hagyott bennem. Azt mondta: „A botjáról ismerik a vőfélyt."

Az ember életét sok minden formálja: a származása, a családja, az élményei és azok az értékek, amelyeket magával hoz.

Az én történetem, hogy miként lettem vőfély, valójában sokkal korábban kezdődött, mint amikor először botot vettem a kezembe. Gyökerei egészen Hajdú-Biharig nyúlnak viszsza, nagyszüleim szülőföldjére, Földesre és Tetétlenre. Ez a táj nemcsak földrajzi értelemben hagyott bennem nyomot, hanem lelkileg is. A puszta világa, az ott élő emberek hagyománytisztelete, a közösségi élet és az összetartozás érzése mind-mind olyan örökség, amelyet magammal hoztam. Ez az örökség később meghatározóvá vált abban is, ahogyan a vőfély szerepére tekintek.

Gyömrőn születtem és nőttem fel, egy nyüzsgő kisvárosban, ahol mindig volt élet, közösség és lehetőség a kibontakozásra. Már gimnazistaéveim alatt is aktívan részt vettem a városi életben: színházi előadásokban szerepeltem, rendezvényeken léptem fel, és éveken keresztül a szüreti felvonulás kisbírója voltam. Ezek az alkalmak nemcsak színpadi rutint adtak, hanem megtanítottak arra is, hogyan kell emberek előtt megszólalni, figyelmet tartani és hangulatot teremteni. Akkor még nem tudtam, de ezek az élmények már előkészítették az utamat a vőfélység felé.

Az életem egyik legfontosabb pillére a család. Feleségemmel 19 éves korom óta együtt vagyunk, és ez a fiatalkori szerelem azóta is tart. Kapcsolatunkból két csodálatos gyermek született: egy kislány és egy kisfiú. Az a szeretet és összetartozás, amely köztünk van, számomra nemcsak személyes boldogságot jelent, hanem hitet is ad a házasság erejében. Hiszem, hogy a házasság szent kötelék, amely összeköti az em-

bereket, és amelyet ápolni, tisztelni és ünnepelni kell. Vőfélyként ezt az értéket képviselem minden egyes lakodalomban.

A művészet mindig közel állt hozzám. Már gimnazistakorom óta írok verseket és novellákat. Az alkotás számomra önkifejezés, egy olyan eszköz, amelyen keresztül érzéseket, gondolatokat és történeteket adhatok át. Tagja vagyok a *Gold Pen Irodalmi Kör*nek és a *Múzsák Könyvtára* irodalmi csoportnak, műveim pedig rendszeresen megjelennek a *Sumida folyó hídja Kulturális Magazin*ban. Ez az irodalmi háttér a vőfélykedésemben is nagy szerepet játszik, hiszen a verseimet magam írom, így minden megszólalásom személyes és egyedi.

A vőfélységhez vezető út azonban nemcsak a színpadon és az irodalomban gyökerezik, hanem a családomban is. Nálunk a mulatás, a zene és a jókedv mindig az élet része volt. Ahogy a dal is mondja, a muzsikás, nótás kedvet édesapámtól és nagyapámtól örököltem. Nagyapám családi körben is híres mulatós ember volt, aki mindig tudta, hogyan kell jó hangulatot teremteni. Nem véletlen tehát, hogy a lakodalmak világa már fiatalon magával ragadott.

Amikor végül eldöntöttem, hogy vőfély leszek, egy idős vőfély tanítása különösen mély nyomot hagyott bennem. Azt mondta: „A botjáról ismerik a vőfélyt." Ez a mondat számomra nemcsak egy hagyományos bölcsesség volt, hanem egyfajta útmutatás is. Amikor kiválasztottam a saját botomat, ezt szem előtt tartva döntöttem. Büszkén mondhatom, hogy az én botom egyedülálló: egy gulyásbotból készült, amely a hajdú-bihari gyökereimet és a pásztoréletet jelképezi. Faragott díszítései – a tulipán és a gerlepár – a magyar népművészet motívumait hordozzák, és egyben a szeretetet, az összetartozást is szimbolizálják.

A botom történetéhez tartozik, hogy egy püspökladányi fafaragómester készítette árvatölgyből. Amikor átadta, azt mondta: bízik benne, hogy ennek a botnak nem jut olyan árva sors, mint amilyen sok pásztorboté szokott lenni. Ezek a szavak mélyen megérintettek. Nem véletlen az sem, hogy gulyásbot mellett döntöttem, hiszen a pásztorbotok között ezt tartották a legelőkelőbbnek. Számomra ez nemcsak hagyományt jelent, hanem tartást, méltóságot és felelősséget is.

Külön jelentőséggel bír az is, hogy Püspökladány szintén a hajdú-bihari térség része, így a bot valóban abból a földből származik, ahonnan a gyökereim is erednek.

A pásztorvilág ereje, tekintélye és ősi motívumai találkoznak a lakodalom játékos, ünnepi vezetőjének szerepével. Így a bot nem csupán eszköz, hanem élő kapcsolat a múlt és a jelen között: a hajdúsági puszták szabad levegője és a magyar lakodalmak vidám forgataga egy tárgyban ölt testet.

Büszkén mondhatom a saját versemmel, hogy nincs még egy ilyen az egész világon!

E bot nem csak dísz, jel is, nemes ágon,
Szalagja a rend, virága az áldomásom.

A fehér rózsa: tiszta szív, hűség,
A levendula béke, örök üdvösség.

E bot kísér most boldog útitársként,
Hirdetem vele a jó szót a családért.
Ki örömmel jött, azt köszöntöm vele,
S ki szereti a párt, áldás legyen neve!

Vőfélyként a hagyományok őrzése számomra alapvető, ugyanakkor fontosnak tartom, hogy alkalmazkodjak a modern kor igényeihez is. Öltözetem is ezt a kettősséget tükrözi: hagyománytisztelő viselet, amelyben a mellényemen kalocsai minták virágai ragyognak, kalapomon pedig nemzeti színű szalag és három pávatoll díszeleg. A pávatoll számomra a Szentháromság jelképe, amely egyfajta lelki tartalmat is ad a megjelenésemnek.

Hogy miért lettem vőfély? A válasz többrétegű. Egyrészt ott van a saját házasságom, az a szeretet, amelyet a feleségemmel közel egy évtizede építünk és élünk meg nap mint nap. Ez számomra bizonyíték arra, hogy az igaz szerelem létezik, és hogy a házasság valódi érték. Másrészt ott van bennem a vágy, hogy örömet szerezzek másoknak. A mulatás, a jókedv, a közösségi élmény mindig is része volt az életemnek, és hatalmas ajándéknak tartom, hogy ezt másokkal is megoszthatom.

Vőfélynek lenni számomra nem csupán egy szerep vagy egy feladat. Ez egy hivatás, amelyben benne van a múltam, a családom, a művészet iránti szeretetem és az emberek iránti tiszteletem. Minden egyes lakodalom egy új történet, amelynek részese lehetek, és minden alkalommal hálával tölt el, hogy hozzájárulhatok egy-egy újabb pár életének egyik legfontosabb napjához.

Barabás László

A székely leleményesség epikus éneke

Deák-Sárosi László *Három sing a jutalom…* című kiseposza Fábri Géza megzenésítésében

Már a kiseposz címe nagyon kíváncsivá tett. Ugyanis gyermekkori emlékeim közül én is felidézhettem. A székelyföldi Parajdon jól tudták, hogy miféle hosszmérték a sing (mostani méretben 60-62 cm). Azt is persze, hogy három sing a koporsó vagy a szemfödél hossza, és hogy minden halandónak ez a „jutalma". De ennél többet, a folytatását is emlegették halálesetkor egy-egy életút jellemzésére. Hallottam is többször az ironikus szólásmondást, amit állítólag az egyik egykori parajdi falustársunk az apja sírkövére vésetett: *Három sing a jutalom, ezért szerezhetett sok vagyont.* Olyannak tűnt ez akkor, mint a szokásos falucsúfolók, hogy az egyik sóvidéki falu emberei *harmatverők*, a másiké *zsebnyújtók*, a harmadiké *csiporguvasztók*, a negyediké *szuszékdöngetők*, az ötödiké *bognyesők*, s a kistáj neve az idősebb nemzedék szavajárásában az agyagos, nehezen megművelhető földje okán: *Szikonyország.*

Beleolvasva nem kis meglepetéssel jutott tudomásomra, hogy ez a felirat éppen Deák-Sárosi László apai dédnagyapjának sírkövén állt, onnan terjedt szájról szájra az egész vidéken. Ne csodálkozzunk hát, hogy ő a kiseposz főhőse! No, de mégis! Hőskölteményt írni napjainkban egy sóvidéki székely kisemberről vagy akár a székelységről a történelmük, sorsuk egyik fordulója és értékrendjük megváltozása kapcsán?

A költő Deák-Sárosi László bravúrosan igazolja, hogy tollára érdemes a téma, és eposzi méretűvé, dramaturgiai egésszé formálja. Adott volt számára a családi legendárium, a dédnagyapa életútja és örökségének kesernyés eredménye, a helyi társadalom és népi hiedelemvilág ismerete, és megtalálta a történelmi, mitológiai, vallási összefüggéseket és az előadói szólásmódot. A történetben az ember próbatételeit mutatja meg abban az időszakban, miután megszüntették a székely székeket (1876), és elkezdték a Sóvidéket is „modernizálni". (A konkrét események a parajdiak és környékbeliek számára nagyon ismerős módon és helyszíneken történnek: a Sóháton, a Malomhegyen, Küküllőmezőn, Istán bércén vagy a Bucsinon).

Az újkor emberének, akit a főhős jelképez, a hét főbűnnel kapcsolatos próbát kell kiállnia. A székelységre jellemző erővel, ügyességgel, ésszel, csellel hatot kiáll, és megkapja jutalmát, de a hetedikbe belebukik: agyonhajszolja magát, belehal a mohó vagyonszerzésbe. A valós és fiktív elemekből összeálló történet azt is szimbolizálja, hogy az ember elfordult az Istentől, és az istenek is elfordultak az embertől, helyükbe más „urak" léptek, és uralkodnak fölöttünk. Ez a léthelyzet azóta is fennáll, a történet megismétlődhet súlyos következményekkel, és a próbákat mindannyiunknak ki kell állnunk. Az írástudó felelősségével a szerző a gyógyírt az igazságkeresésben találja

meg, és vele együtt az olvasó, a hallgató közönsége-közössége is. Hangneme, előadásmódja alapvetően szatirikus, de méltató-emelkedett is, bizonyítva, hogy így is lehet értőn, szeretettel mesélni a múltunkról, jelenünkről.

Közönsége-közössége annak is örülhet, hogy sikerült remek kompozícióvá formálnia a nem mindennapi történetet, megújítani a klasszikus műfajt és verselését (bravúros az is, hogy a versformát a sírkövön fennmaradt idézetből vette és bővítette) és új hagyományt teremteni nemcsak a kiseposz megírásával, hanem az előadásával is. Fábri Géza férfias előadásában, énekhangjával és hangszerkíséretével a hatása felerősödik, megduplázódik.

Csak ülök és hallgatom már egy órája… és az ajándékba kapott jutalmam nem a három sing!

Részlet a műből: *Végső Ének: Hatalom*

127.
Magam is útra keltem,
Előttem a föld árka-bokra,
Nem nyugszom, míg nem leltem
Gyógyírt a százados átokra.
Láttam, hiába nyitok,
Visszanéztek tátogó arcok,
Mind megannyi mély titok:
Bűnök? Átkok? Szerelmek? Harcok?

128.
Nyelvük lehetett magyar,
Vagy bármelyik másik, idegen,
Csattant rajta az agyar,
S vonakodott némán, hidegen.
Bár olvashatnék szájról!
Rejtjelüknek kulcsát nem lelem,
Vagy betűzzek a tájról?
Égetni kezdett a félelem.

129.
Ez itt tán koldusapó?
Ő biztosan tud még valamit.
Jel gyúl néha, becsapó,
És nem robban, mint a dinamit.
Hány talányos figura!
Világuk világtalan verem.
Az tán a marhák ura?
Fel egyiküket sem ismerem.

130.
S hol vannak az istenek?
Tán egy-egy menő álruhában?
Mik bárkire illenek?
Akár a múltban, úgy a mában?
Ím itt egy bokor, égő!
Ki szólt most? S mit látok, káprázat?
Barát vagy ellenség ő?
Magamat hallom? Vagy mást, százat?

131.
Elkábít e zűrzavar,
S bár bujkál benne az igazság,
Ki egy hangot elkavar,
Maga marad csupán a gazság.
Keressem az „i" betűt?
És hogy el ne vesszen, leírjam?
S pontját, a kis méretűt?
A közös jelt sajátként bírjam?

132.
Zúgtak egyre az árnyak:
Színek, szagok, igék, szellemek;
Susogták rám a szárnyak
Mint megannyi élő műremek:
„Olvassuk meg, mit látok,
Írás hozhat csak nekünk békét;
Azzal szűnhet az átok,
Ki megírja a hét bűn ékét."

A kiseposz három *Éneke* meghallgatható a szerző lejátszási listáján:

Három sing a jutalom... Deák-Sárosi László *Székely kiseposz*a Fábri Géza megzenésítésében:

1. Ének: Invokáció: https://youtu.be/CIZnvsTEWVQ
2. Ének: Tartalom: https://youtu.be/i8wu5nUhGLQ
Végső Ének: Hatalom: https://youtu.be/oiL-uZozku4

Irodalom

Deák-Sárosi László 2025. *Három sing a jutalom…* című kiseposza Fábri Géza megzenésítésében. Üveghegy Kiadó. Százhalombatta.

Bodnár Ildikó

Új, újabb, legújabb

Napjaink magyar szókincsének szótárairól

Szakállasok
szegény szavak,
rózsa, remény,
erkölcs, erény.

De van köztük
szakálltalan
fickó, kinél
borotva van.

A cucc, szia,
kaja, pia,
mind újdonsült
atyánkfia…
(Weöres Sándor: Szavak, 1984.
Elhagyott versek 2013: 492.)

A szavak gyűjtéséről – egyes szám első személyben

Napjaink magyar szókincse egyre gazdagabbá válik; az új elemek bemutatása szótárak sorában történik, de *a gyarapodás ütemével lépést tartani* szinte *lehetetlen*. Az új szókincsről készült különböző leírásoknak, legfőképpen a megjelent szótáraknak az áttekintését feladatul kitűzve első lépésként magam is gyűjtőmunkába kezdtem. A *Nők Lapja* című hetilapunk két, csak nemrég megjelent számának hasábjain kezdtem gyűjteni az új, esetleg *szótárakba még be sem került* szavakat.

A 2026. március 11-i szám legelején, a *Beköszöntő* címében leltem rá az első „újszó-jelöltre": *paraszociális*, ez még háromszor fordult itt elő (Papp 2026: 3). A szó a témáról írott cikkben is négyszer jelent meg (Szigeti 2026: 45–6). Egyéb „újszógyanús" alakulatok ugyanebből a szövegből: *médiaformátum, médiafüggés*, továbbá a cikknek három – rendkívüli hosszúsága miatt akár *szószörnyszülötteknek* is nevezhető – szava: a *mesterségesintelligencia-platform* és a *mesterségesintelligencia-karakter* (34-34 karakterrel, 12, illetve 13 szótaggal), továbbá a leghosszabb a *mesterségesintelligencia-beszélgetőpartner* (43 karakterrel, 16 szótaggal). Ezek valószínűleg majd *AI*-, illetve *MI*- előtaggal fognak a szótárakba kerülni.

A cikkben többször is feltűnő *influenszer* szó a már régebben szótározott szavak között van, így megtaláljuk – igaz, még *influencer* helyesírással – Minya Károly 2019-es *Új szavak III*. című kötetében (Minya 2019). A jelen cikkbeli származékok:

AI-influenszer, *MI-influenszer* ott még nem szerepelnek. Új szókapcsolat a *virtuális kötődés* is, bár a *virtuális valóság*, sőt *virtuálisvalóság-tervező* az *Új szavak IV.* kötetben már olvasható (Minya 2026). Egyetlen cikkben rögtön nyolc új szó!

A következő Nők Lapja-számból több cikket végigolvasva egész sor neologizmust találtam. Az elsőben nyolcat, köztük ezeket: *énpozicionálás, igazi bónusz, túlgondol, FOMO* (Bus 2026: 16–8). Közülük szótárakban kettőre rábukkantam. A *bónusz* lelőhelye (Minya 2014), a *FOMO* betűszóé pedig (Minya 2026) szótára volt. A következő oldalakon újabb tíz neologizmust leltem, közülük itt négyet mutatok be: *a földelés technikája* (*grounding* avagy *earthing*) (jelentésében teljesen megújítva a szó az anyaföld közvetlen megtapasztalására utal, pl. a fűben, földön való mezítláb járással), a *gondolatspirál*, a *traumafeldolgozás* és a *visszahorgonyoz a jelenbe* szavakat és kifejezéseket (Jónap 2026: 20–1). Majd – a *Z generáció vásárlási szokásairól* írottban – tizennégy új szóra leltem (Sándor 2026: 20–1). Íme, közülük is néhány: *impulzusvásálás, technológiai aszkézis*, *doom spending,* azaz *világvége-költekezés*, a termék *élőben is működő „vibe”-ja* (hangulata, kisugárzása). Tehát már a legelső próbálkozásaim sikerrel jártak, rábukkantam sok új, a nálunk megjelent *új szavak szótáraiba* zömmel még be nem vonult szóra, kifejezésre. Az új szavak felderítésével, tudatos „feltérképezésével” komolyabban foglalkozók nyilván az internetet is bevonják a keresésbe, én ezt most nem akartam. De a gyűjtés egy szótár elkészítésének még csak a legelső lépése…

A következőkben a már elkészült, akár hosszabb ideje is bárkinek a rendelkezésére álló szótárakról szeretnék írni, utalva szóanyaguk jellemzőire és a feldolgozás sajátosságaira. Ugyanitt szólok különféle szógyűjteményekről, szógyűjtésekről és több, a neologizmusokat elemző tanulmánykötetről is.

Szótárak, tanulmánykötetek a gyorsan változó szókincs bemutatására

A magyar szókincs legújabb kori története a kérdéssel foglalkozó szakemberek, de az olvasók érdeklődőbb rétegei szerint is a rendszerváltáskor kezdődött. Ez a tény megfogalmazódik már a szótárak, tanulmányok, tanulmánykötetek címében is, az ott olvasható *rendszerváltás nyelve* vagy a *mai/modern kori nyelvújítás* kifejezésekben, illetve az *új* jelző gyakori és kiemelt használata által.

1. ***Új szavak, új jelentések 1997-ből*** a címe a legkorábbi idetartozó munkának (Kiss–Pusztai 1999). „Ez a gyűjtemény adattár és nem szótár” – olvashatjuk az előszóban. Az ábécérendben felsorakoztatott 2000 körüli szó és kifejezés esetében a „lelőhely”, azaz a sajtótermék neve és megjelenésének időpontja – esetleg a gyűjtőre való utalással – és egy akár hosszabb terjedelmű példamondat, csupán ennyi található a legtöbb szóalak (címszó) után. Egyetlen példa:

> **látványfodrász** (Nők Lapja [GK], 34. 32)
> Amíg a technikai személyzet előkészül a lámpákkal, háttérrel, Krizsán Győző *látványfodrász* már dolgozik Piroska frizuráján.

A könyvet lapozva az egyik leggyakoribb akkori szókezdetnek az *euro-* tűnik, húsz ilyen szó is sorakozik egymás után. A jelentése ekkor még nem az uniós pénznem, a *hosszú ó*-val írott *euró* (de ld.: *eurocent*), hanem maga az *Európai Unió*; ma a hasonló összetételekben sokszor az *EU-* előtag áll. Néhány a szavak közül: *euroblabla, euroérett, eurofitt, eurointegráció, eurokrata, eurokonform* és *európánik* – s mindezek jóval az Unióhoz való csatlakozásunk előtt! A kiadványt a Tinta Könyvkiadó jelentette meg. A szótár függelékében szemügyre véve az összetételi közbülső és utótagok listáját, abban a *kártya* utótaggal alkotottak tűnnek a leggyakoribbaknak, a *bankkártyá*tól a *zarándokkártyá*ig mintegy húsz ilyen összetételre lelhetünk rá (i. m. 167–82).

2–3. ***Divatszavak*** címmel látott napvilágot 2008-ban egy 222 „újszerű szót és szójelentést" tartalmazó „szótárszerű válogatás", ahogyan a szerző, Molnár Csikós László nevezte a könyvét. Az új szavak ábécérendben először az első oldalakon sorakoznak (Molnár Csikós 2008: 5–7). Az *adathalászat*tól a *nyelvmentor*on és a *pézsé*n át a *zsírégető*ig olvashatók korunk szavai. Ennek a gyűjteménynek jó pár évvel később, 2021-ben a folytatása is megjelent, ***Újabb divatszavak*** címmel, még további 200 szót tartalmazóan, az *agymenés*től a *zsebbarát*ig és a *zseníliadrót*ig. Az új szavak kérdéseiről „rendszeresen cikkeztem az Újvidéken megjelenő *Magyar Szó* napilap *Kilátó* című kulturális mellékletének *Szófigyelő* rovatában" – olvashatjuk a második kötet előszavában (Molnár Csikós 2021: 9). Itt szócikket nem idézek, hiszen mindegyikük leginkább egy teljes oldal terjedelmű, azaz nem igazán szótári szócikkek, hanem valóságos cikkek kerültek az oldalakra. Mindkét könyv a Tinta Könyvkiadó *Az ékesszólás kiskönyvtára* sorozatának darabja, a kilencedik és a hetvenötödik kötete.

4. A ***Szlengszótár****,* amelyet Parapatics Andrea állított össze, szintén egyfajta új szavak szótára, a Tinta Könyvkiadónak még 2008-ban megjelent igen népszerű kiadványa volt. A 2000 szlengszót és -kifejezést felvonultató munka ugyancsak *Az ékesszólás kiskönyvtára* sorozat része, annak hatodik kötete. A kötet hosszabb, a *szleng* jellegzetességeit ismertető előszóval indul (Parapatics 2008: 7–12). A címszó mellett legelőször a gyakoriság jelzésére használt rombusz(oka)t találjuk meg. Egy darab sötét rombusz (♦) a szónak a világhálón mutatkozó alacsony, ezer alatti találatára, a három már a magas, 10 000 fölötti gyakoriságára utal. Második információként rövidítést találunk a stiláris jellemzők kifejezésére, majd következik a szófajra, sőt sok igénél a vonzatra való utalás: **becsábít**: ♦ i <vkit>. A szlengkifejezések egyre inkább részei napjaink szókincsének; mindenképpen új elemek a nyelvben. Egyúttal azonban a leghamarább elavuló részt is jelentik. Amikor egy ilyen, eredetileg csak a beavatottaknak érthető szó jelentése az egész beszélőközösség tudomására jut, már nem alkalmas titkok őrzésére. Előbb-utóbb kikopnak a használatból.

Két szócikk a kötetből:

lónyál: ♦ PEJ. *fn* 'üdítőital' *Kérsz valami lónyálat, vagy jó lesz az ásványvíz is?*

hepp: ♦♦♦ *fn* ’mánia, berögzült szokás’ *Az új angoltanárnak az a heppje, hogy minden óra elején szódogát írat.*

5. Pályázatokon összegyűlt szóanyag a *Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma* által indított könyvsorozat köteteiben is publikálásra került. Igen sok neologizmust és színvonalas tanulmányokat is találunk napjaink magyar nyelvéről a tizenhárom szerzőtől írásokat közlő, ***Új jelenségek a magyar nyelvben*** című, 2004-es kiadványban. Németh Ervin gyűjtésében olvassuk a nem megfejthetetlen, de magyarázandó *diszkópestis és plázatinédzser* szavakat, amelyek az ún. *jelentéstömörítő összetételek* szép példái (Németh 2004: 140; 143). Ahogyan az eddig felsorolt kötetek, így ez utóbbi sorozat is a Tinta Könyvkiadó jóvoltából került a könyvespolcokra.

Hosszú évek óta komoly szógyűjtések zajlanak, e tevékenységbe a fiatalokat is bevonva. Anyanyelvi pályázatoknak lett a témája pl. napjaink diáknyelvének, megújuló sportnyelvének a bemutatása. Több diáknyelvi szótár is megjelent az elmúlt években, szintén új szókincset felvonultatva, de ezekre – speciális voltuk miatt – nem terjesztettem ki a vizsgálataimat. Tény: a szótárak, szógyűjtemények nem kevés szavát középiskolások és egyetemista diákok s nemegyszer magyartanárok küldték be. Itt egyetlen névként emelem ki dr. Holczer Józsefét, volt piarista szerzetes papét, egykori magyartanárét, akiről többek között *A nyelvművelő piarista* címen olvasható írás az interneten (URL1).

6–9. ***Tanulmánykötetek*** sora jelent meg 2005 és 2011 között legújabb szavainkról Minya Károlytól. A tanár úr a Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének intézetigazgató főiskolai tanára, aki a következő munkáiban írt változó anyanyelvünkről: a 2003-ban megjelent *Mai magyar nyelvújítás* című művében, a 2005-ös *Rendszerváltás – normaváltás*. *A magyar nyelvművelés története, elvei és vitái 1989-től napjainkig* című munkájában, majd pedig a 2011-ben megjelent, *Mai magyar nyelvújítás: szókészletünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltástól az ezredfordulóig* címet viselő tanulmánykötetben. Ugyancsak 2011-es a szerzőnek a *Változó szókincsünk – A neologizmusok több szempontú vizsgálata* című kötete.

10. Hasonló témakörű nyelvészeti munka a *Nyelvtudományi Értekezések* sorozatban, annak 165. számaként publikált, Sólyom Réka által írott kötet, melynek címe: ***A mai magyar neologizmusok szemantikája***. A kötetet 2019-ben adta ki az Akadémiai Kiadó.

11–14. ***Új szavak I–IV***. Időközben Minya Károly elkészült a várt szótárral is, mégpedig négy részletben. Az *Új szavak I*. még 2007-ben jelent meg, és a rendszerváltást követő mintegy másfél évtized számos neologizmusát, összesen 1250 új szavát tartalmazta. Az *Új szavak II*. hét évvel később, 2014-ben 800 új szavunkat gyűjtötte egybe. A harmadik kötet 2019-ben 850 szóval került a könyvesboltok polcaira. Az olvasókhoz a legutóbb, 2026 elején eljutott negyedik kötet szavaival kereken 3000-re nőtt

a szerző által bemutatott neologizmusok száma. Ezek is – a legtöbb felsorolt kötethez hasonlóan – a Tinta Könyvkiadó kiadványai, az egyes részek *Az ékesszólás kiskönyvtára* sorozat 3., 32., 63. és 98. számú darabjaként kerültek az olvasókhoz. Sok érdekes új szó és kifejezés bukkan fel az *Új szavak I–IV*. köteteiben: *bungee-jumping, kockul, liszthiszti, vadplakát, zsírharcos – zsírkirály – zsírkutya*. Az első szótári kötet előszava utal az ilyen jellegű szótárakat már jóval korábban is kibocsátó oxfordi és cambridge-i kiadók tevékenységére (Minya 2007: 7). (Az interneten *All of the Words of the Year* címen az angol nyelvről 36 évre visszamenőleg találunk ilyen listákat [URL2]).

A kötetekben a szótári szócikkek kialakításának ismert szabályai érvényesülnek, mint azt az egyik fent idézett szó példája is szemlélteti. Itt is van utalás a gyakoriságra, és szinte mindegyik szónál egy dőlt szedésű nyelvészeti szakszóval jelzi a szótáríró a szó létrejöttének a módját is. A szófaj mindig, és a legtöbbször a stílusárnyalat megjelölése is szerepel a szócikkfejben.

kockul ♦♦ IGE *szóképzés* Biz

Sokat ül a számítógép előtt.
A *kockul* ige a számítógép szögletes formájára utalhat.

15. ***Új szavak, kifejezések – A rendszerváltás kisszótára (1990–2015) – Nem szótározott szavak tárháza*** – ezt a címet és alcímet viseli Balázs Géza 2016-os szótára. Balázs Géza nyelvész, egyetemi tanár, a Színház- és Filmművészeti Egyetem Németh Antal Drámaelméleti Intézet és a Doktori Iskola vezetője, munkáinak igen tekintélyes része – legyen szó az 1990-es éveknek vagy napjainknak sok-sok írásáról – anyanyelvünkhöz kapcsolódik.

A szótárra térve: ez a tetszetős kiállítású, ám kis terjedelme ellenére igen gazdag szókincsű szótár „mintegy 2000 új magyar szót” tartalmaz. Ami a külső megjelenését illeti, az IKU-TÁR-sorozat 2. darabjaként megjelent szótárnak a címlapján – szótáraknál egészen szokatlan módon – egy fénykép, rajta egy régimódi bútorzatú szoba egyik sarka látható, könyvekkel zsúfolt könyvespolccal, könyvekkel, füzetekkel borított íróasztallal, távolabb régi típusú kávéfőzővel. Mint a 4. oldal információjából kiderül: a kép a csöngei Weöres Sándor Emlékmúzeumban készült, és a költő egykori dolgozószobáját ábrázolja; a fotót a szerző készítette. Így kapcsolódik össze itt elválaszthatatlanul az irodalom, a művészet és a nyelv(észet), ahogyan ez egyébként a szerző pályáján is történik (ld. Balázs Géza *A művészet és a nyelv születése*, illetve *Szélárnyékban – Művészetkritikai írások* című köteteit.)

A szótárból három szócikket is kiválasztottam bemutatásra. Ezek sorát nem véletlenül kezdem egy, az új szavak szótározóit nemegyszer komoly dilemma elé állító fogalommal: vajon *szótárérett-e* a bemutatásra szánt nyelvi elem. Az *arcfrissítés* a talán korábban már megvolt kozmetikai jelentése mellé jelentésbővüléssel egy újabbat kapott; a *boltkóros*t pedig egyszerűen a játékossága miatt választottam ki.

1. **szótárérett** – az egyszeri-egyedi használatból kikerült, szélesebb körben elterjedt, szótározásra jogosult szó vagy szólás jelzője. Pl. Az *Új szavak, kifejezések* rovatban elsősorban szótárérett szavakat és szólásokat közlünk.
2. **arcfrissítés** – új, ismeretlen „arc" (személy) bevezetése a nyilvánosságban. Az Erving Goffman-i szociálpszichológiai dramaturgiai modell arcmunka, arcvédelem, arctámadás szókészletéből származó kifejezés.
3. **boltkóros** – (bűntudattal kísért) szenvedélyes (mániákus) vásárló. A holdkóros mintájára alkotott szellemes neologizmus. Pl. A boltkóros folyton csak vásárol … (PN, 2011. dec. 19.) ☺

A szótár használata egyszerű: a keresett címszó, amely lehet egy-egy újonnan alkotott (*érzékenyítés, jókodik*), avagy új jelentést kapott (*arc, pörög*) magyar szó, de lehet idegen szó (*keccsöl, (keccsel)*), adott esetben rövidítés is (*app*), vastagon szedve áll. A gondolatjel után következik a magyar szavak, szókapcsolatok esetén az értelmezés – az idegen szavaknál ezt sokszor a zárójelbe tett kiejtés, mozaikszavak esetében a betűk értelmének megadása még megelőzi –, majd egy rövid, a használatra vonatkozó megjegyzés következik. Sokszor találunk a szócikkben példát, teljes példamondatot, avagy egy *L. még* megjegyzést, ami szintén az értelmezést segíti. Indokolt esetben utalás van a szó keletkezésére, esetleg az etimológiájára. Az alkalmazott emotikon vagy más jel jelentése: ☺ – különösen találó, érdekes szó, kifejezés; ☼ – a szó magyarítási javaslata, pl. a wellness után: szépségközpont; Ø – nincs újabb adat (2009). Magam a ☺ jelet sűrűbben alkalmaztam volna, pl. az *ekéz*, a *pénzedike* vagy a *pöszmöke* szavak után is.

16–19. Nem hagyhatók ki a szemléből a Balázs Géza szerkesztette ***Jelentés a magyar nyelvről*** címen ötévente megjelentetett, igen színvonalas, anyanyelvünk aktuális helyzetét áttekintő sorozat kötetei sem, mindegyikben több oldal terjedelmű *szótári részszel*. A kötetek – a 2000–2005, a 2006–2010, a 2010–2015 és a 2016–2020 időszakról szóló beszámolók és tanulmányok mellett – jelentetik meg az öt-öt egymást követő év új szavait is. Az alábbiakban a 2016-ban megjelent kötetből idézem egy, a témánk szempontjából igen érdekes, a nyelvi divatokról szóló írásnak néhány szavát: *hajaz valakire/valamire, felülértékel, alulértékel, egyfajta, kihívás, országos szinten, valahol*. Nem vadonatúj szavak, de divatos voltuk kétségtelen (H. Tóth 2016a: 97). A kiadványok szótári részében az *Édes Anyanyelvünk* folyóirat hasábjain több évtizede folyó gyűjtőmunka anyaga jelenik meg, ezt a megjegyzést mind a kötetben, mind a folyóiratban olvashatjuk. Itt a szógyűjtemény a 225–47. oldalon található, olyan szavakkal és kifejezésekkel is, mint *agybadugó, agydugó* ('fülhallgató'), *agyféket kap* ('leblokkol'), *csopibuli* ('csoportbuli') és *gyernőtt* ('családban maradó felnőtt férfi', a *mamahotel* örökös lakója). (Ezek a szavak már megtalálhatók a fentebb említett szótárban, a Balázs 2016b oldalain is).

20. Balázs Gézának és Minya Károlynak az utóbbi években a *Magyar Nyelvőr* hasábjain megjelent *Új szavak, új kifejezések* című sorozata sem maradhat említés nélkül; a folyóirat fellapozott számában tíz új szó, kifejezés található, közülük kettő, az *infodémia* és az *ügyfélkapuzárási pánik* igen ötletesen él ismert szavak összerántásával, összeolvasztásával (Balázs–Minya 2025: 95–6).

Az angol szavak magas aránya mai nyelvünkben

A rendszerváltást követően nem csupán a társadalmi-gazdasági-politikai rendszerhez kapcsolódó szavak változtak meg, cserélődtek le szükségszerűen és igen nagy részben, hanem a korszakban tapasztalható, a világ felé való nyitásának, de az általános fejlődésnek is a következményeként a tudományok, a technika és a technológia, a művészet, valamint a hétköznapi életünk területén is mind több új szó, szókapcsolat jelent meg. Az új fogalmakra, akár intézményekre a nyelvünkből hiányzó szavakat eleinte az idegen – legfőképpen angol – szavak átvételével pótoltuk. Az utóbbi évtizedekben tehát a nyelvünkbe igen nagyszámú, leginkább angol (amerikai) eredetű szó került be, amelyeknek beilleszkedését naponta követhetjük, például helyesírásuknak a magyar kiejtéshez való alkalmazkodásában, avagy fordításaik tanulmányozása útján. Átvételüket követően sokszor a jelentésbővülésüket tapasztaljuk. A helyesírás gyors megváltozása figyelhető meg a már idézett *influencer ~ influenszer* kettős esetében.

Az *Új szavak III*. kötetének bevezetőjében az „elmagyarosodás" többlépcsős folyamatán vezet végig Minya Károly. Az internetes keresőben a *meghackel* 465-ször, a *meghekkel* 881-szer fordul elő, olvassuk. A változás négy ütemben zajlott a következőképpen: először csupán az informatika nyelvében előfordulva: 1. a *hacker* angol főnévből lesz az *-l* képzős „magyar" ige, a *hackel* ige; 2. megjelenik a *meghackel* igekötős ige, majd 3. a már a kiejtést tükröző írásmódú *meghekke*l igekötős ige. A 4. állomást az jelenti, hogy később már nem csupán számítástechnikai műszóként lép fel az ige, hanem általánosabb – igen gyakran politikai – jelentést kapva, ld. pl.: „egy rendezvényt meghekkelni". Felmerült a kiinduló *hacker* szónak a magyarra fordítása *webmetszőként*, de az nem terjedt el (Minya 2019: 9).

Az angol nyelvnek ez a nagy hatása igen sok más nyelvben is jól érzékelhető, és konkrét angol szavak százait érinti. Bekerülésük az anyanyelvünkbe – eredeti formában, de egyre gyakrabban elmagyarosodott helyesírással vagy éppen lefordított szerkezeteikkel – mai szókincsünk egyik igen fontos gyarapítójának tekinthető. A bemutatott szótárakat lapozva ízelítőt kaphat bárki az élő nyelvről, annak gazdagságáról, nemegyszer humoráról, ezért úgy gondolom, nem kell rettegni a jövőben sem a magyarban megjelenő angol szavaktól, hiszen nyelvünk minden korban épült és gazdagodott az idegen szavak átvételével. S ez így történik napjainkban is.

Számítógéphez kapcsolódó szótárak

Szakszótárak feldolgozását nem tartom a tanulmány feladatának, csupán a teljesség kedvéért említek két számítástechnikai-informatikai szótárat. A fent említett angol szóbeáramlásnak egyik elsődleges forrásaként lehet tekinteni a területre. Kiemelkedőnek bizonyult, és a sokszorosára növekedett az informatika szókincse, amely különösen a 2010-es évektől olyan önálló szakszótárakba került, mint Bódi Zoltán 2010-es *Infoszótár*a (Tinta Könyvkiadó) és Veszelszki Ágnes 2012-ben nyomtatásban megjelent *Netszótár*a (ELTE Eötvös Kiadó). A számítógépen egyebek között *Az internethez kapcsolódó szavak és kifejezések szótára* című oldalt (URL3), és az *Internet – Alapfogalmak* című online szótár (URL4) szócikkeit találjuk meg, hogy többet ne említsek az itteni gazdag kínálatból.

A két nyomtatott szótár igencsak eltérő célkitűzésére és közönségére utalhat az egyes magyarázatok mélysége és terjedelme, így a *link* szócikkének egy oldalnál is hosszabb voltával az előbbi szótár lapjain (Bódi 2010: 122) szembeállítható a másik szótár alig néhány soros szócikke (Veszelszki 2012: 218). Az említett szótárakban, szójegyzékekben jelentkezett először a szókincsbe beáramló angol szavak sokasága. Az angolnyelv-tudás kezdetektől alapvető feltétele is az eredményes informatikusi munkának. Az online szótárak előnye a mondhatni végtelen bővíthetőség, szakadatlan korszerűsítés lehetősége. Ugyanakkor a 2010-ben, 2014-ben kiadott két nyomtatott szótár anyaga részben – a rendkívül gyors fejlődés következtében – mára már el is avult, míg az újabb (az utóbbi 10-15 évben keletkezett) kifejezéseket hiába is keresnénk bennük. Mivel a területnek nem vagyok szakértője, e szótárak tanulmányozását, értékelését inkább az érintettekre bízom.

Befejező gondolatok

Az új szavak és kifejezések szótárainak létrehozói, megjelentetői csak elismerést érdemelnek. Már az új szavak gyűjtése is sok figyelmet, türelmet igénylő munka, ami után a szavak feldolgozása következik. Ez nemcsak biztos anyanyelvi, de ezenfelül nem kevés lexikológiai és lexikográfiai ismeretet is megkövetel, és ugyancsak időigényes vállalkozás. Vannak, lehetnek olyan szerzők, akik szakmai irányítás híján, magukat a szótárírás területének szakértőivé kiművelve tették le munkájukat az olvasó asztalára.

Mint számtalan más szótárnak, úgy az új szavak szótárainak a kiadásában is a Kiss Gábor vezette *Tinta Könyvkiadó* jár az élen. A *magyar nyelvet a legnagyobb hungarikumnak tartó* kiadó évtizedek óta tekinti legfőbb céljának a magyar nyelvhez kapcsolódó, különböző egynyelvű, de akár újfajta kétnyelvű szótárak életre hívását, megjelentetését is. Számos, korábban nálunk nem ismert szótártípus (ellentétszótár, kollokációs szótárak) innen került a magyar könyvpiacra.

Ám anyanyelvünk új szavaival kapcsolatban nemcsak a lelkiismeretes szerzőknek, gondos szerkesztőknek és magyar szótárak kiadását kötelességüknek tartó elhivatott

és áldozatkész kiadóknak vannak feladatai, de van, lenne, lehetne például a Magyar Tudományos Akadémiának is, ahol működik szótárakkal foglalkozó testület. A közelmúltban megjelent igen értékes könyv – *Az élő Akadémia kétszáz éve – A nyelvtudomány és az MTA* című, éppen ezeroldalas kötet – mutatja be az Akadémia két évszázados működését a magyar nyelv terén, sok szó esik benne a szótárakról is. Méltán szólnak büszkén a múltidéző sorok az alakuló Akadémia szótárkiadói tevékenységéről a *Gyűjtések – gyűjtemények – szótárak* című, Ittzés Nóra írta fejezetben (Ittzés 2025: 101–36). Igen alapos a hat akadémiai szótárat összevető, *Az akadémiai szótárak* című rész is. „A magyar nyelv – mint minden nyelv – tudományos leírásának legfontosabb formája a szótár" – írja az összevetést bevezető részben a kötet főszerkesztője (Tolcsvai Nagy 2025: 223). Tudjuk, hogy a *Nagyszótár* munkálatai töretlenül folynak, de annak címszavai 1772-től 2010-ig terjednek; mi lesz hát a legújabb szavakkal? A nyelvi újdonságokra való töretlen figyelést nem csupán a régmúltra, a nyelvújítás évtizedeire gondolom érvényesnek, hanem a mára is. Hiszen a fő akadémiai tevékenységek között ez is megfogalmazódik; a magyar nyelv gondozásáról, értékeinek megőrzéséről írott s a feladatokat kijelölő pontok között ott áll ez is: „(iv) a történeti és a kortárs élő nyelvi adatok gyűjtése és archiválása" (15). Nagyon sokak számára ez ma is még szótárakban elérhetően kellene megvalósuljon. Ám nem csak *A magyar nyelv nagyszótár*ára igaz a fejezet záró mondata: „Hogy […] ezek a gyűjtemények eredményt teremjenek […] a magyar nyelvtudomány és a tudománypolitika közös felelőssége" (Ittzés 2025: 133).

Szakirodalom

Balázs Géza 2016a. *Új szavak, kifejezések – A rendszerváltás kisszótára (1990–2015) – Nem szótározott szavak tárháza.* IKU–Inter Nonprofit Kft. Budapest.

Balázs Géza 2016b. *Jelentés a magyar nyelvről – Új szavak, kifejezések.* IKU–Inter Nonprofit Kft. Budapest.

Balázs Géza – Grétsy László (szerk.) 2004. *Új jelenségek a magyar nyelvben*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Balázs Géza – Minya Károly 2025. Új szavak, kifejezések. *Magyar Nyelvőr* 295–6.

Bódi Zoltán 2010. *Infoszótár.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.

H. Tóth Tibor 2016. A nyelvi divatokról. In: Balázs Géza 2016b. *Jelentés a magyar nyelvről – Új szavak, kifejezések.* IKU–Inter Nonprofit Kft. Budapest. 95–8.

Ittzés Nóra 2025. Gyűjtések – gyűjtemények – szótárak. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Az élő Akadémia kétszáz éve – A nyelvtudomány és az MTA*. MTA–ELTE HTK. Budapest. 101–36.

Kiss Gábor – Pusztai Ferenc 1999. *Új szavak, új jelentések 1997-ből*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Minya Károly 2007. *Új szavak I. Nyelvünk 1250 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.

Minya Károly 2014. *Új szavak II*. *Nyelvünk 800 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.
Minya Károly 2019. *Új szavak III*. *Nyelvünk 850 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.
Minya Károly 2019. *Új szavak IV*. *Nyelvünk 600 új szava értelmezésekkel és példamondatokkal.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.
Molnár Csikós László 2008. *Divatszavak. 222 újszerű szó és szójelentés magyarázata példákkal.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.
Molnár Csikós László 2021. *Újabb divatszavak. 200 újszerű szó és szójelentés magyarázata példákkal*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
Németh Ervin 2004. Új jelentéstömörítő szóösszetételek az újságírás nyelvében. In: Balázs Géza – Grétsy László (szerk.): *Új jelenségek a magyar nyelvben*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 133–46.
Parapatics Andrea 2008. *Szlengszótár. A mai magyar szleng 2000 szava és kifejezése fogalomköri szinonimamutatóval*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
Tolcsvai Nagy Gábor 2025. Az akadémiai szótárak. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Az élő Akadémia kétszáz éve – A nyelvtudomány és az MTA*. MTA–ELTE HTK. Budapest. 223–376.
Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2025. *Az élő Akadémia kétszáz éve – A nyelvtudomány és az MTA*. MTA–ELTE HTK. Budapest.
Veszelszki Ágnes 2012. *Netszótár. @-tól a zukbergnetig*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.

URL1. Holzer József, a nyelvművelő piarista. https://montazsmagazin.hu/a-nyelvmvel-piarista/
URL2. https://americandialect.org/woty/all-of-the-words-of-the-year-1990-to- present/
URL3. https://kantora.hu/?p=227),
URL4. https://infojegyzet.hu/internet/alapfogalmak/)

A tanulmányozott *Nők Lapja*-cikkek:

Papp Diána: Paranormális lenne a paraszociális? *Nők Lapja* 2026/11. 3.
Szigeti Hajni. Bemutatom az új barátomat. *Nők Lapja* 2026/11. 45–6.
Bus István 2026. Szulák Andrea – Én a saját intézményem vagyok. *Nők Lapja* 2026/12. 16–8.
Jónap Rita 2026. Itt és most – Két lábbal a talajon. A földelés technikája. *Nők Lapja* 2026/12. 20–1.
Sándor Heléna 2026. Generációk a tükör előtt. *Nők Lapja* 2026/12. 36–7.

Deák-Sárosi László

Égő kommunista propagandafilmek füstje és lángja

Szigethy Gábor *Filmtűznéző* című könyvéről

A kommunista filmgyártás 1945 és 1962 között, de később is azzal kínlódott, hogy hihetően adjon el hazug helyzeteket és hamis karaktereket. Hangsúlyozom, hogy hazánkban nem csupán kommunista és nem kommunista között létezik törésvonal. A pártállami filmes propaganda ki nem mondott tételmondata, hogy bármilyen társadalmi, gazdasági, politikai, történelmi problémáról lehet beszélni, csak a felelősök az egyének, az emberek, a nemzet legyenek. A modernista trükköket majd felderítik és leleplezik mások.

Szigethy Gábor megkérdőjelezhetetlen és elévülhetetlen érdeme, hogy kíméletlen és igazságos kritika alá vonta az úgynevezett szocialista korszak, abból is az 1945–1976 közötti időszak főbb ideologikus kommunista filmjeit, és esztétikai, illetve etikai szempontból is értékelte azokat az alkotásokat, amelyek kisebb vagy nagyobb mértékben, esetleg teljesen szembementek a pártállam művelődéspolitikai irányelveivel. A könyve hiányossága az, hogy nem tudta értelmezni az 1960-as évek elejétől-közepétől hazánkban is megjelenő filmtörténeti modernizmus eszmei, tartalmi és formanyelvi elemeit, azok manipulatív hatását, illetve a teljes korszakban meg-megnyilvánuló magyarellenességet. Mentségére legyen mondva, Szigethy elsősorban színháztörténész, és az ő szakmájában is klasszikus, konzervatív irányt képvisel, a filmeket saját bevallása szerint „csak" nézőként értékeli, így talán érthető, hogy nem foglalkozott a filmek modernista trükkjeivel.

Nehéz dolgom van, mert rendkívül értékes kritikagyűjteményt kell ismertetnem, és külön kell választanom azokat az írásokat, amelyeknél a kimaradt szempontok miatt kissé félrecsúszott a szerző értelmezése. A hiányosságokat semmiképp sem akarom hibaként említeni, mert megvannak az okai. A megközelítésem kiegészítő jellegű. A 47 kritika döntő többségével – mintegy kétharmadával – teljes mértékben egyetértek, és a filmek központi állításának meghatározásában csak néhány esetben kell vitába szállnom.

Mi is volt jellemző a játékfilmekre és az értelmezésükre 1945 után, az első, nagyjából két évtizedben? Amíg a filmkészítésben nem jelentkezett a modernizmus, az új hullám és a különböző néven, neveken említett irányzataik hatása, addig a hazai fikciós filmek klasszikus, hagyományos, nyílt elbeszéléstechnikát és dramaturgiát alkalmaztak. Az egész estés fikciós filmeknek már műfaji jellegükből és terjedelmükből következően nem a közönség összezavarása volt a céljuk, legalábbis dramaturgiailag,

hanem a gondolatok, eszmék, hangulatok minél érzékletesebb és hatékonyabb átadása. Az ekkor készült filmeknek alapvetően követhető volt a cselekményvezetésük, a dramaturgiai szerkezetük; valós és valószerű karaktereket mutattak be lélektanilag realista helyzetekben és módon.

A kétélű humor

A kommunista filmgyártás azonban 1945 és 1962 között, de később is azzal kínlódott, hogy hihetően adjon el hazug helyzeteket és hamis karaktereket. Ezt nyílt, közlékeny és klasszikus dramaturgiával nem lehetett megoldani. Alig akadt néhány „komoly" film, amelyekben nem vált volna nyomban nyilvánvalóvá a hamis és a propagandisztikus szándék. A korai időszakban egyedül a humor volt az a mesélési mód, amellyel lehetett kissé maszatolni, ködösíteni, nem egyértelmű kijelentéseket tenni, és meggyőző érveléseket eszközölni nem valós tényekről. A *Beszterce ostromá*val (1948) például nem is sikerült. Szigethy szerint is hiába írták bele Mikszáth Kálmán adaptált regényének a történetébe a „feudalizmus és a korai, kizsákmányoló kapitalizmus" bírálatát, ez szerinte sem sikerült hatékonyan (34 – az oldalszámok az elemzett könyvre vonatkoznak), és inkább a múlt humoros, de mégis szemléletes, hangulatos megidézése történt, kiváló karakterekkel és színészi játékokkal. Az elvtársak nem is voltak teljesen elégedettek a filmmel: újravágták, megrövidítették, de a pártállami kritikusok még így sem voltak mind elragadtatva tőle.

A *Mágnás Miska* (1949) kedvéért már erőteljesebben és feltűnőbben lett átírva Szirmai Albert 1916-os operettje, és a humor ellenére a karakterek már annyira elrajzoltak voltak, hogy nem maradtak hitelesek: „A *Mágnás Miska* hamisítatlan szocialista-realista giccs" (36). Itt a humor a megrendelői, propagandisztikus szándéknak kedvezett. A nézők kritika nélkül befogadták a propagandisztikus giccset (41). Ez a film lett minden idők legnézettebb magyar filmje, ami már a bemutatása évében közel tízmillió nézőt vonzott a moziba. Még legalább ugyanennyien látták később, illetve a televízióban. A nézők ma is betegre röhögik magukat a poénokon, amelyeket célzatosan írtak bele, hogy a közönség megkedvelje az egyébként lehetetlen, képtelen Mágnás Miska „elvtársat".

Az önleleplező szocialista-realista stílus

Amit a filmkészítés humor nélkül tálalt, szocialista-realista stílusban, annak már nem örült a közönség, bár jobb híján mintegy tíz évig azokat is megnézték. Ha egy film a valóság tükrözésének szándékával és annak stíluseszközeivel áll elő, mint a *Szabóné* (1949), abban nyomban lelepleződik a hazugság: „Minden másképp van – és ebben a szocialista filmkatyvaszban is minden másképp van, mint a valóságban" (44). Hiába a realista, sőt valós helyszínek a filmgyári díszletek helyett, a történet és a karakterek hamissága lelepleződik: „Igazi gyárban, igazi munkások között, igazi színészek, filmes

szakemberek gyártják a hazug marxista selejtet" (45). Az elvtársak – köztük a népművelési, vagyis a propagandaminiszter Révai József – azt hitték, hogy a dramaturgiával van baj, nem a hamis mondanivalóval, és megcenzúrázták, részben újraforgatták a filmet, de ez sem segített rajta, összegezi a tanulságokat Szigethy: „Révai elvtárs hiába őrjöngött, az elkészült – átdolgozott, újraírt, újraforgatott – film maradt, ami volt: beteg ló, szocialista-realista fércmű: gátlástalan hazudozás, országpusztító ostobaság, minden ember értékén átgázoló erkölcstelenség" (47).

A megtévesztő modernizmus, a marxizmus korszerű művészetelméleti utódja

Az első kritika, amelyben kissé elhomályosodik a szerző éleslátása, az az *Oldás és kötés*é (1963), az egyik első hazai modernista, új hullámos filmé. A hivatalos kritika zavarban volt, nem is értékelte pozitívan, inkább azt tette szóvá, hogy a film az ellentéte Lengyel József feldolgozott novellájának, ami egy hagyományos elbeszélési módban megfelelt volna a művelődéspolitikai irányelveknek. A film inkább az ellenzéki (és nem ellenzéki) értelmiségnek tetszett, és sokan ma is értékesnek tartják. Sajnos nem veszik észre, hogy a mélyebb jelentésrétegben a modernizmus eszmeisége találkozik a kommunizmus szándékával, és azt valósítja meg. Szigethy még így vélekedik: „Már 1963-ban sem lehetett felfedezni a filmben egyetlen olyan jelenetet, amely a szocializmus építését szolgálja" (231). Pedig a „múltat végképp eltörölni" jelmondata és programja egybecsengett a modernizmus folyton erőszakosan megújuló, a korábbi paradigmákat és értékeket automatikusan elvető gyakorlatával.

Elsőre úgy tűnik, hogy az *Oldás és kötés* a hagyomány, a hagyomány tisztelete és elfogadása mellett érvel – lásd az idősebb, tapasztalt orvost, akire szakmailag felnéz, és a falun élő apát, akikre emberileg rácsodálkozik a fiatal orvos, Jámbor Ambrus: Latinovits Zoltán –, de a film nyilvánvalóvá teszi, hogy a hagyomány folytathatatlan. Amikor a fiatal orvos visszafelé tart a fővárosba az apjától, a rádión a *Cantata profana* népballada szövegének részletét hallgatja Bartók Béla hangján. A szarvassá vált fiúk története ebben, a csúsztatottan módosult kontextusban azt jelenti, hogy a szarvasok, a fiúk az agancsaik miatt már sohasem tudnak betérni az apjuk ajtaján, nem tudnak inni emberi edényekből. A hagyomány folytathatatlan, a múlt végképp el van törölve a modernség okán, ürügyén is. A hagyomány folytathatatlansága ugyanis a modernizmus egyik fő tartalmi-eszmei üzenete. Annyi különbség azért megfigyelhető az egyes művek között, hogy van, amelyik film kevesebb-több nosztalgiával tekint vissza az előző, organikusabb világra, mások már szenvtelenebbül. Egy kevés nosztalgia azért még megvan az *Oldás és kötés*ben a falun élő apa miatt, de a múlt lezárását a film szimbolikusan, de egyértelműen jelzi. Miközben 1962-ben még nem volt annyira visszafordíthatatlan a romboló modernizálódás, azért még sokat kellett küzdenie a Kádár-káderekneknek, a politikusoknak és az olyan művészeknek, mint Jancsó Miklós, a film rendezője, illetve Hernádi Gyula, a film dramaturgja vagy forgatókönyvírója.

Kis adalék a filmtörténeti modernizmus hazai megjelenéséhez. Kenyeres Zoltán professzor, volt tanárom mesélte nekünk egy általam szervezett filmklubos beszélgetésen, hogy az 1960-as és 1970-es években a humán értelmiségiek a cikkeikben, könyveikben az elvárásnak megfelelően Marxot idézték, de titokban már Heideggert olvasták. Az egzisztencializmus, a pesszimista filozófia volt a divat, ami látens módon meg is jelent az irodalmi és a filmes alkotásokban. Például Karinthy Frigyes *Utazás a koponyám körül* regényének Révész György rendezte 1970-es feldolgozásában a történet nem a tenger háttérképével ér véget, mint a könyvben, hanem egy sivatagra emlékeztető homokbányában, az égbolt látványa nélkül. (Szigethy ezt a filmet nem elemzi a könyvében, de a példa szemléletes, ezért idéznem kell.) Karinthy már a saját korában is „régimódi" volt, mert régebbi, optimista filozófiai műveket olvasott ahelyett, hogy Schopenhauert, Mainländert, Nietzschét és Heideggert bújta volna, mint a kortársai, például Kosztolányi Dezső. Bezzeg Révész már „korszerű" volt 1970-ben a pesszimista hangulatú záróképpel. Az *Oldás és kötés*, illetve az *Utazás a koponyám körül* példái azt igazolják, hogy a marxizmusból a „múltat végképp eltörölni" jelmondatát a modernizmus, a pesszimista egzisztencialista művészetelmélet vette át „korszerű", divatos módon, amit nem is vett észre sok néző, de ítész sem. Amit nem tudott eladni a marxizmus és a pártállami demagógia, azt eladta az egzisztencializmus művészi és szalonképes módon.

A nem elemzett magyarellenesség-tematika

Amivel még nem tudott vagy nem akart mit kezdeni Szigethy – ahogy említettem – a magyarellenesség. Még a korai, hagyományos elbeszéléstechnikájú, nem modernista filmek esetében sem. Nézzünk egy példát, a *Budapesti tavasz*t (1955). A kommunista propagandát a szerző itt sem kíméli: „Népünk nem a filmben látható jóságos, mindenkire mosolygó, a lakosságot a háború gyötrelmeitől együttérzően, életüket kockáztatva-áldozva megkímélő szovjet katonákra emlékezett. Elzabrált órák, kirabolt raktárak, könyvtárak, múzeumok, megerőszakolt lányok, asszonyok, Szibériából vissza nem térő, malenkij robotra elhajtott szerencsétlenek... felszabadulás..." (128). Azt a szerző szóvá teszi, és joggal, hogy a szovjet megszállás 1945-ben nem felszabadítás volt, mint ahogyan azt a tizedik évfordulóra készült film mutatja, állítja. Ám, hogy van egy másik törésvonal a társadalomban és a politikában, a nemzeti és a nemzetiségi, azt csak közvetve érzékelteti, de nem foglal egyértelműen állást ebben a kérdésben. Sőt azt, hogyha valaki a korban felismerte a problémát, az elvtársak nyakába varrja.

Szigethy egy „üresfejű elvtársat" idéz közvetve Gervai András *Fedőneve szocializmus* (2011) című könyvéből: „Az internacionalista, hazaárulásra mindenkor hajlandó magyar elvtársak legszívesebben egy másik jelenetet hagytak volna ki a filmből. […] [Akik szerint] a *Budapesti tavasz* a fasizmus disznóságait és gyalázatosságait csak a faji gyűlöletre szűkíti le, ami nincs jó hatással. Itt a hitleri és a magyar fasizmus

leleplezéséről kellene filmet csinálni" (129). Tehát a filmben tematizálva van a „faji gyűlölet", magyarok és nem magyarok szembenállása. A kommunizmus kapcsán kellene erről a problémáról is beszélni, de ez ma is tabutéma. Amiről és akiről nem szabad beszélni, az bírja (aktuálisan is) a hatalmat, akár formálisan, akár informálisan. Annyit azért kénytelen vagyok itt megjegyezni, hogy a nyilasok általi kivégzések mértéke, jellege, a művészetben és a filmekben való feldolgozása többszörösen eltúlzott, ismerve a tényeket és a budapesti polgári lakosság zsidómentő akcióit; míg például a Lenin-fiúk 1919-es vérengzéseit vagy akár a trianoni veszteségeket még egyetlenegy játékfim sem dolgozta fel. A Duna-parti cipők városi legendáját a *Budapesti tavasz* teremtette meg. A szerző idézi Gordon Zsuzsa színésznőnek a forgatásról tett visszaemlékezéseit, és hogy a cipőket később a filmgyári kellékcipők alapján mintázta meg Pauer Gyula. Ezt a „faji ellentétet" Szigethy abban a kontextusban idézi, hogy „a Duna-parti jelenetet a bolsevik nagyurak nem vágták ki a filmből, a szerelmi jelenetbe viszont belevágtak" (131). A filmes szakma mindezen anomáliák ellenére – szovjet felszabadítás, Duna-parti cipők – a filmet „klasszikusnak" tartja még ma is; műsorra tűzték a 2024. évi Budapesti Klasszikus Filmmaratonon. Igaz, roppant csekély nézői érdeklődés mellett. Az emlékművet pedig 2016-ban a világ második legjobb köztéri szobrának választották.

A Filmtűznéző *főbb jellemzői*

A könyvnek értéke a világos esztétikai és etikai hozzáállás. A szerző arányosan, pontosan, dokumentálva elemzi a filmeket, és a klasszikus dramaturgiák esetében nem téved. Mivel ő színháztörténészként jól ismeri a karaktereket, a színészeket, a színészvezetést, nyomban észreveszi, ha hamisítás történt. Azt is észreveszi, mikor értékes és időtálló a történet, a szerep. Kivéve a modernista beütésű filmeknél vagy a magyar–nem magyar szembenállásnál. A könyve egészében bizonyíték arra, hogy a modernizmus – néhány átmeneti és adekvát módon önreflexív, önkritikus darabjától eltekintve – a klasszikus dramaturgia „elrontásából", sugalmazásából él, és akarva vagy akaratlanul is manipulál. Általában nem jóra. A modernista filmek többsége antipszichologikus és szimbolikus. A pártállam hagyta belépni és be is vetette a modernkedőket az ideológiai harcba a maga oldalán. 1963 után már nemcsak a humor volt az, amivel lehetett komolyabb következmények nélkül ideologizálni vagy a bátrabb alkotók részéről kiszólni, hanem a művészkedés is. Ennek azonban voltak hiányosságai, mert a nagyon modernkedő filmet – egy-két kivétellel – a nézők nem értékelték, és ha igen, akkor nagyon félreérthették.

Szigethy a filmek többségét a bemutatásuk idején látta, és a könyv megírásakor újranézte. Megőrizte a benyomásait és az emlékeit évtizedek múltán is, és összevetette a maival. Értékes e két horizontnak az összeolvasztása. Számos kritikából idéz, ami tágítja a filmek értelmezésének a kontextusát. Minthogy sok színészt és filmes szak-

embert is ismer, ismert, első kézből tudott idézni anekdotákat, de dokumentumokat is. Nem titok, hogy színészcsaládban él, a felesége Gábor Júlia, Gábor Miklós és Ruttkai Éva közös gyermeke. Ennek megfelelően egyes Gábor- és Ruttkai-filmekkel részletesebben foglalkozik, ami a filmtörténetírás nyeresége. Több, saját tulajdonú, máshol nem látható fényképet közöl a jeles színészekről. Csak sajnálni lehet, hogy Gábor és Ruttkai közös filmjéről, az *Éjfélkor*ról (1957) nem írt, vagy Ruttkai legparádésabb filmszerepéről, a *Butaságom történet*éről (1965), de hátha a színésznőről írt monográfiában ezt majd pótolja. A könyv így is remek, átfogó képet ad az 1945 és 1976 közötti időszakról.

Szigethy tömören és érzékletesen jellemezi a színészeket és a szerepeket. Tanítani lehet, mint ahogy ő tanított is hosszú éveken keresztül bölcsésznövendékeket és leendő színészeket, rendezőket. Egy szemléletes példa a könyvből: „Az író Mikszáth Kálmán ezerféle embert teremtett regényeiben. A forgatókönyvíró Háy Gyula számára kétféle ember létezik: haladó és reakciós. A filmben – a rendező Keleti Márton segítségével – a császárnéból dekoltázsára gőgös kocsmárosnét farag, a ravasz, okos Metternichből hajbókoló, gülüszemű kismalacot, a jezsuita páterből szemforgató, grimaszoló bohócot" (Haladó *Különös házasság*, 1951, 63.) A színészi játékot hasonlóan érzékletesen sorolja: „minden, a mai mozinéző álmában élő múlt idő a szépségesen hideg, jobb sorsra méltó, boldogtalan Tímea – Béres Ilona, a semmirekellő, mihaszna, ármányos lelkű, csavaros eszű Krisztyán Tódor – Latinovits Zoltán, a minden porcikájában érzékien vonzó, bűvölően bájos, szerelmes Noémi – Pécsi Ildikó..." (Szürke jelenben ragyogó múlt idő: *Az aranyember* 1962: 218.) Az idézetekből az is kiderül, hogy menynyire értékeli a jó irodalmi műveket és a jó irodalmi feldolgozásokat is.

Mindenképp elismeréssel kell említenem a szerző értékítéleteit és a bátorságát, hogy mindezt le tudta és akarta írni 2025-ben. Nem teketóriázik, ha véleményt kell formálnia valamely színészről, filmes szakemberről, kritikusról vagy akár politikusról. A kemény szavak ellenére a kritikája megmarad szalonképesnek. Nem fukar a dicséretekkel és a feddésekkel sem. Azt sem rejti véka alá, ha szerinte egy film kifejezetten történelemhamisító. Néhány példa:

- „Filmszakíró sületlensége 1978-ban: „A Független Kisgazdapárt vállalkozása, a *Könnyű múzsa* túlságosan könnyűnek bizonyult" (Betiltott Könnyű múzsa 1947: 22).
- „Békeffy István szellemes, tehetséges, okos ember volt. Tudta: *Dalolva szép az élet*. Csak azt kell dalolni, amit a hatalom fütyül." (Szocreál tévhit: *Dalolva szép az élet* 1950: 54).
- „Régi film, színes film, hazug film" (Haladó *Különös házasság* 1951: 60).
- „Keleti Márton éleseszű filmcsináló szakember a három botcsinálta író silány szövegét átadta »fazonírozásra« két tehetséges, szakiparos forgatókönyvírónak. Nóti Károly és Békeffi István tisztes fizetésért tette a dolgát: kiötlöttek mókás

párbeszédeket, kitaláltak rengeteg, egy-egy pillanatra feltűnő figurát...” (Munkára, harcra kész *Civil a pályán* 1952: 69).
- „Újkori történelmünk keserű, szomorú éve, 1952: hatvanéves lett a kis kopasz gazember, és a születésnapját ünnepelve a kommunista országpusztító előtt a fél ország térdreborult” (Csodabazár *Állami áruház* 1953: 74).
- „Tanulság örök időkre: a múlt eltörlése a múlt meghamisításával kezdődik.” (Győztünk! *Föltámadott a tenger* 1953, 99.)
- „Az író Goda Gábor szószátyár, végenincs filmkritikája szemellenzős, korlátolt ostobaság – mint maga a film: zavaros szerkezetű, ömlengően patetikusm az akkori mindennapi élet hamis, hazug képet festő bolsevik giccsparádé. Az író szerint a „legszentebb” téma a párt.” (*Különös ismertetőjel*: téveszmehősök 1955: 137).

Éles szemmel vette észre a kiszólásokat is:

- „Nagy színész, hívő ember, szülőföldjéhez ragaszkodó magyar [Somlay Artúr öngyilkossági] halála előtt figyelmeztette az ittmaradókat, akik 1951-ben még nem tudták, hogy „rosszul vannak informálva” (Haladó *Különös házasság* 1951: 67).
- „elképzelhetetlen, hogy a rendező Fehér Imre nem hallotta, hogy a színész [Latinovits Zoltán] milyen mélyről jövő indulattal, őszinte gyűlölettel, keserűséggel, utálattal ejti ki azt a két szót: a „szocializmus építését” (Álom, álom, édes álom: *Gyalog a mennyországba* 1959: 209).
- „Isten veled, édes életünk” – énekli Sennyei Vera” (*Egy szerelem három* [eltűnt] éjszakája 1967: 267). – Amivel a színésznő elsiratta a számukra kedves, 1945 előtti polgári világot is.

A magyarsemleges és a magyarellenes nézőpont

A magyarsemleges nézőpont biztosan nem véletlen, mert keretbe foglalja a könyvet. Egy olyan filmnek az értelmezésével kezdődik, amelyet 1944-ben forgatott Hamza D. Ákos, de 1946-ban mutatták be: *Egy fiúnak a fele*. A nyilasoknak nem tetszett a film, és betiltották, a kommunisták elővették, majd elsüllyesztették (8). A semlegesség közvetlenül a háború után korszerű volt, és jól jött az akkor még koalíciós, de már a hatalomátvételre készülő kommunistáknak is. A film egyébként irodalmi adaptáció, Mikszáth Kálmán elbeszélése nyomán készült. Nincs is baj vele, csak kissé túlgondolták, ha nem is annyira a rendező, de az ítészek, és köztük ma is: Szigethy. A film arról szól, hogy egy földbirtokos család sajátjaként nevel a magáé mellett egy talált gyereket, és később meg sem tudják különböztetni, melyik a saját vérük, és melyik nem az. „Minden ember egyenlő” – mondja a filmben a kapucinus szerzetes, aki a gyereket megtalálja, és a nevelőszülőknek ajánlja. Ez így van, és ahogy Mikszáth írta, biztosan,

csak a kommunizmus egyenlőségeszme árnyékában más jelentést nyer. Amikor épp a magyar többség lesz sokkal kevésbé egyenlő, és lehet kollektív bűnösséggel is vádolni – lásd például a *Budapesti tavasz*t (1955) és a *Szegénylegények*et (1966), és minthogy ezek „klasszikusnak" vannak kinevezve, a kommunista múlt korrekt átértékelésében nem jeleskedő filmes szakma.

A könyv aztán *Az ötödik pecsét* (1976) elemzésével végződik. Ebben a filmben és az elemzésben is megjelenik a magyarsemleges szempont, bár közvetettebben, mint az *Egy fiúnak a fele* című̈ben. Sőt, a magyarellenes szempont is megjelenik. Szigethy azt ugyan jól látja, hogy a kritikusok se a bemutató után, se később nem tudták jól értelmezni a szakrális, keresztény címet (344–6). Ugyanakkor a szerzőt nem zavarja, hogy az áldozati alak, a Krisztus-figura, akit a szabadulásért a fogvatartottaknak meg kell(ene) pofozniuk, az egy kommunista, akit a nyilasok kínoznak. Az sem, hogy a nyilasuralom a szuverenitását elvesztett Magyarország rövid diktatúraidőszaka, amiért máig a magyarokat okolják. A történet nem általános és nem semleges példázat, hanem legfeljebb általánosítható annak néhány tanulsága, miközben megmarad az eredeti, a konkrét történet is. A szerző írja: „a filmrendező Fábri Zolán tanúságtétele: fasizmus, bolsevizmus, nyilasuralom, proletárdiktatúra – egykutya" (Tanúságtétel: *Az ötödik pecsét* 1976: 349–50). Lehet, hogy a bolsevizmus és a proletárdiktatúra egy kutya, de csak a konkrét nyilasuralomból tovább gondolva. Egyébként Magyarországon nem volt fasizmus a nyilasuralom előtt, ezt csak utólag, a kommunisták terjesztették el, és van, aki a fogalmat ma is – akár meggondolatlanságból – tovább használja.

Bár *Az ötödik pecsét*et magam is az egyik legjobb hazai filmnek tartom, a modellalkotás, a lélekábrázolás tökéletes benne, azért nem mennék el amellett, hogy a filmben a kétfajta mártíromság szembeállítása nem szerencsés. Egyik a fizikai mártíromság, a halál, a másik Gyuriczáé, aki a megvetés lelki terhét vállalja, és szembeszegül a Biblia tanúságtételre vonatkozó útmutatásával azért, hogy az árva gyerekeket tudja gondozni. A konkrét esetben Gyuricza erkölcsileg a többiek fölött áll, de nem azért, mert ő egy jobb és igazabb mártíromságot választ, hanem azért, mert a többiek – épp ez a néhány filmbéli társa – gyengébb és kevésbé erkölcsös ember. Lehetnének ugyanolyan erkölcsösek is, mint ő, és egyben a fizikai mártíromságot választják, főleg akkor, ha épp nincsenek saját és nevelt gyerekeik, akiket gondozniuk, védeniük kell. El lehet raktározni *Az ötödik pecsét* tanulságát, de nem szabad a konkrét példa alapján végleg eldobni a fizikai, a halált vállaló mártíromság példáját sem. Sokan nem is választhattak a kettő közül, lásd például az 1956 utáni megtorlásokat, mert a választás lehetősége is csak ennek a kis társaságnak adatott meg a film történetében. A fizikai mártíromság is egy önfeláldozást feltételező magatartás, ami erőt adhat az életben maradottaknak, ahogy adott is számtalan esetben a történelem során.

Három, nem modernista, nem bonyolult elbeszéléstechnikájú film esetén vizsgálom még a könyv kapcsán az értelmezés magyar szempontjának elmaradását. Az egyik a *Hideg napok* (1966). A film az 1942-es újvidéki razzia és vérengzés történetét

dolgozza fel Cseres Tibor azonos című regénye alapján, amelynek civil áldozatai is voltak, köztük délvidéki zsidók is, akik a razzia során nem tudták igazolni a személyazonosságukat. A rendező mintha nem venne tudomást a korabeli háborús helyzetről és alapvetően a szerb partizánok ellen szervezett megtorlásról, egy semlegesnek tűnő, de valójában idegen nézőpontot vesz fel. Követtek-e el bűnt a magyar tisztek? A jog szerint igen, és a korszakban és a régióban páratlan módon hazai bíróság ítélte el őket. A magyar tisztek túlkapásaival kapcsolatban a rendező nem volt megértő, és érzéketlen maradt a több mint tízszer annyi, 35-40 ezer délvidéki magyar civil áldozat iránt, akik nem sokkal később Tito megtorló akcióiban vesztették az életüket. Róluk nem forgatott filmet Kovács András. Az írónak, Cseresnek azonban volt bűntudata és felelősségtudata, mert jóval később megírta a *Vérbosszú Bácskában* (1991) című dokumentumregényét. Játékfilm abból sem készült azóta sem, csak egy elfelejtett dokumentumfilm.

A fentiekről említést sem tesz Szigethy a *Hideg napok* elemzésében. Inkább megpróbálja megmagyarázni, hogy a film miért szól az akkori jelenről: mintha 1966-ban köszöntöttek volna be a hideg napok, a kommunizmus hideg napjai. Nyilván minden hatalomról és erőszakról a kortárs kádári diktatúra juthatott az akkori néző eszébe, de azért a film tényszerűen és elsősorban csak 1942-ről szól, és nem lehet mindent kommunista és nem kommunista szembenállással megmagyarázni. „Ha a filmrendező szerint az emberi problémák 1966-ban hazánkban sok vonatkozásban ugyanazok, mint Újvidéken 1942-ben, akkor ez azt jelenti, hogy 1966-ban is hideg napok vannak hazánkban. […] de 1966-ban a moziban minden nézőt azzal a kérdéssel szembesített a film: 1956. október 23. és november 4. után, a szocializmus építésének nevezett hideg napok idején el tudnak-e számolni becsületesen mindennapi magatartásával, cselekedetével és azok következményeivel?" (Mikor vannak *Hideg napok?* 1966: 255). Ha ez az utalás mai, aktuális kiszólás, akkor például Kovács András (1925–2017) filmrendező haláláig nem számolt el a filmpolitikai és a rendezői munkásságával. Ő 1951-től 1957-ig a dramaturgiai osztály vezetője volt, később is befolyásos filmfőiskolai oktató és filmrendező. Az ő irányítása alatt készültek azok a vonalas, hazug, történelemhamisító filmek, amelyeket okkal és joggal szapul Szigethy a könyvében.

Mint magyarellenes csúsztatás a *Hideg napok*kal nem egy súlycsoportba tartozik az *Isten hozta, őrnagy úr!* (1969), de mindenképp említésre érdemes. A film arról szól, hogy egy, a második világháborús fronton összeomlott őrnagyot vendégül látnak Tóték abban a reményben, hogy az őrnagy pártfogója lesz a fronton maradt fiuknak. A fiuk meghalt, de ezt ők nem tudják, az őrnagy pedig lelkileg és fizikailag terrorizálja a családot, mire a végén a család is leszámol vele. A film pacifizmusa érthető és elfogadható, viszont a mikéntje már kevésbé. Méltatlanul negatívan mutatja be a magyar honvédséget és a tiszteket, a magyar 2. hadsereget, akik a hazát szolgálták és védték, még akkor is, ha német érdekből a keleti frontra vezényelték őket. Íróinknak, Móricz Zsigmondtól Balázs Józsefig és Örkény Istvánig kedvenc témája volt, hogy a frontról

hazatérő katona összeomlik, megbolondul, netán öngyilkos lesz. Miközben például az apai nagyapám és számos bajtársa végigharcolta az első világháborút; ő 36 hónapot töltött a fronton, számos kitüntetéssel, a végén még sérülten is; aztán a végén leszerelt, megnősült, és felnevelt tisztességben hét gyereket meg még két unokát.

Ez a valós narratíva vagy hasonló összehasonlítási alap nyomokban sem jelenik meg Fábri Zoltán filmjében és Szigethy értelmezésében. A probléma az elemző szerint csak annyi, hogy Örkény filmnovelláját és Fábri filmtervét a hatóságok nem értették, és csak azután lett belőle film, miután színműként és kisregényként sikeres lett. „Hivatalos vélemény a filmtervről: »ostoba, hihetetlen, irreális hülyeség.« A forgatást a hatóságok nem engedélyezték" (306). Mi van, ha akkor épp a cenzornak volt igaza, és a nézőknek nem? A nézőknek a történetet az abszurd humor adta el. Örkény se mindig reformkommunista vagy antikommunista volt, mert 1951-ben saját regényéből írta a *Becsület és dicsőség* rendkívül vonalas munkaverseny- és szabotázsfilm forgatókönyvét és a II. pártkongresszus szövegeit. 1956-ban a reformkommunistákkal tartott, amiért 1963-ig tiltólistán volt, majd nagy író lett. Örkény kétségkívül jó író volt, Fábri pedig jó filmrendező, Örkény még együtt is raboskodott magyarokkal a szovjet hadifogságban, de mégsem értette meg őket. Az *Isten hozta, őrnagy úr!* és a szerző általi elemzése igazolja, hogy nem csupán kommunista és nem kommunista vonalon vannak törésvonalak a hazai társadalomban.

Még mindig a humor okán idéznem kell a könyv értelmezését a *Volt egyszer egy család* (1972) című filmről, amit Révész György rendezett a nagy háború utáni időszakról, a kommün idejéről. A burleszk- és vígjátékszerű film Szigethy szerint sem idézi meg hitelesen a korszakot, sőt a korabeli, nyilván „megbízható" újságíró szerint sem: „A kritikus szerint azonban ebből a szórakoztató burleszkből tökéletesen hiányzik a történelmi hitelesség, a valósághű korrajz" (334). Humorral azonban mindent és bármit el lehet adni. A szerző a következőkkel magyarázza azt, hogy még ma is nézhető a film: „Mi, tisztességes átlagnézők 1972-ben és 2025-ben utáltuk, utáljuk a kommunistákat és a darutollasokat. Ezért volt nagy sikere a moziban a kommunistákból és a darutollasokból egyaránt bohócot csináló filmnek. Ma is ezért érdemes megnézni" (335).

Hát, nem mindenki egyformán vagy nem egyaránt utálja a kommunistákat és a darutollasokat. Például én sem. A csendőrök az alapításuktól a szervezet megszüntetéséig, 1881 és 1945 között a vidék becsületes és hatékony rendfenntartói voltak. Őket csak a II. világháború idején, a vidéki zsidók deportálásában játszott szerepükért támadják. Ami pedig nem ok, hogy a magyarság egyik jelképeként a csendőröket örök időkre a szégyenpadra ültetve mutogatják, emlegetik filmekben, cikkekben. Aki pedig nem utálja őket, az Szigethy mondata szerint nem tisztességes. Továbbra is azt hangsúlyozom, hogy hazánkban nem csupán kommunista és nem kommunista között létezik törésvonal. Mint a könyv tanulsága mutatja, ez 2025-ben is áll.

Kommunista propagandafilmek, betiltott filmek, időtálló alkotások

Szigethy könyve terjedelmének nagy részét az említett kategóriájú filmek értelmezése teszi ki. Épp ezekre az elemzésekre nem térek ki részletesen, hiszen egyetértek a tartalmukkal, minden olvasó számára jó szívvel ajánlom. Az említetteken kívül felhívom a figyelmet a *Kis Katalin házassága* (1950), az *Első fecskék* (153), az *Egy pikoló világos* (1955), *Az élet hídja* (1956), a *Két vallomás* (1957), a *Gyalog a mennyországba* (1959), a *Kertes házak utcája* (1963), a *Tiltott terület* (1969) és a *Történelmi magánügyek* (1970) című ideologikus, munkaverseny- és szabotázs-, illetve szocialista-realista filmek bírálatára.

Ezek mind jogos és találó kritikák. Mindössze három észrevételem van. Az egyik az, hogy a szerző joggal bírálja a kommunista legfelsőbb vezetés cenzorként való megnyilvánulásának prűdségét és álszentségét. Ha Ruttkai Éva kétrészes fürdőruhája miatt (*Egy pikoló világos*) vagy Törőcsik Mari meztelen válla miatt (*Gyalog a mennyországba*) kivágtak jeleneteket Révai József utasítására, az esztétikai és filmtörténeti veszteség (valóban így van, legyen); de ha mondjuk egy film Bara Margit szépségére és karakterére épít (*Kertes házak utcája*), akkor az már „szocialista, realista pornó" (220–6). Nem gondolom, hogy Szigethy a színésznők okán lenne elfogult, hanem itt sem veszi észre az 1963-ban már eszmeileg részben megjelenő modernista hatást. Valóban, a *Kertes házak utcája* alapvetően „elrettentően rossz, fárasztóan unalmas, ügyetlenül hazug film" (220). Ahogyan indokolja is, a férfi karakterek miatt, akik nincsenek is következetesnek megírva. Mégis szerintem ők a következetlenségeikkel együtt is az 1960-as évek elejének-közepének következetlen figurái, és Panni, a nő egy korai, az akkori viszonyok között okkal-joggal önállóságra törekvő, még megérthető mértékben rokonszenves feminista típus. És szép. A másik észrevételem a szerző a *Tiltott terület* (1969) című film értelmezésére vonatkozik. Szigethy joggal teszi fel a kérdést: „Szóval ki a felelős – a filmben és a valóságban – a múlt század hatvanas éveiben megtörtént, sokmilliós kárt okozó gyári tűzvészért? Miről szól Gábor Pál elsőfilmes rendező 1969-ben bemutatott filmje 2025-ben?" (298). Hogy ki a felelős, az nem derül ki, és lehet, hogy a valóságban sem derült ki, de a film bemutat egy, a pártállami hatalom által kitalált, irányított kommunikációs technikát. A kibeszélést és a szelephatást ellenőrző kommunikációban lehet beszélni, filmet is forgatni a társadalmi, gazdasági, történelmi, politikai problémákról; de jobb esetben a történetből nem tudni meg, hogy ki a felelős; rosszabb esetben szinte észrevétlenül minden rá van tolva egy egyénre, az emberekre, a nemzetre. Itt a pártállami csúsztatás enyhébb változatát látjuk, és a szerző kiötlött egy lehetséges pozitív értelmezést: „Gábor Pál alkotása azért volt fontos és igaz film, mert akik akkor látták, azoknak arról mesélt a népi demokráciának álcázott, múltat megragadó, jelent megnyomorító, jövőt pusztító proletárdiktatúrában, mit kell tennie, hogyan kell helytállnia, hasznosan élnie a tisztességes, családjuk és hazájuk sorsáért – a jövőért aggódó, cselekedni akaró embernek" (299). Szép és jó gondolat, de ez már inkább egy túlságosan nyitott kérdésre adott szubjektív válasz.

Hogy mennyire modernista vagy csak kommunista propagandisztikus dokumentum-játékfilm például a *Petőfi '73* (1973), azt csak egy hosszabb elemzés végén állapítanám meg. Most csak annyira vállalkozom, hogy e helyen idézek Szigethytől három érvényes következtetést, és három olyat, amilyet megtehetett volna, de nem tett meg. Találóan foglalja össze, hogy „az 1973. január 11-én bemutatott színes, történelmi kalandfilm – Petőfi '73 – a proletárdiktatúra alapú, szocialista társadalmat építő népi demokratikus Magyarország emberi, társadalmi, politikai csődtömegének »művészi« sűrítménye" (336); hogy a film a Forradalmi Ifjúsági Napok (március 15. március 21., április 4.) filmre komponálása (337); és hogy a valóságos fiatal Vasvári Pál nem hitellenes, csak egyházellenes volt (340). Szigethy azonban észre sem veszi, hogy az 1848-as 12 pontot meg sem említik, és hogy a forradalmár Petőfi pisztollyal lelövi a népnemzeti, Bocskai-sapkás, árvalányhajas Petőfit! Abszurd humor? Illetve azt, hogy a filmben megjelenik a pártállami filmes propaganda máshol ki nem mondott tételmondata, ami tömören az, hogy bármilyen társadalmi, gazdasági, politikai, történelmi problémáról lehet beszélni, csak a felelősök az egyének, az emberek, a nemzet legyenek. A forgatás szünetében felvett beszélgetésben egy fiú mondja, hogy ő hisz a forradalomban, a szocializmusban, a kommunizmusban, de hogy ezek nem lettek a gyakorlatban sikeresek, arról maguk az emberek tehetnek, köztük ő maga is. Ha ezt a forgatókönyv a tizenéves fiú szájába adta, akkor durva propagandisztikus üzenet; ha pedig nem adta, akkor az agymosás korábbi próbálkozásai már elérték a céljukat.

A szerző a betiltott filmek közül méltán értékeli a következőket: *Ének a búzamezőkről* (1947), *Könnyű múzsa* (1947), *Keserű igazság* (1956), *A nagyrozsdási eset* (1957), mindegyik fontos korabeli tényekkel és az évtizedekkel később történt bemutatók tapasztalataival kiegészítve. Éles szemmel észreveszi azokat a filmeket is, amelyek a rendszeren belül, de mégis a művelődéspolitikai irányelveken kívül vagy azok ellenében művészi és etikai értékeket képviselnek. Az említetteken kívül néhány cím, többségük irodalmi adaptáció, amelyeket el is lehetett volna rontani, de mégsem sikerült, vagy legalábbis nem egészen: *Rákóczi hadnagya* (1954), *Liliomfi* (1954), *Pacsirta* (164), *Sodrásban* (1964), *Aranysárkány* (1866), *Egy szerelem három éjszakája* (1968).

A modernizmus ködfoltjai és mozaikjai

Elérkeztünk az utolsó és egyben legproblematikusabb filmkategóriához. A modernizmusról, illetve az *Oldás és kötés*ről (1963) már volt szó a fentiekben, de még néhány példával be szeretném mutatni ennek a filmtípusnak az értelmezési nehézségeit. A rossz szándékú és hatékony becsapásnak a legjellegzetesebb darabja a Jancsó Miklós által rendezett *Szegénylegények* (1966). Olyan időszakban készült, az 1960-as évek közepén, amikor a hagyományos dramaturgiájú film és a propagandisztikus üzenet együttesen már nem érte el a célját, mert amikor megpróbálták, akkor kilógott a lóláb,

és legfeljebb humorral, szatírával lehetett elég hatékonyan csúsztatni. De volt egy film, a *Szegénylegények*, aminek a pártállami szándéka telibe talált a komoly, komor, drámai jellege ellenére. Átmeneti film volt a dramatikus-epikus és a szimbolikus, a pszichologikus és az antipszichologikus filmtípus között. Olyan mesteri átverés, amely nem csupán a nézőket tévesztette meg, bár az se semmi, hanem a szakembereket is. A filmnek nyilvánvalóan az volt a célja a pártállam részéről, hogy jó, beszéljenek csak a filmesek és a nézők az 1848 utáni megtorlásokról, és értsék csak azt az 1956 utáni leszámolásokra, de a trükkösen felépített film azt fogja sugallani és állítani, hogy ezt a leszámolást ti, az emberek, a magyar nemzet tettétek a motivációktól, az ötlettől a kidolgozásig és a gyakorlati kivitelezésig. A film azt meséli el, hogy Ráday Gedeon a kiegyezés után, 1869 és 1872 között a magyar kormány utasítására csellel, kínzással kiválogatta az előzetes fogvatartásban lévő, köztörvényes bűncselekményekkel gyanúsítottak közül azokat, akik harcoltak 1848–1849-ben, és átadta őket a császáriaknak a megtorlás végett. Ráday a történelmi tények és a történetírás szerint nem tett ilyet. A *Szegénylegények* másik fő állítása, ami az előző, egyébként hamis történelmi alapra épül (a kiszolgáltatás), hogy a 48-asokkal való leszámolást a teljes magyar nemzet jelképes képviselői végzik, vagyis kollektív nemzeti önelárulás történt a szegedi várbörtönben. Ez teljes képtelenség és rosszindulatú sugalmazás, állítás, de sok jó szándékú néző mégis elhitte, részben a kiváló esztétikai tálalás miatt. Vagy meg sem értette, csak az utolsó három percet fogta fel, hogy „valakik", tán a császáriak rászedik a szegény 48-as betyárokat.

A „modernista" csúsztatás az, hogy egyes, leglényegesebb információkat a film nem nyíltan, hagyományos és klasszikus dramaturgiával mesél el, hanem szimbólumok által sugalmaz. Azzal, hogy mindenki magyar a leszámoló gépezetben a magyar kormánytól Ráday biztosig és a vizsgálóbíróig, a karhatalmiakig: huszárság, csendőrség. A rosszak mind antipszichologikusok, nem tudni a valós motivációjukat, és nem valós, hús-vér karakterek, csak a rászedett betyárok azok. A sugalmazás kivitelezése a szimbolikus jelmezeken keresztül történik, így a vizsgálóbírók egyenpalástja alatt a magyar társadalom vezető rétegeinek ruháit viselik, és a fekete, vállpántos jelmez is utal a protestáns lelkészek palástjára. Teljes nemzeti panoráma. A kevesebb több, a sugalmazás hatékonyabb, mint a nyílt kijelentés. A néző évek és évtizedek után is emlékezni fog, legalább a tudatalattijában elraktározva, hogy „ezek mind magyarok". Szégyent fog érezni a hét vizsgálóbíró, az áruló mézeskalácshuszár és a szép, szőke, meztelen nőt halálra vesszőző csendőrség miatt is. Miközben a csendőrség Ráday megbízatása idején, 1869 és 1872 között még nem is létezett, a magyar katonai egységekben pedig nem vesszőztek halálra civileket, csak dezertőröket és árulókat, őket is csak a római, germán, német hadseregekben.

A filmet e helyen nem értelmezem részletesen, mert van három korábbi elemzésem, amelyekben minden felemerülő érvet és ellenérvet megvizsgálok. Ajánlom a kedves olvasó figyelmébe írásaimat (Deák-Sárosi 2016a, 2016b: 185–213, 2026).

Nem áll tehát Szigethy sommás ítélete a filmről, mert az nem az igazságot képviseli: „Bátor volt a film rendezője, mert a nézőket – a moziban éppúgy, mint a kommu-

nista pártközpontban – az igazsággal szembesítette" (247–8). Valójában hazugságot adott el az embereknek modernista, szimbolikus sugalmazással, manipulatív módon.

Mint már említettem, a *Szegénylegények* az elméleti alapjait tekintve átmeneti volt. A történet egy részét, a rászedést epikusan és dramatikusan mesélte el, a negatív szereplők karakterológiáját pedig antipszichologizmussal, szimbólumok által határozta meg. Ez a filmes közlési mód később radikalizálódott, és még inkább elment antipszichologikus irányba. Jancsó Miklósnál a legjellemzőbb módon és legszélsőségesebben. Szigethy a könyvében egy másik Jancsó-filmet is elemez, a *Csend és kiáltás*t (1968). Megállapítja, hogy a cselekménye követhetetlen, nem tudni, hogy ki mit akar, pontosan ki kivel van, a történet és a karakterek kidolgozatlanok. A néző és egyben elemző színháztörténész találkozott a vegytisztán antipszichologikus és szimbolikus filmmel, és nem tudott mit kezdeni vele. Bár megjegyezném, hogy a színházban is van antipszichologikus irányzat, és elég csak Bertold Brecht műveire gondolni. A *Csend és kiáltás*ból Szigethynek csak az „és" kötőszó maradt meg. Pedig a *Csend és kiáltás*nak is van célja, közlendője és jelentése, csak nem nézőbarát módon, hanem szimbolikus sugalmazásokkal teszi meg. Járkálnak benne fel és alá civilek és katonák, jellemzően darutollasok, hogy a néző még jobban megutálja őket; fel-feltűnnek betyárok és parasztok, vörösök és fehérek, hogy csak szívja magába a néző a jelképeket, ha nem unja. Révész a *Volt egyszer egy család*ban a szimbolikus sugalmazások közben gegekkel szórakoztatta a nézőket, és el is érte a célját, mert Szigethy ma is nézhetőnek tartja azt (335). Két poén között meg lehet utálni a „kommunistákat és a darutollasokat is", már annak a nézőnek, aki kapható rá, és aki Szigethy szerint „tisztességes", annak „egyaránt". A humortalan és túl elvont szimbolizmus azonban már hatástalan, legyen bármennyire „modern" és „filozofikus". Csak a *Filmtűznéző* szerzője ezt a jelenséget nem magyarázza meg.

A filmtörténelmi modernizmus, ami hazánkban az 1960-as évek elejétől az 1980-as évek közepéig-végéig tartott, nem minden filmet érintett, és amelyeket érintette, azok sem voltak mindenben rossz szándékúak és manipulatívak. A folytonos megújulás és a kiüresedés érzése azonban korszellem volt, sok filmet, alkotót megérintett különböző mértékig, de volt, aki ezt ki tudta egyensúlyozni, mint például Huszárik Zoltán. A *Szindbád* (1971) a legszebb és a legérettebb példája a modernista filmnek mind eszmeileg, mind formanyelvileg. A felbomlásról szól, a pusztulás szépségéről, és az időt akarja megállítani a halálon túl is, miközben tudja, hogy lehetetlen. Mozaikszerűen és asszociatív technikával mesél, sugalmaz, ábrándozik. A címszereplő, Szindbád mértéktelenül fogyasztja a nőket és az éttermi vacsorákat. Tudja, hogy nincs visszaút, de nosztalgiával tekint az édesanyja egyszerű, nyugodt, harmonikus világára. Ő maga is alkotó, szerző, író, aki önértelmezésével és kritikai önreflexiójával a saját maga bírálatát is megfogalmazza. Nem tud aludni, de halála előtt elmegy egy búcsúba feloldozást nyerni.

A *Szindbád* maga a kettősség, a jó értelemben vett irónia, az a keskeny sáv, ahol minden és a minden ellenkezője is (még) igaz. Az élet halálba sodró habzsolása és

a nyugodt élet utáni nosztalgia. Az időből kiragadott pillanat egy átmeneti korban. Mindezt Szigethy nem részletezi, mert nincs meg neki a film értelmezésének és elemzésének elméleti kulcsa. Képeket, benyomásokat idéz, alkotói és színészi reflexiókat, és ezekkel csak kihámozza a lényeget, mert azt a film, legalábbis hangulatilag mindig hamisítatlanul átadja. Az „átmeneti idők" fogalmat idézi (326), de nem a teljes bordélyházi monológot, ami egyebek mellett a film értelmezésének egyik kulcsát adhatná meg. A kulcsot egy háttértörténetben leli meg. Latinovits Zoltán nem akarta eljátszani ezt a szerepet. Hogy miért, arra a választ a rendező az idézett visszaemlékezésével adja meg: „S ha őt [Latinovits Zoltánt] most faggatnám, talán bevallaná, hogy a szerep mögött egész nemzedékének kórképét és korképét látta" (329). Jól látta Latinovits, és jó, hogy mégis elvállalta a szerepet. A szépség nem minden, a film esztétikája sem minden. Kell az egyenes beszéd, az emberi tartás és a filmeknek az etikai alapozás is. Huszárik a *Szindbád*dal mindkettő mellett érvelt. Féltette, hogy elvesznek, és meg is történt.

Szigethy Gábor *Filmtűznéző* könyve rendkívül fontos és értékes munka. Filmtörténeti jelentőségű. Amit az 1945 és 1976 között bemutatott, általa elemzett filmek értelmezésével és értékelésével kínál, az alapvető tudás kell, hogy legyen az elkövetkező nemzedékek számára. Hogy a modernista filmek lényegét nem mindig látta, hogy a „múltat végképp eltörölni" stafétáját a korszerűség vette át, és a magyar nézőpont fel sem merült benne, attól még a kritikáinak többsége érvényes, időtálló. A modernista trükköket pedig majd felderítik és leleplezik mások. Bízzunk benne, hogy így lesz!

Irodalom

Deák-Sárosi László 2016a. Az „áltörténelmi" Szegénylegények. *Magyar Napló* 28/3: 23–7.

Deák-Sárosi László 2016b. *A szimbolikus-retorikus film – Szőts, Jancsó, Huszárik, Mundruczó, Tarr és a modernizmusok.* Magyar Napló Kiadó. Budapest.

Deák-Sárosi László 2026. Bűntudatipari Szegénylegények. *Nyelvünk és Kultúránk* 1: 71–96.

Szigethy Gábor 2025. *Filmtűznéző – Magyar mozimúlt, 1946–1976.* Kortárs Könyvkiadó Kft. Budapest.

Balázs Géza

Egy barátság utolsó évei – Szilvási Csaba, az utolsó nagy szatmári irodalmár emlékére

Szilvási Csaba 1943-ban Nagyszőlősön született, Nyíregyházán érettségizett, majd Debrecenben magyar–orosz szakos középiskolai tanári diplomát, majd bölcsészdoktori fokozatot is szerzett. 1966–1973 között a tatabányai Péch Antal Bányaipari Aknászképző Technikumban tanított. Ezután visszatért szülőföldjére, Fehérgyarmatra tanítani, majd 1991-ben ismét Tatabányára, a Péch Antal Szakközépiskolába. Nyugdíjazása után egy évig az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékén is tanított oktatásmódszertant.

Szilvási Csaba 2018-ban Tivadarban (kép: Balázs Géza)

Irodalmi tevékenysége a Ludas Matyiban megjelenő humoros versikékkel kezdődött. A hetvenes-nyolcvanas években versei, novellái a Népszabadságban, az Ország-Világban, a Képes Újságban, az Ifjúsági Magazinban és a Magyar Ifjúságban jelentek meg. Emellett a Kelet-Magyarországban, a Szabolcs-szatmár-beregi Szemlében, a Pe-

dagógiai Műhelyben és a megyei sajtóban is sokat publikált. Többször nyert regionális és országos irodalmi, illetve nyelvészeti jellegű pályázatokon. Kitüntetései: Tatabánya Kultúrájáért díj (2002), Magyar Köztársasági Érdemkereszt (2005).

Barátai írják: „Tanítványai rajongással emlegették: Szicsa órái felejthetetlenek voltak, akár magyar irodalmat, akár orosz vagy német nyelvet tanított. Szenvedélye, lelkiismeretessége és tiszta embersége generációkat inspirált. Tudományos és nyelvészeti munkássága is jelentős: számtalan kötetet jelentetett meg, anyanyelvi pályázatokat nyert, és mindig nagy szeretettel ajándékozta tiszteletpéldányait. Barátai és kollégái ma is őrzik személyes emlékeiket: a találkozásokat, hosszú beszélgetéseket vagy akár azt a pillanatot, amikor egy nagy túrája alkalmával órákig beszélgettek anélkül, hogy észrevették volna az idő múlását. Szilvási Csaba hatalmas lélek volt, kifogyhatatlan energiával. Tatabánya és az iskola közössége köszöni mindazt, amit az évtizedek során tett értük. Távozása fájdalmas veszteség, ugyanakkor apró vigasz, hogy talán újra együtt lehet szeretett kislányával. Nyugodjon békében!”

„A tablón a tatabányai Péch Antal Bányaipari Aknászképző Technikum 1975-ben végzett diákjai és az őket tanító tanárok láthatók. A fiúknak az 1971–72-es és 72–73-as tanévben osztályfőnöke, magyar- és orosztanára voltam. Pontosabban osztályfőnöke és magyartanára csak a társaság egyik felének, mert az időközben összevont két osztály másik felének csak oroszt tanítottam. Aki látott már aknászképzős ballagást, azt tudja, milyen nagy élmény a sötétedés után szentjánosbogár-fényű bányászlámpákat vivő, a járdán, hosszú sorban álló nagy tömeg előtt kígyózó menetben szalamanderező egyenruhás diákcsapat látványa” (Szilvási Csaba).

***

Bejegyzések a közösségi médiában

(2025. november 25.) Drága Csaba! Mi jár a fejemben? Nem tudom, kavarognak a gondolatok: szombaton még beszéltünk, örültél a szülinapi videóköszöntésnek. Akkor még nem sejtettem semmit. Mit sem tudtam a benned zajló harcról. Mi csak 10 éve ismerjük egymást, de ha imádott Szatmárodba visszatértél, mindig bejöttél a Szamosba. Áradoztál a környékről, ízekről, barátokról, emlékekről, családról, szerelemről. Szerelem: Emlékszem, mikor a szülői házatok megvásárlása után elbontottuk a cserépkályhát a „tisztaszobában”, és a kéményben Erikámmal megtaláltuk édesapád anyukádnak írt katonaleveleit. Nem tudtunk nem beleolvasni. Záporoztak a könnyeink, annyi szeretet, romantika és történelem volt a megsárgult lapokon. Mai napig pityergek, ha arra a levélre gondolok, amiben arról írt édesapád, hogy mennyire unatkozik a budapesti kaszárnyában, volt moziban, a Halálos tavaszt nézték meg Karády Katalinnal, forrong Európa, de bízik benne, hogy nem kell harcolnia, és hamarosan magához ölelheti újra édesanyádat. A levél dátuma: 1939. augusztus 31. volt, másnap kitört a háború. Azt hittem ennél meghatóbb szerelmi történetet már nem hallok a családodról, de te tettél az ellenkezőjéről. Haragszom, mert könnyezik most minden barát, családtag, egykori diákod. De nem tudok haragudni azért, mert nem akartad magára hagyni azt az embert, aki veled volt, és örömet adott neked az elmúlt évtizedben. Köszönöm, hogy ismerhettelek. Nyugodjatok békében!

(2025. november 26.) Ma kaptam a rossz hírt. Elment az utolsó nagy szatmári irodalmár is, Szilvási Csaba. Nagyon fog hiányozni a sajátos humora, szellemessége, sziporkázó rímei és az a műveltség, amit ma már lámpással se lehet fellelni az irodalmat tanítókban. Adja az Isten, hogy megtaláld odaát, amit itt nem sikerült, barátom.

(2025. november 28.) Egyszer azt mondtad, irigyled bátorságáért a hajóst. Csak úgy nekivág az ismeretlennek. Elindulni csak úgy a messzeségbe. Hát most ti indultatok el. És TE voltál a legbátrabb. Maradok örök tisztelettel!

(2025. november 26.) Együtt az úton 🩶🤍🖤 In memoriam: Marianna és Csaba

Ha elmész, megyek majd utánad. Ezt ígérte gondolatban, de a fehér szobában még bohóckodott a beteg mellett, és ígérgette, hogy meggyógyul. Két hónap alatt esett szét az életük. Szeptember végén még kocsmakvízen meg színházban voltak, de csak nem múlt az a fránya influenza, a köhögés. Az orvos rákot diagnosztizált. Azt mondta, kemóval még 10 évig is élhet, nélküle 2 hónap. Naná, hogy az ő Mariannája élni akart. Jövőre Spanyolországba mentek volna a csajokkal. Elkezdődtek a vizsgálatok, múltak a napok, vártak a leletekre. Egyre csak vártak. Az imádott nő pedig lassan, de biztosan távolodni kezdett, napról napra jobban fájt az élet. Vártak. Annyira eleven, okos és vicces nő volt, olyan nagyon szerette őt. Vártak. Otthonról kórházba került a szerelme. Már nem kemót, inkább sugarat ígértek, nincs áttét, azt mondták, célzott terápia kell, azonnal. Lehajtott fejű orvosok menekültek a tekintete elől. Vártak. Semmi se történt. És a két hónap letelt. A felesége lassan útra készülődött. Kilenc évet kaptak ők ketten. Ha elmész, megyek én is, már ezzel a mondattal feküdt és kelt, rettegve indult a kórházba mindennap, hogy mókázzon Mariannának. Nem jött a kemó, nem kapott sugarat se, csak a fájdalom lett egyre nagyobb. Elviselhetetlen volt látni a szenvedését, ahogy eltűnik, elfogy. Ő már a befejezést várta. Fogta a kezét, amíg csak engedték, rendületlenül vigyázta. És tudta, ha itt hagyja, azonnal utána indul, mert elég volt itt. Hogy mindörökké együtt legyenek. Ha elmész, megyek majd utánad. Megyek utánad. Elindultam. És mi itt maradtunk hirtelen nélkülük. Nehéz elfogadni.

***

Gyászba borult Tatabánya: elhunyt a legendás tanár

Az egykori tanár generációkra hatott, tátongó űrt hagyott maga után a Péch Antal Technikumban. Gyászol Tatabánya, miután elhunyt dr. Szilvási Csaba, a város egyik leg-

meghatározóbb pedagógusa. Gyászol Tatabánya, a város közössége, ugyanis ismét egy pótolhatatlan embert veszített el. Elhunyt ugyanis dr. Szilvási Csaba, akinek neve és munkássága évtizedeken át összefonódott a TSZC Bánki Donát – Péch Antal Technikum életével, ahol tanárként és közösségi emberként is példát mutatott. Munkásságáról mi is többször beszámoltunk korábban. 2018-ban például az akkor újonnan megjelent könyve, az „Akin az Úr saját dallamait játssza" című verseskötete kapcsán beszélgettünk vele. Távozása mély űrt hagy maga után a város oktatási és kulturális életében.

1973-ban az édesapja halála után a családjával Fehérgyarmatra költözött, hogy az édesanyját támogassa, és ott folytassa a tanítást. Pár év elteltével azonban Perger István és Bársony László igazgatók visszacsábították Tatabányára – visszatérésének története mára szinte legendává vált. Felidézte, hogyan izgult, vajon várja-e valaki az állomáson, majd megrendítő élményként írta le, amikor húsz bányászegyenruhás diák sorfalat állt számára, előttük pedig egy tanítvány – Pénzelik Sándor – seprűvel tisztította az utat.

Bár számos díjjal – köztük a „Kiváló Nevelőmunkáért" elismeréssel, a „Tatabánya Kultúrájáért" díjjal, a Fehérgyarmat Város Pro Urbe kitüntetéssel és a Magyar Köztársasági Bronz Érdemkereszttel – jutalmazták, ő maga mindig szerényen fogadta a méltatásokat.

Visszatérésétől nyugdíjazásáig maradt a Péch Antal Technikum kötelékében. Kollégái szerint mindenkihez volt egy jó szava, mosolya vagy humora, és különösen tisztelte egykori igazgatóját, Perger István „Pista bácsit", akire apai szeretettel tekintett. Egyedi versei, humoros rímei, amelyeket ünnepségeken vagy búcsúztatásokon olvasott fel, ma is élénken élnek a közösség emlékezetében." (https://www.kemma.hu/helyi-kozelet/2025/11/gyaszol-tatabanya-elhunyt-dr-szilvasi-csaba, 2025. november 26.)

***

Bár vagy húsz éve személyesen ismertük egymást, ritkán találkoztunk. Egyszer véletlenül Tivadarban, a söröző̈ben. Ő a szülőföldjét jött meglátogatni, én a Tisza-túrán voltam. Egyszer Tatabányán volt előadásom, a Mekinél várt, ragaszkodott hozzá, hogy megkóstoljam kedvenc vendéglője kosztját. Utána beült az előadásomra. Egy évig tanított az ELTE-n. Hosszú verset, panegiriszt írt a születésnapomra. Sokat leveleztünk. Azután 2025 végén elakadt a levelezés. Írtam neki, nem válaszolt. Ez szokatlan volt. Bajt sejtettem. 2026 elején fölhívtam a lakását. „Ezen a számon előfizető nem kapcsolható." Megnéztem a Facebook-oldalát, mert azt is használta. Akkor tudtam meg (ha nem is pontosan), hogy imádott felesége ősszel megbetegedett, nem tudták meggyógyítani, ő pedig követte.

Fölidézem levelezésünk utolsó két évét, amelyből kiderül, hogy készült a búcsúra. Az e-maileket a levelezőprogram nem őrzi meg örökké. Márpedig én örökké emlékezni szeretnék rá.

(2023. január 3.) Kedves Géza! Meghatóan gyönyörű, emberi a Jézuskáról szóló írásod is. Vajon megvan-e még az a bizonyos kis szobor? Aligha. Nálad jó helyen lenne, mert te a mai napig őriznéd. Vigyáznál rá. De a neveltetésedből fakadó gyermeki tisztaságod, naivitásod megakadályozta, hogy jó helyre kerüljön. Tempora mutantur et nos mutamur in illis. Ma már te is másképp döntenél. Mintha egy esőn ázó-fázó kiskutyát vinnél menedékhelyre. Azzal a téged illető és immár a végleg a te jóságos, mindig „tiszta, szép, híves" lelkedben lévő Jézuskával teljenek egészségben, örömben, szeretetben a napjaid ebben az évben is. Baráti szeretettel, könnyes szemmel és egy nagy öleléssel kívánom.

(2023. április 9.) Kedves Géza! Csodálatos és napjaink Pétereinek és Júdásainak zavaros, kaotikus, helyenként és esetenként embertelen világában különösen aktuális mindkét ünnepi írásod. Ecce homo, Krisztus a nagybetűs, irányt mutató ember az én számomra nemcsak a SZERETET, hanem a REND is. Erről az egyetlen, ember számára tökéletesen soha el nem érhető rendről szól az én alábbi versem. Arról a rendről, amelyre mindannyiunknak legalább törekednünk kellene. Áldott, békés húsvéti ünnepet kívánok neked és minden embertársunknak.

A REND

A Semmiből jöttél, s most rajtad áll minden:
vagy a Nagy Semmibe térsz majd vissza innen,
s része leszel újból a Végtelen Csendnek,
vagy megtestesítője az Örök RENDnek.
Ha Rend lesz a fejedben és a szívedben,
hogyha Ember maradsz minden léthelyzetben,
Nem hazudsz soha sem másnak, sem magadnak,
s dolgos tisztességgel végzed, mit rád szabnak,
te is elmondhatod: non omnis moriar,
megmarad belőled – ez neked is kijár,
hogyha helyt állsz a nagy földi élethajszán –
egy könnycsepp (vagy mosoly?) az Örök REND arcán.

(2023. április 20.) Kedves Géza! Nagyon aranyos vagy, hogy rám is gondoltál, hogy számolsz velem. Három évvel ezelőtt, elhagyva a két „kaszás" képezte 77-et, látszólag „védett korba" kerültem, az elmúlt esztendő novemberében pedig – római számmal kifejezve – már a nyolcadik X-be (LXXX) léptem. Persze hogy elérem-e, mivel mindegyik X ismeretlen, ez még bizonytalan. A két egymáson álló nulláját lefektetve a végtelen jelét adó és így az örök földi élet illúziójával kecsegtető arab „bűvös nyolcast" egy nagy nullával megtoldva létrejön a 80-as, amely életem három körét, a családi, a baráti és a foglalatossági körömet jelzi számomra. Most, amikor számvetést, ponto-

sabban „számaratást” végezve visszapillantok az eddig megtett – általam „curriculum vitae”-nek egyáltalán nem, sőt még életpályának sem, legfeljebb életösvénynek nevezhető – utamra, tudván tudva, hogy mindhárom említett köröm nemsokára egyetlen ponttá zsugorodik össze előttem, majd velem együtt örökre eltűnik, Ady „Aki él, az mind, mind örüljön, mert az élet mindenkinek kivételes, szent örömül jön” és Heltai Jenő néma leventéjének „Az élet szép… tenéked magyarázzam?” szavai muzsikálnak bennem. Mert az élet szép. Az élet csoda. Egyszeri és megismételhetetlen ajándék a Sorstól, amelynek révén bepillanthatunk a létbe, sőt – egyszerű, hétköznapi emberként, afféle „iparosként”, magasabb szinten már „mesterként” vagy akár „művészként is magunk is részt vehetünk a világmindenség végtelen munkájában. Megírtam húsz könyvet. Nincsenek olyan illúzióim, hogy vele vagy bármelyik társával is maradandót alkottam volna, ma már egyáltalán nem hiszek a maradandóságban. Elégedetten és mosolyogva tekintek vissza a kis életösvényemre. Kellemesen elfáradtam. Készülődöm. De azért köszönöm. Örülök, hogy voltál, hogy vagy nekem, az a csoda, akivel a Sors megajándékozott, és aki a zsenialitásával, emberi és alkotói nagyságával olyan sok örömet okozott, illetve okoz ma is mindennap nekem és másoknak is. Egy ideig még elvegetálgatok, derűsen, megelégedetten. De már nincsenek terveim. Babitscsal értek egyet: Míg célom nincs, a világ enyém. Kicsik azért vannak. Például ma is megcsinálom a magam 1111 fekvőtámaszát. Már az első két 160-ason túl vagyok. Baráti szeretettel ölellek.

Imádom ezt az Ady-verset. „Kicsiben” rólad, még kisebben egy kicsit még rólam is szól. Gyönyörű.

Sötét vizek partján
Ültem partjain Babilonnak
S ültem már partjain a Gondnak.

Láttam már apró szenvedelmet
S láttam beteg, hosszú szerelmet.

Lelkemet már nagy válság ülte
S voltam kis álmok kis őrültje.

Néhányszor már-már szinte hittem,
Néhányszor megjelent az Isten.

Hárfámat már fölakasztottam,
Hárfámat már leakasztottam.

Isten, kétség, bor, nő, betegség
Testem, lelkem összesebezték.

Voltam trubadúr, voltam bajnok,
Rossz hátgerincem százszor hajlott.

Mennyi sok mindent odaadtam,
Amíg ily szépen elfáradtam.

Ülök, csapdos ár és hideg szél
Babiloni sötét vizeknél.

(2023. május 7.) Kedves Géza! Elolvastam az utóbbi írásaidat is, és ahogy már hosszú idő óta élvezem őket, most is egyik ámulatból a másikba estem. Kezdettől fogva csodáltalak, és ez a csodálat nem csökken, sőt egyre fokozódik bennem. „A zseni: szorgalom" – vallja Goethe. Szerintem ez nagyon egyoldalú szemlélet, a kevésbé fontos (mert kétségtelen az is, hogy a géniusz szorgalom nélkül nem tud sokszínűen alkotni) túlhangsúlyozása. Bámulatos az a gazdagság, az a műveltséganyag, ami benned van, de a zsenialitásod elsősorban abban a kiválóságodban rejlik, ahogy a világot eredeti, „balázsgézás" módon szemléled, ahogy a dolgokba és mögéjük is látsz. Szinte hihetetlen, hogy mekkora energiák vannak benned, hogy mindig tudsz újat teremteni, hogy nem fáradsz el. Maradj még nagyon sokáig ilyennek. Én, bár boldog ember vagyok, nem a „non omnis...", hanem az „omnis moriar" elvét vallom, és nem hiszek az „aere perennius" és a „monumentum" elvében. De ez csak fokozza az irántad érzett szeretetemet és csodálatomat. Mert te úgy alkotsz, ahogy a természet a napfénnyel és az esővel: adsz, szolgálsz, önzetlenül, árasztva a csodát. Köszönöm. Ölellek, és alkoss továbbra is gyönyörűségeket!

(2023. július 15.) Gézám! Pontosan egy hónappal ezelőtt kapott egy „ütést" a beszédközpontom. A fiammal beszéltem telefonon, de az első mondat után minden összezavarodott a számban. Tudtam, hogy mit szeretnék közölni, de nem tudtam egy értelmes mondatot sem mondani. Összevissza jöttek a számra a szavak. A fiam – „Apu, neked sztrókod van" – már jött is értem kocsival, hogy visz be a kórházba. Természetesen nem mentem be. Egy óra múlva már tudtam is beszélni, és azóta is minden rendben van. Látszólag. De jön majd a következő hullám, aztán azt követi az igazi hullám. Az enyém.

Derű, béke és humor van a lelkemben. Ha megyek, boldog emberként fogok elmenni. Novemberben 80 leszek. Ha leszek.

Szuper jó ez a fotó. Ady egy ismerős kisfiú című versének sorait idézteti. Mintha egyetemista korodban készült

volna. Remek a két utolsó írásod is. Mekkora agy és mekkora lélek vagy! Most (immár legalább 1001-edszer) szintén bizonyítottad. Békével, derűvel és szeretettel a lelkemben fekszem le. Baráti szeretettel ölellek.

(2023. július 15.) Kedves Géza! Nagyon aranyos vagy, jólesik. Egyelőre tökéletesen rendben vagyok fizikailag is, mentálisan is. Korábban néhány ember neve nem jutott eszembe, meg kellett küzdenem azért, hogy „betornásszam" őket. Már ilyen problémám sincs… 1981 decemberében szerepeltem a Nyíregyházi Rádió szilveszteri műsorában, jeles színészekkel. A műsort, amihez két részt én írtam, és játszottam is benne, élő adásban a debreceni Gördülőcsapágygyár kultúrtermében vették fel. Két „színésztársam", Gerbár Tibor és Szigeti András neve már vagy 30 éve nem jutott eszembe, most ők is „bejöttek". Tehát még javultam is. Az 1111 fekvőtámasz is megy háromnaponta, mintha mi sem történt volna. Ez nem kihívás, csak rutinmunka, amit évtizedek óta elvégzek. Az életritmusom része. Ha menni kell, derűsen nézek elébe. Előbb-utóbb ez elkerülhetetlen. Most megint kaptam egy kis ÉLedéket, ami több mint a HALadék. Nagy szeretettel gondolok rád, és lélekben ott vagyok az előadásaidon. Nincsenek kételyeim azzal kapcsolatban, hogy most is szuper leszel. A korábban már kifejtett témáidhoz is – ismerlek – hozzáteszel majd új dolgokat. Baráti szeretettel ölellek, és kellemes napokat kívánok.

(2023. október 31.) Kedves Géza! Ma egész nap rád gondolok. Felidézem azt a sok emberi kedvességet, lélekemelő, veled kapcsolatos élményemet, amiből hosszú idő óta és immár életem végéig táplálkozom. Hiszek a sorsszerű találkozásokban, Te és Marianna, két csodálatos ember, nem vagytok nekem véletlenek. Kívánom a magasabb rendű lénytől, legyen az a Jóisten vagy csak a Sors, hogy tartson meg téged még nagyon hosszú ideig egészségben, szeretetben. Megérdemled. Zseni vagy és óriási lélek. Nagyon sokan szeretünk, mert téged nem lehet nem szeretni. Ahogy eddig is bármelyik írásommal – kezdettől fogva teljes a bizalmam irántad –, ezzel is szabadon, a megkérdezésem nélkül is rendelkezhetsz. Baráti szeretettel ölellek. Gratulálok a Kékes újabb megmászásához. Sportembernek is kiváló vagy. Tartsd a formádat még nagyon sokáig!

(2024. január 28.) Drága Gézám! Nagyon megtisztelő és megható a felkérésed. Engem sokáig bosszantott, hogy a szerkesztő szót az újságíró egyik szinonimájaként használják. Később megértettem, hogy miért. Nekem te a szerkesztők szerkesztője vagy. A szó jó értelmében vett rutinnal pillanatok alatt ki tudsz emelni az írásomból is olyan részleteket, amiket tudsz használni. Ez maximum öt percedet veszi igénybe. Ahogy az írásaim általad való gondozását illetően korábban is mindig 100%-ban megbíztam a logikai készségedben és az ízlésedben (mert hiszem és vallom, hogy az írás alapvetően ízlés dolga is), most is rád bízom ezt. (Az is nagyon megtisztelő volt számomra, hogy Grétsy tanár úr valami miatt engem nagyon elfogadott, szinte barátjának tekintett. Ennek nemcsak azzal adta tanújelét, hogy egy idő után felajánlotta a kölcsönös tegeződést (tudom, hogy még Hiller Istvánnal is csak „csendőrpertuban" volt), hanem azzal is, hogy – ismerve a szemérmes visszafogottságát – engem még

a magánéletével kapcsolatos egészen bizalmas dolgaiba is beavatott. Ezeket én annyira tiszteltem és tisztelem ma is, hogy az „Etiam ille est fur, qui fidutiam hominum rapit”-elv tiszteletben tartásával még a feleségemnek és a fiamnak sem szóltam, és ezután sem fogok szólni róla. Baráti szeretettel ölellek.

(2024. január 31.) Kedves Géza! Köszönöm szépen a Gyalogolni jó című írásomnak a Nyelvünk és Kultúránk online-on való megjelentetését. Hihetetlen, hogy hány területen alkotsz! Lenyűgöző a sokszínűséged, sokoldalúságod, alaposságod. Nem értem, honnan van ekkora tudásod, energiád, alkotókedved és termékenységed. Annak a nagyon ritka zseninek (a Shakespeare-félének) a tulajdonsága van meg benned is, aki a kisujjával emelget játszi könnyedséggel mázsás súlyokat. Ráadásul ez neked annyira természetes, hogy nem is érzékeled a saját zsenialitásodat. Én, a régi „tüzeimnek” lassan már csak „üszke” évek óta figyellek, és azt látom, az utóbbi időben még jobban, hogy nemhogy fáradnál, a legcsekélyebb mértékben is szürkülnél, hanem egyre gazdagabban árasztod az értékeidet. Azért nem féltelek, hogy esetleg túlhajszolod magad, mert azt tapasztalom, hogy mindez, amellett hogy a magamfajtát elkápráztatod, lenyűgözöd az alkotásaiddal, neked is örömet jelent. Nagy szeretettel gondolok rád, és büszke vagyok arra, hogy a barátomnak mondhatlak. Maradj még évtizedeken át ilyen csodásnak, ötletesnek, gazdagnak, anyanyelvünk őrzőjének, vigyázójának, gazdagítójának.

(2024. február 25.) Kedves Géza! Ismét egy gyönyörű írás. A Hagyaték. Lélekemelő, szelíd, nagyon emberi. Olyan, mint amikor szélcsendes időben ül az ember a tengerparton, és gyönyörködik a méltóságteljes „éppen csak, alig-alig hullámokban”, amelyek – „c’est la vie”, „szugyba cseloveka” – mindannyiunk közös sorsáról sustorognak. Sokáig fog bennem susogni ez a jegyzeted is. Köszönöm. Most már (26-án) a valódi névnapodon is nagy szeretettel köszöntelek.

(2024. február 25.) Kedves Géza! A Géza-nap nem csak a szökőév miatt esik 26-ára. A fiaméktól már vagy 20 éve kapok minden esztendő januárjában egy családi fotókkal díszített, profi fényképészek által készített naptárt. Mindegyikben 26-a az ominózus névnap. Tehát én siettem, de ezt egy cseppet sem bánom. A város képzeletbeli kapuja és a mi lakásunk valóságos ajtaja mindig nyitva van előtted. Szeretettel ölellek.

(2024. február 25.) Szeretnék még legalább egy évtizedig a barátod lenni, de ha kevesebb jut, ennek csak a fele vagy a negyede, akkor is hálás leszek a sorsnak, hogy

megajándékozott azzal a csodával, aki te vagy. Hiszek a sorsszerűségben, és, mert rezdülök rád, értem és érzem a kiválóságodat, a szakmai zsenialitásodat, sokoldalúságodat és emberi nagyságodat, hiszem, hogy nem méltatlanra pazarolta ezt az ajándékot. Ölellek.

(2024. február 27.) Kedves Géza! Nagyon aranyos vagy. Már régóta nincs bennem sem becsvágy, sem hiúság. Nem őrzöm meg sem az általam írt, sem a rólam szóló írásokat. Nekem a gesztusod önmagában is élmény. De ha elteszed, és általad majd valamilyen módon eljut hozzám, már csak emiatt is személyes élmény lesz. Köszönöm szépen. Nagy szeretettel ölellek.

(2024. február 28.) Köszönöm a megértésedet. Óriási energiáid vannak, amelyekből van mit megtartanod, de elképzelhető, hogy nyolcvanéves korodban, ahogy („A fontosabb dolgok mélyebben vannak”) gyönyörűen megfogalmaztad, neked is veszítenek a súlyukból az addig nagyon jelentőseknek tartottak. Kár (vagy szerencse?), hogy a dolgok fénye tompulásának igazolódását vagy cáfolatát én már nem érhetem meg. De amíg vagyunk, addig higgyük, hogy érdemes, hogy Kölcsey alábbi soraival amíg élünk, nem azonosulunk. Tudom, hogy te is óriási maradandó értékeket teremtettél: Baráti szeretettel ölellek.

És ti bölcsek, mit hozátok,
Ami volna szép s jeles?
Mámor bírta koponyátok,
Plato s Aristoteles.

Bölcselkedő oktalanság,
Rendbe fűzött tudatlanság,
Kártyavár s légállítvány
Mindenféle tudomány.

(2024. október 1.) Drága Gézám! Minden sikerednek nagyon örülök, boldoggá tesz, hogy pezsegsz, hogy utazgatsz. Nagyon aranyos vagy, hogy így a szíveden viseled az én szórakozásból megírt munkáimnak is a sorsát. Én már abban a stádiumban vagyok (novemberben 81, de fordítva 18), hogy a „világi hívságok" nem érdekelnek. Boldog ember vagyok, minden napnak örülök, minden percet ajándéknak tartok. Jól érzem magam Mariannával. Csodálatos ember. Mióta van nekem, hiszek a sorsszerűségben. Az hogy én veled találkoztam, szintén nem volt véletlen. Csodálatos ajándéknak tartom, ugyanakkor a legtermészetesebbnek. Meg volt az egész rendezve. Elkerülhetetlen volt. Nem vagyok vallásos ember, de, mint panteista, érzem a „Nagy Szervező" létét, aki benne van a vadsóskában, a katicabogárban, a csimpánzban és bennünk is. Nem akarok senkitől szívességet kérni, mert különösképpen már egyik munkám sem érdekel. De átküldöm a kéziratot, hátha valaki... Köszönöm, hogy gondolsz rám. Te is velem vagy mindennap. Nagy szeretettel gondolok rád és „kis csapatod" mindegyik, általam is szeretett tagjára, Karcsira és a többiekre is.

(2024. október 1.) Látod, amit írtam a predesztinációról... Önkéntelenül is ráhangolódtál a témára. A gyönyörű Kosztolányi-versrészlet, amit küldtél. Később így folytatódik:

úgy érzem én, barátom, hogy a porban,
hol lelkek és göröngyök közt botoltam,
mégis csak egy nagy ismeretlen Úrnak
vendége voltam

Az, hogy vagy nekem, barátként, az egyik legcsodálatosabb ember, akit ismerhetek, aki visszahozod az anyámat, az apámat, a nővéremet, és felidézed a benned mindig felismert egyik legkedvesebb, legemberibb költőm sok-sok sorát, az nagy-nagy ajándék az Élettől. Köszönöm annak az „ismeretlen Úrnak", akinek még mindig a vendége lehetek. Semmi gyógyszer, fogalmam sincs, mennyi a vérnyomásom, a vércukrom, a koleszterinem. Ma is lenyomok (minden harmadik nap csinálom) rutinból 2222 fekvőtámaszt (korábban csak 1111 volt), még 300 hátra van. És ma, 2024. október elsején az abszolút rekordom 240 egyszerre. VIII. hó 10-én 216 volt. A mait már nem szeretném megdönteni. Minek? Mióta csinálom, hozzá még gimnasztikázom és táncolok is zenére, „laza vagyok". Arra sem emlékszem, mikor fájt utoljára a fejem. De tudom, hogy már a „túlhordás" állapotában vagyok, és most lenne jó kilépni az életből. A fiamékat nem sajnálnám, nekik megvan a maguk egymást kiegészítő élete (a közelmúltban halt meg a nászuram,

a menyem apja, 5 évvel volt nálam fiatalabb), ahogy Editet és őt, engem ugyanúgy rendeznének magukban, mert ez a dolgok természetes rendje. De Mariannt sajnálnám. Már megszokott. Ahogy magamat is sajnálnám, ha ő menne el előbb. De „fölöttünk döntenek". Bocs' a filozofálgatásért. Kellemes napokat kívánok neked.

(2025. május 26.) Drága Barátom! Nagy érdeklődéssel és (nem először) büszkeséggel láttam és hallgattam az Andor Évával folytatott beszélgetésedet. A számomra pejoratív „borzalmas" helyett én a „helytálló" vagy a „reális" jelzőt használnám a vélemény minősítésére abban a címben, amit én magamban az „Akadémija vagy Akadémilya?" választó szókapcsolatra kereszteltem át. Most is zseniális voltál. Lenyűgözően okos, friss, minden területen világosan látó, és ami külön gyönyörködtetett, hogy milyen fiatal (nem fiatalos, hanem igazán FIATAL!) vagy a videón. Nem nézel ki többnek harmincévesnél, és ezt nem az elfogultság mondatja velem. De igazi partnered volt a végtelenül szimpatikus riporternő is. Amit számomra mindig bizonyítottál, most még inkább „összesűrűsödve" fogalmazódott meg bennem. Csodálatos ember vagy. Óriási lélek. Nagy szeretettel ölellek.

(2025. május 26.) Te is tudod és érzed, hogy nagyon sokan szeretnek. De a nagyságodhoz fel nem érők legfőbb tulajdonsága az irigység és a belőle fakadó boldogtalanság. Neked ezután is csak sikerekben és boldogságban legyen részed. Megérdemled. Ölellek…

Szilvási Csaba 2018-ban Tivadarban (kép: Balázs Géza)

Tuba Márta

„Némacsend” – s a többi (Nádasdy Ádám emlékére)

Minden magyartanárnak megvan a maga Hamletja.

Nekem is, amelyet a Vígszínházban 2018 decemberében láttam két, akkor 11. és 12. évfolyamos osztállyal. A színház a darabot a fennállása során először tűzte műsorra Eszenyi Enikő rendezésében. A hangulat intenzitására, a nyughatatlan Hamletra (ifj. Vidnyánszky Attila), a súlyos Claudiusra (Hegedűs D. Géza), a nagybáty és az unokaöcs egymásnak feszülő akaratára ma is jól emlékszem. A 3 óra 25 perces előadás szövege Forgách András fordításában hangzott el, a fiatal korosztály számára is érthetően. A mű ismeretében a diákok mélyebben reflektáltak az élményre: Kíváncsi vagyok, mi lett Dánia sorsa, vajon tényleg az lett az uralkodó, akit Hamlet megjósolt? Megnyugvást jelent-e a bosszú? Kaphat-e bűnbocsánatot az, aki tette következményeit élvezi?

A színlap utolsó sora: Külön köszönet Nádasdy Ádámnak.

Nádasdy Ádám a Magyaróra nyelvésztáborban (Sátoraljaújhely, 2017)

A Pesti Magyar Színház 2025-ben bemutatott Hamlet-előadását – Haumann Mátéval a főszerepben – a 9. évfolyamos diákokkal néztük meg, akkor ők még nem olvasták a művet. Igazi klasszikust vártunk, és azt is kaptunk. A rendező, Eperjes Károly megtartja az Arany János-féle fordítás szövegét, viszont Deres Péter remek dramaturgiájával 2 óra 45 percre tömöríti. A néző azonnal felismeri az Erzsébet-kori színház hármas ta-

golású színpadát, minden jelenet ott játszódik, ahol annak a tankönyv szerint játszódnia kell. Néhány tanulói vélemény: „Maga a darab letargikus" (Cs. Sz.). „A színdarab egy összetett mű volt, melynek értelmezése nehéz. De nekem sikerült, így élvezetes volt. Így a későbbiekben, mikor olvassuk, biztosan könnyebb lesz elképzelni és megtanulni" (H. M.). „Hamlet a művészet erejével próbálta megbüntetni nagybátyját, és nem egyből akarta megölni", „…túl gyorsan házasodtak össze, Hamlet anyukája és a nagybátyja gyászolhatta volna még Hamlet apukáját" (L. V.). „A nyelvezethez az elején hozzá kellett szokni, de a végére már a szóvicceken is jókat tudtam mosolyogni" (I. F.).

Idén a Magyartanárok Egyesülete hívta fel a figyelmemet a Katona József Színház „Hamlet-alapú" előadására, ifj. Vidnyánszky Attila rendezésében. A „Némacsend" cím szövegközti kapcsolatai az előadás során fokozatosan kezdtek bennem kiépülni. A színpadi adaptáció Hamlet utolsó közléshelyzetéből indul ki: az életben maradt Horatiónak kellene filmriportot adnia, hogy mi történt. De mégis mit kellene elmesélnie: egy, két királygyilkosságot? A barátja gyászát? Az udvar intrikáit vagy egy szerelmes lány könnyeit? De nem csak Horatióként némultam el. A következő jelenetből megértettem, hogy a teljes darabot szavak nélkül, gesztusokkal, mimikával, testbeszéddel játsszák. Talán 2-3 egész mondat hangzik el az előadásban, azokból mintha egy mondat Arany-szállóige lenne. Félbehagyások, újrakezdések, mondatszók (Hamlet: Szó, szó, szó. Polonius: De a veleje? II/2). A veleje az artikulálatlan hang. A szellem lehelése, Claudius nyögése, Hamlet sóhajtása, Ophelia ordítása, Gertrúd hallgatása. A díszlet az ókori gyökerekhez viszi vissza a darabot. Ifj. Vidnyánszky egy szocreál színházépület előcsarnokára rétegzi az orkhésztrát, melynek közepén a színházigazgató (vagy maga Shakespeare?) szobra a thümelé. A jobb oldali ruhatár pultja a keskeny színpad. A hátsó fal, a szkéné ajtajai a díszletnézőtér belsejébe nyílnak. Na és a lift! Az isteni gépezet a bal oldalon rendre az alvilágba szállítja a hullákat. (Csak a beavatottak ismerik fel az egykori Ódry Színpadot.)

A színlap utolsó sora: Külön köszönet Nádasdy Ádámnak.

A Vígszínház előadása az értelmezés örömét hozta el számomra és a diákok számára. A Pesti Magyar Színházban bemutatott darab után hálát éreztem, hogy a tanítványaim megismerhették a Hamlet szövegét Arany János fordításában. Ők is hálásak voltak, mert sokuknak ez volt az első kőszínházi élménye. 2026. március 28-án ifj. Vidnyánszky megrendített azáltal, hogy visszatekerte az idő kerekét. 2026. március 30-án megrendített Nádasdy Ádám nyelvész, költő, műfordító halálhíre. Gondolataimmal őrá emlékeztem.

Irodalom

Hamlet-színlap. https://vigszinhaz.hu/hu/produkciok/hamlet_2017
Némacsend-színlap. https://katonajozsefszinhaz.hu/eloadasok/bemutatok/43970hamlet
Shakespeare, William 2012. *Három dráma*. Nádasdy Ádám fordításai. Magvető Kiadó. Budapest.

Shakespeare, William 1983. *Öt dráma.* Európa Könyvkiadó. Budapest.
Sümegi Noémi: Megnéztük ifj. Vidnyánszky Attila rendezését – lehet, hogy vége a színháznak. https://index.hu/kultur/2025/10/14/ifj.-vidnyanszky-attila-nemacsend-hamlet-katona-jozsef-szinhaz/
Sümegi Noémi: Vakmerő húzásra vállalkozott Eperjes Károly, és bejött neki. https://magyarszinhaz.hu/hirek/index-vakmero-huzasra-vallalkozott-eperjes-karoly-es-bejott-neki/

Minya Károly

A Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda postaládájából (www.e-nyelv.hu)

Mit jelent a passzív-agresszív a kommunikáció?

Elsősorban az e-mailekre adott válaszokban, tehát az írásbeli kommunikációban érhető tetten. A passzív-agresszív viselkedés lényege, hogy valaki burkoltan, közvetett módon fejezi ki a dühét, a feszültségét vagy az elégedetlenségét. Nem mondja ki nyíltan, mi zavarja, hanem finom célzásokkal, iróniával vagy megjegyzésekkel próbálja tudatni a másikkal, hogy valami nincs rendben. Melody Wilding, a Managing Up (Irányításra fel!) című könyv szerzője több mint tíz éve vezetői coachként dolgozik, és szerinte vannak olyan passzív-agresszív kifejezések, amelyek könnyen veszélybe sodorhatják a munkahelyi kapcsolatokat.

„Ahogy az előző e-mailemben már írtam…” Ez körülbelül annyit tesz, mintha azt mondanánk: „Már elmondtam, és bosszant, hogy újra ismételnem kell.” Természetes, hogy frusztráló, ha nem reagál valaki a korábbi üzenetre, és ez a megfogalmazás úgy hangozhat, mintha leszidnánk a címzettet, vagy azt sugallnánk, hogy alkalmatlan a feladatra. Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy ez lehet egyszerű visszautalás, és nem bosszankodás, megrovás.

„Előre is köszönöm!” Ez a fordulat olyan, mintha nem hagynánk teret a másik félnek, és nem engednénk nemet mondani. Ráadásul személytelen benyomást kelthet – mintha csak le akarnánk tudni a feladatot, nem pedig valóban értékelni a másik idejét és erőfeszítését.

Itt is élhetünk azzal a megszorítással, hogy az „Előre is köszönöm!” egyszerűen udvarias lezárás, tudjuk, hogy az e-mail címzettje szívesen teljesíti a kérést, korántsem rosszalló a mondat.

„Ráteszem másolatban X. Y.-t is.” Ez a mondat gyakran burkolt eszköz arra, hogy bevonunk valakit, aki nagyobb hatalommal vagy befolyással bír – ezzel egy kissé feszültté tehetjük a helyzetet. Azonnal átbillenti a párbeszédet, az e-mailt az együttműködésből a konfrontáció irányába, és az eredeti címzett úgy érezheti, hogy sarokba szorítottuk, netán a felsőbb vezetővel zsarolni kívánjuk. Ebben az esetben is kiegészíthejük azzal az „olvasatot”, hogy egyszerűen tájékoztatás, a kommunikáció gördülékennyé tételének céljából tettük be másolatba a felsőbb vezetőt, azonban esetenként célszerű egyértelműen jelezni, megadni ennek a pontos okát. Egyértelműnek kell lennie, miért cselekedtünk így, hogy nem passzív-agresszív hatalmi játszmából.

„Csak segíteni próbáltam.” Ez gyakran védekezésként hangzik el, amikor valaki kritikát kap. Ahelyett, hogy tisztázná a helyzetet, még több feszültséget okoz. Itt is

pontosítani kell, hogy miért nem sikerült a segítség, vagy maga a segítő be kell, hogy lássa, ha hibázott vagy tévedett.

„Nem probléma, majd megoldom valahogy.” Ez a mondat gyakran azt jelenti: már megint rám marad minden. De ebben az esetben is függ a szövegkörnyezettől és az ismeretség jellegétől (Balázs–Dede 2021ab).

Van-e magyar megfelelője a chatGPT-nek?

Megkérdeztük a chatGPT-t, hogyan nevezzük magyarul. A javaslatai: beszélgetőmester, csevegőmester. A Szómagyarító honlapon a következő szavak olvashatók: csettegép, szövegtenyésztő. Ezenkívül még a következő magyarításokat olvashatjuk az interneten: szöveggép, szöveggeneráló, robotszövegíró. Szószerkezetttel: automatikus szöveglétrehozó, szöveggeneráló program (Balázs 2026: 313).

Régi dilemmám, hogy az utánunk jövő nemzedéket hogyan helyes megnevezni. Egyes számban vagy többes számban helyes (helyesebb) használni a *generáció* főnevet? Az *utánunk jövő generácó* vagy *utánunk jövő generációk*? Úgy emlékszem, kizárólag csak az egyes számú használatát javasolták korábban a nyelvészek, mivel összefoglaló kifejezés. De egyre gyakrabban hallom többes számban. Például: *Ezt a jelenséget a szleng világában „hunglishnak” nevezték el a fiatalabb generációk.*

A gyűjtőnév több egyedből álló csoport közös neve. Jellemzője, hogy egyes számban is több dolgot jelöl. A gyűjtőnevek egyik típusának alapjelentéséhez már hozzátartozik a többség fogalma. Például a *tömeg,* a *nép* több emberből álló csoport, a *gyümölcs* fogalmába több növény tartozik. Gyűjtőnév még az *erdő, közönség, csorda, szerszám, bútor* többek között. Idetartozik a *generáció* szó is, a jelentése: egyazon történelmi és társadalmi korszakban élők, azonos korú emberek csoportja, akiket közös élmények, értékek, technológia és kulturális hatások formálnak. A másik típusa a gyűjtőnévnek a *-zat, -zet* képzős: *virágzat* = több virágból álló egység. Idetartozik még az *izomzat, felhőzet, csontozat, fogazat.* Az *-s* képzős gyűjtőnevek: *ménes* = több lóból álló csoport, valamint: *nádas, tölgyes, akácos*. A gyűjtőnevek közül azokat legkönnyebb felismerni és megkülönböztetni az egyedi nevektől, melyek szótöve azt az élőlényt, dolgot jelöli meg, melynek csoportját az egész szó kifejezi. Például: *hallgatóság, hegység, katonaság.* Ezek a szavak kivétel nélkül képzettek (Keszler–Lengyel 2019: 63).

A kérdezett mondatban a *generációk* szó abban az értelemben helyes, ha több, egymást követő generációra, például az X, Y és Z generációra gondolunk. Ezek valóban generációk – többes számban. Azonban ha csak az egyikről van szó, akkor fiatalabb generáció – egyes számban.

Honnan ered Hegykő település neve? A *hegy* és a *kő* összetétele?

A régi *id – igy szavunk azt jelenthette, hogy ’szent’. Ez őrződött meg az egyház szóban is, amely korábban ’szent ház’, vagyis ’templom’ értelmű volt (ma is azt mondjuk: székesegyház). A ’szent kő’ jelentésű *igy kő* eredetileg arra utalt, hogy azon a helyen a pogány magyarok áldozati köve állhatott. Később azonban az *id – igy* szó kiszorult nyelvünkből, aztán megszűnt a szent köveknél való áldozás is, ilyenformán az *igy kő* mintegy értelmetlenné vált. Ezen segített az úgynevezett népetimológia. Az összetételt úgy értelmesítették, hogy az *igy* előtagot a más helységnevekben gyakran előforduló *hegy* szóval helyettesítették, nem törődve ennek a szónak a más értelmével, illetve azzal sem, hogy a második elem, a *kő* milyen jelentést vesz fel az új összetételben.

Irodalom

Balázs Géza – Dede Éva 2021a. *Agresszió és nyelvhasználat.* (IKU-monográfiák 7.) IKU. Budapest.

Balázs Géza – Dede Éva 2021b. Az agresszív kommunikáció új köntösben: gyűlöletbeszéd. In: Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről 2016–2020.* Petőfi Kulturális Ügynökség. Budapest. 133–60.

Balázs Géza (szerk.) 2026. *Jelentés a magyar nyelvről 2020–2025. Öt év szavaival és kifejezéseivel.* Múlt-Kor Kulturális Alapítvány. Budapest.

Keszler Borbála – Lengyel Klára 2019. *Kis magyar grammatika.* Akadémiai Kiadó. Budapest.

Szathmári István 2000. Milyen elemekből áll a Hegykő falunév? *Magyar Nyelvőr* 117.

Balázs Géza – Minya Károly

Új szavak, kifejezések

digitális por *szsz*
Digitális elavulás, a használaton kívüli, de még mindig meglévő adatok. Azok a digitális fájlok, dokumentumok, régi e-mailek, képek és beállítások, amelyeket évekkel ezelőtt hoztunk létre vagy töltöttünk le, és azóta is „porosodnak” a merevlemezeken vagy a felhőalapú tárhelyeken.
A programod adatai kincset érnek. Ne hagyd, hogy csak a digitális por *gyűljön rajtuk! Legyen rutin, hogy rendszeresen megnézed az elemzéseket, mi működik, és mi nem.*

gázlángolás FN *tükörfordítás* (*gaslighing*)*, jelentéssűrítő összetétel*
Az érzelmi manipuláció egyik formája, amelyben valaki kétségeket próbál elültetni a megcélzott egyénben, hogy megkérdőjelezze a saját emlékezetét, észlelését és józanságát. A bántalmazott fél már önmagában sem biztos, nem bízik a saját emlékeinek valóságában, sőt abban sem hisz már magabiztosan, hogy az elméje ép.
A gázlángolás *áldozatává válni leggyakrabban észrevétlenül, csendben lehet, az áldozat pillanatok alatt besétálhat a bántalmazó csapdájába, aki folyamatosan behálózza, és szép lassan tönkreteszi, egyre mélyebbre elnyomva a bántalmazott önbizalmát és önrétékelését, valamint probléma- és valóságérzékelő képességét*.

helyesíráshuszár FN *jelentéssűrítő összetétel*
Olyan személy, aki a közösségi médiában vagy írott szövegekben szigorúan, gyakran feltűnően vagy kritikusan korrigálja mások helyesírási, (vélt) nyelvhelyességi hibáit.
Egyetlen hibát tudnék felróni: az avval, evvel szavak konzekvens használatát. Nem vagyok egy helyesíráshuszár*, az elírások, vesszőhibák legtöbbször fel sem tűnnek, de ez nagyon irritáló volt számomra.*

imposztorszindróma FN *jelentéssűrítő összetétel*
Az az önértékelési zavar, amikor valaki úgy gondolja, hogy a sikerei nem a saját érdemei, hanem azokat csupán a véletlen szerencsének vagy egyéb külső, tőle független tényezőknek köszönheti (például a külsejének vagy a kapcsolatainak), képtelen belülről elhinni, hogy az érdemei valósak.
Az imposztorszindróma *nem betegség. Nem is diagnózis. Inkább egy belső érzés, ami azt súgja: „Te nem vagy elég jó. És ha elég közel jönnek, rájönnek.”*

kártyázik IGE *jelentésbővülés*
Kártyával fizet.
Készpénz lesz vagy kártyázunk*?*

kínálmány FN *szóképzés*
(Alkalmi) megvendégelés (Erdélyben).
A műsor után lesz egy kis kínálmány.

komfortkrimi FN *jelentéssűrítő összetétel*
A krimiirodalom és bűnügyi film egyik népszerű alműfaja, amely a nyugodt, biztonságos és erőszakmentes kikapcsolódást helyezi előtérbe. A bűntény (gyakran gyilkosság) megtörténik, de az erőszakos jeleneteket nem részletezik, azokat a színfalak mögött kezelik. A főszereplő gyakran egy civil, amatőr nyomozó (például egy könyvtáros, pék vagy nyugdíjas), aki közelebb áll a hétköznapi emberhez, mint egy hivatásos zsaru.
A komfortkrimi *végén a rend helyreáll, a bűnöst elfogják, így a néző, illetve az olvasó biztonságban érezheti magát.*

kulturális svájci bicska szsz
Olyan komplex kulturális tér, intézmény vagy sokoldalú személy, amely/aki egyszerre többféle funkciót lát el, rendkívül sokoldalú és alkalmazkodóképes, hasonlóan a svájci bicska sokfunkciós jellegéhez.
A modern könyvtár egyfajta kulturális svájci bicska*, ahol a technológia és a hagyomány találkozik.*

proxyházasság FN *jelentéssűrítő összetétel*
Nem jelenléti esküvő.
Egyes államokban (például az USA egyes államaiban, Kanada, Mexikó) mód nyílik képviselő közreműködésével kötött házasságkötésre (marriage by proxy), ilyenkor a házasulók egyike (vagy mind két fél) nem személyesen tesz a házasság megkötésére irányuló jognyilatkozatot. Távházasság.
Az elmúlt években – a technikai fejlődésnek köszönhetően – egyre több proxyházasság *zajlik szerte a világban. Ez azt jelenti, hogy általában az egyik fél sincs ott az esküvőn, hanem valamilyen kommunikációs eszköz (számítógép, telefon, de akár távirat is) történik meg a hazásságkötés, a hivatalos személy felügyelete alatt. Elsősorban az Egyesült Államokban lett egyre gyakoribb ez a módszer, amikor egy katona – félve attól, hogy másnap megölik, vagy veszélyes misszióra indul – elveszi az otthon maradt barátnőjét.*

sématerápia FN *jelentéssűrítő összetétel*
Napjaink egyik legnépszerűbb és leghatékonyabb pszichoterápiás módszere, amely szerint a gyermekkori élményeink és tapasztalataink meghatározzák a felnőttkori gondolkodásunkat és viselkedésünket. Különösen ígéretes gyógymód a személyiségzavarokban, krónikus depresszióban és szorongásban szenvedő alanyok esetében, valamint kapcsolati konfliktusoknál, függőségi mintázatoknál, evészavaroknál és komplex traumánál.

A sématerápia *üstökösként robbant be mindazok életébe, akik önismereti munkájukban keresik a mélyebb összefüggéseket. Az elmúlt években egyre többen találták meg benne azt az értelmezési keretet, amely segít összekapcsolni a jelen nehézségeit a múlt tapasztalataival, újfajta rálátást adva a belső világuk működésére.*

vérpornó FN *jelentéssűrítő összetétel*
A szélsőségesen véres, öncélú horror szinonimája. Olyan alkotásokra utal, ahol a cselekmény, a művészi érték vagy a történet másodlagossá válik a rendkívül részletesen, öncélúan ábrázolt erőszak, vérontás, csonkítás és „gusztustalanság" mellett.
A vérpornó *célja nem a feszültségkeltés (mint a klasszikus horrorban), hanem a nézők undorítása vagy vizuális sokkolása.*

virálissá válik szsz *tükörfordítás* (*go viral*)
Vírusszerűen terjed, gyorsan terjed (az interneten).
Vedd figyelembe, hogy a TikTok-trendek általában nem tartanak tovább néhány napnál, így ha van egy ötleted, amely potenciálisan virálissá válhat*, a legjobb, ha azonnal kihasználod.*

Szerzőink

Aniszi Kálmán – József Attila-díjas író, szerkesztő, nyugalmazott egyetemi oktató (Budapest)

Balázs Géza – nyelvész, néprajzkutató, egyetemi tanár (Színház- és Filmművészeti Egyetem), az MNYKNT tiszteletbeli elnöke (Budapest, Zamárdi)

Barabás László – néprajzkutató, főiskolai tanár, a néprajz és kulturális antropológia doktora

Bodnár Ildikó – egyetemi docens (Miskolci Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti és Fordítástudományi Tanszék)

Deák-Sárosi László – filmesztéta, tudományos munkatárs, PhD (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)

E. Bártfai László – szerkesztő (Budapest)

Gáll Zoltán – vőfély (Kecskemét)

H. Tóth István – Simonyi-díjas nyelvész, kandidátus, ny. egyetemi docens (Prága, Budapest, Kecskemét)

Kádár György – magyar–ének szakos tanár, finnugrista, 1984-től a finnországi Vaasa Kodály-szellemiségű ének tagozatos iskola tanára (Finnország, Vaasa)

Kapitány Gábor – szociológus, kulturális antropológus

Légli Géza – fazekas és borász (Boglárlelle, Szőlőskislak)

Már Orsolya – az Antos János Általános Iskola magyartanárdíjas magyartanára és intézményvezetője (Réty, Kovászna megye, Románia)

Minya Károly – habilitált főiskolai tanár, intézetigazgató (Nyíregyházi Egyetem), az MNYKNT alelnöke

Szűts-Novák Rita – egyetemi adjunktus (EKKE Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Eger, Budapest)

Tampu Krisztián – moldvai csángó magyar, a moldvai magyarság kultúrájának kutatója, történész, klasszika-filológus (ELTE, SZTE), OFA Nonprofit Kft. (Budapest)

Tuba Márta – nyelvész, az Érdi Gárdonyi Géza Általános Iskola és Gimnázium tanára (Érd)

Várady Tibor – jogász, író, az Új Symposion egyik alapítója, 1992 júliusától 1992 decemberéig Jugoszlávia igazságügyi minisztere, a Harvard Egyetem vendégelőadója, a Közép-európai Egyetem professor emeritusa (Budapest)

16. MAGYARÓRA-TÁBOR

július 16–19.

Nemzedékek, fegyelem, oktatás

Rákóczi Hotel, Tábor és Rendezvényközpont
Sátoraljaújhely

Jelentkezés május 15-ig: iroda@e-nyelv.hu

- **Az alfa nemzedék** (Széplaki Erzsébet magyartanárdíjas, tankönyvszerző)
- **Érzelmi és mesterséges intelligencia – módszertani svédasztal** (Fegyverneki Gergő digitálispedagógia-szakértő, tréner)
- **Mit titkolunk el? Mit nem mondunk ki?** (Pölcz Ádám ELTE-TÓK)
- **Kreatív próbavezetés** (Varkucs Róbert PKE, Szigligeti Színház)
- **A régi magyar diáknyelv** (Vasné Tóth Kornélia OSZK)
- **Anyanyelvi kocsmakvíz** (Terdikné Takács Szilvia magyartanárdíjas)

Esténként a
Déryné Színjátszó Tábor
előadásai

350 éve született Rákóczi Ferenc

- **A Rákóczi Szövetségről** (Csáky Csongor elnök)
- **Mikes Kelemen: Törökországi levelek** (Balázs Géza SZFE)
- **Emigráció Rákóczitól Rákosiig** (Bartal Csaba MÚLT-KOR)
- **Hősök az irodalomórán** (H. Tóth István egy. docens, Prága)
- **Rákóczi Ferenc emlékiratainak stílusa** (Minya Károly NYE)
- **Kirándulás Borsiba**

Az iskolákban rendkívüli mértékben megnőtt mind a tanárokkal szembeni, mind a diákok közötti bántalmazások s az ezzel járó rendőrségi beavatkozások, pszichológiai zavarok, hiányzások, iskolakerülések száma. (Kádár György)

A moldvai magyarság lakhelye évszázadokon keresztül a népek felvonulási területe volt, hiszen hunok, avarok, bolgárok, magyarok, besenyők, úzok, kunok, majd tatárok fordultak meg a térségben. (Szűts-Novák Rita–Tampu Krisztián)

A diktátor és pribékjei minden számottevő kisebbséget: a szászok mellett a zsidókat, a dobrudzsai törököket, a bolgárokat s legkivált az ősellenségnek kikiáltott magyarokat kiutálták az országból. (Aniszi Kálmán)

Akkoriban Belgrádban sétált Alain Delon híres francia színész. Őt a Terazije környékén láttam az utcán. Szalmakalappal. (Várady Tibor)

Hősköltemény t írni napjainkban egy sóvidéki székely kisemberről vagy akár a székelységről a történelmük, sorsuk egyik fordulója és értékrendjük megváltozása kapcsán? (Barabás László)

A nyelvhasználók legkésőbb a XIX. század első harmadától használják a csend volt, csak a ... hallatszott szerkezetet, amely egyhangú és ismétlődő történések (esőkopogás, tücsökciripelés, kanálcsörgés) bekövetkeztét vetíti előre. (E. Bártfai László)

A „modernista" csúsztatás az, hogy egyes, leglényegesebb információkat a film nem nyíltan, hagyományos és klasszikus dramaturgiával mesél el, hanem szimbólumok által sugalmaz. (Deák-Sárosi László)

2000 Ft

Nemzeti Kulturális Alap